

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI MĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	21
'Aho	Tu'apulelulu, 18 Sune 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

Hon. Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

Hon. Tevita Lavemaau

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Palōfesa 'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Piukala

FALE ALEA ‘O TONGA
‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 21/2020
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA

‘Aho: Tu‘apulelulu 18 ‘o Sune, 2020

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea
Fika 04	:	<p>KOMITI KAKATO:</p> <p>4.1 Lao Ke Fakahu Atu ‘a e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngaue ‘a e Pule’anga 2020/2021 –Lao Fika 5/2020</p> <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti ‘a e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune 2021 • Fakamatala Patiseti 2020/2021 • Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungaue Fakapule’anga 2020/2021 – 2022/2023 <p>4.2 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngoue mo e Toutai</p> <p>4.3 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakasosiale</p> <p>4.4 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’angá mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa’anga ‘a e Pule’anga</p> <p>4.5 Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020/2021</p>
Fika 05	:	Fakalelei ki he Tu’utu’uni Ngaue ki he Pa’anga Tokoni Fakavahenga <i>(Amendment to the Constituency Fund Policy)</i>
Fika 06	:	Fakalelei ki he Ngaahi Tu’utu’uni Tu’uma’u ‘o e Ngaahi Fakataha mo e Ngaahi Fatongia ‘o e Fale Alea ‘o Tonga <i>(Amendment to the Standing Orders of the Legislative Assembly of Tonga)</i>

Fika 07	:	Lipooti Fika 1/2020 'a e Komiti Tu'uma'u ki he 'Asenita
Fika 08	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 09	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	9
Lotu	9
Ui ‘a e Fale	9
Tali Ui	9
Poaki.....	9
Me’a ‘Eiki Sea.....	9
Lipooti ki he tu’unga ‘i ai ngāue langa afā ‘o e ngaahi ‘apiako.....	10
Tokanga Ha’apai 12 ki he ngaahi nunu’a kovi ‘o e feliuliuaki ‘ea	11
Fokotu’u ke tokangaekina makehe Ha’apai koe’uhi’ ko e faka’au ma’olunga fukahi tahi he fonua	15
Kole Ha’apai 12 ke fakalelei’i Uafu Taufā’ahau & fōsoa ‘i Tau’akipulu.....	17
Fakamālō’ia ‘e Tongatapu 9 ‘a e tokoni maama sola mo e tangikē vai e <i>MEIDECC</i>	17
Tokanga ki he Patiseti e Va’a ki he Feliuliuaki ‘o e ‘Ea.....	18
Tokanga ki he 31.3 miliona he polokalama 3 patiseti <i>MEIDECC</i>	18
Kole ha ‘ofisa tu’uma’u ke ngāue he ‘Ātakai he Vā’a ki he Ma’u’anga Ivi	19
Kole Ha’apai 13 ki ha ngaahi tangikē vai ma’a Ha’apai	20
Fakamalanga he ngaahi uesia Tongatapu 1 he feliuliuaki ‘o e ‘ea.....	20
Tokanga Tongatapu 1 ki he ngaahi uesia hono vahengā he taimi ‘oku ‘uha lahi ai.....	21
Fokotu’u ke ngāue’aki silini tokoni fakavahenga fili ke ‘ai tangike vai ngaahi vāhenga	22
Fakama’ala’ala ki he ngāue Pule’anga ke fokotu’u tangike vai he ‘api kotoa ‘i Tonga ni ...	23
Fokotu’u ki he Pule’anga ke ‘uluaki faka’inasi he tangike vai ngaahi feitu’u ma’olalo ange	23
Fakahā Palēmia ke vakai’i hano tokonia ki’i fāmili kei taki vai he tangike vai.....	25
Kole ki he Pule’anga ngaahi pamu fakatafe vai ke tokonia ngaahi ‘elia uesia he taimi tāfea26	26
Fakahā Palēmia ke faitokonia kole mei Tongatapu 4 ki he pamu fakatafe vai	27
Tokanga ke fakapotopoto founga ke mapule’i ‘aki ngaahi ngāue fakakomipiuta	27
Ngāue Pule’anga ke fakahū mai Lao ke malu’i ngaahi pa’usi’i hoko he mitia fakasosiale ..	28
Tokanga ke ‘oua lī’ekina ‘a motu ke kamata fakalelei’i mo ngaahi ‘enau maama sola.....	30
Poupou ke faitokonia ngaahi ‘otu motu ke ngaahi mo fakalelei’i nau maama sola	30
Tokanga ki he uesia kau’āfonua ko e feliuliuaki e ‘ea	31
Mahu’inga e MEIDECC he ko e 50 miliona ‘ene patiseti ‘oku fakapa’anga mei muli	31

Mahu'inga ke nga'unu Tonga ke 'oua fakafalala pe he 'uhila kae ma'u'anga ivi fo'ou	32
Poupou ki ha ngaahi Lao & Tu'utu'uni Pule'anga ke mapule'i 'aki ngāue kovia 'aki sosiale mītia.....	32
Fakamālō'ia 'a e fika 1 vai he mahu'inga ai Pule'anga ke fakatangike vai'i 'api kotoa.....	33
Tokanga ki he uesia ma'u'anga vai ngaahi kolo he siemu <i>e-coli</i> angamaheni ma'u he sepitiki	34
Fakahaa'i Pule'anga ngaahi kolo 'e 3 'oku ha ai 'a e pekitīlia <i>e-coli</i>	34
Founga 'oku fale'i ki he Palēmia ke ngāue'aki ke malu'i mama kitu'a sepitiki	35
To e fakaongo ki he Pule'anga ke nau tokanga mavahe ki he 'u kolo 'osi mahino 'oku uesia he <i>E.coli</i>	36
Tui totonu ke 'oua tukunoa'i palopalema he <i>E.coli</i> 'i Hihifo.....	36
Fokotu'u ki he Pule'anga ke fakafefeka'i Lao ki he Langa fale ke sivi fakakakato ngaahi fiema'u fakalanga ki he sepitiki.....	37
Tali Vouti <i>MEIDECC</i> mo e fakatokanga ki he Pule'anga fai ha ngāue ki he 'isiu <i>E.coli</i>	37
Kole ki he Pule'anga tata Fanga'uta ke fakafoki 'ātakaí ke to e mo'ui ange me'atahi 'i ai.	38
Ngaahi lelei makehe hono tanu 'o Fanga'uta	39
Hokohoko atu tokangaekina Potungāue Mo'ui faito'o vai 'a Hihifo pea fale'i kakai ke haka vai	39
Poupou ke tokangaekina makehe 'a e Lao Langa Fale pea tokangaekina makehe Pule'anga ki he 'isiu he <i>E.coli</i>	40
Vouti 'Ofisi 'Atita Seniale & palani fakaangaanga fakata'u.....	40
Fakama'ala'ala he Vouti 'Ofisi 'Atita Seniale	41
Fehu'ia lahi ngaahi keisi kuo 'ave ki he Fakamaau'anga ko ē maumau'i pa'anga tukuhau kakai.....	42
Tali ki he palani ngāue 'Ofisi 'Atita fakahū mai ki Fale Alea	42
Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'ia lahi keisi tuku ki he fakamaau'anga fekau'aki mo e Vouti 'Ofisi 'Atita Seniale.....	42
Fokotu'u pea poupou'i tali Vouti 'Ofisi 'Atita Seniale.....	43
Ngaahi fakatonutonu mo e me'a ke fakatokanga'i he Lao Patiseti	43
Pāloti'i 'o tali Lao ki he Patiseti Pule'anga 2020/21	44
Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Sosiale & Kōmiti Ngoue & Toutai Fale Alea....	44
Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa'anga e Fale Alea	45
Fale Alea	45
Lipooti e ngāue kuo lava hono fakahoko he Kōmiti Kakato.....	45

Pālōti'i 'o tali Lao 'Esitimeti 2020/21, fakatonutonu mo e ngaahi ke fakatokanga'i	46
Pālōti'i tali Lao Patiseti 2020/21, fakatonutonu mo e ngaahi ke fakatokanga'i hono pālōti'i tu'o 2.....	48
Tali 'a e Lao 'Esitimeti 2020/21 e Pule'anga hono lau tu'o 3.....	49
Fakamālō'ia Pule'anga tali 'enau Patiseti ki he ta'u fakapa'anga 2020/21	49
Talamonū Tēpile kau Nōpele ki he ngāue Kapineti mo 'enau fuofua Patiseti	50
Talamonū mei he Tēpile 'a e Kakai ki he Pule'anga he teu 'o e langa fonua ki he 2020/21	50
Tapou ki he Pule'anga ke hoko 'ene Patiseti ko e unga'anga mo e hao'anga kakai he taimi faingata'a ni	50
Pālōti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Sosiale & Kōmiti Ngoue/Toutai Fale Alea.....	52
Pālōti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa'anga e Fale Alea	52
Tohi ke fakalelei tu'utu'uni ngāue Fale Alea ki he pa'anga tokoni vāhenga.....	53
Kole ke fakatokanga'i ngaahi fokotu'u fekau'aki mo e pa'anga vāhenga 'amui ange	53
Fokotu'u tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga Tu'utu'uni Ngāue Fale Alea ki he pa'anga vāhenga 53	
Pālōti'i tali tuku ki he Kōmiti Pa'anga Ngaahi Tu'utu'uni Ngāue ki he Pa'anga Tokoni Fakavāhenga.....	54
Fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u ki he Ngaahi Fakataha & Fatongia Fale Alea ...	54
Fokotu'u ke tukuhifo ki he Kōmiti Ngaahi Totonu & Kōmiti Pa'anga Fale Alea.....	54
Pālōti'i tali tuku ki he Kōmiti Ngaahi Totonu ngaahi fokotu'utu'u ki he ngaahi fakataha & fatongia Fale Alea	55
Līpooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he 'Asenitá	55
Taimi tēpile 'a'ahi Fale Alea mo e tohi māhina ngāue Fale Alea.....	56
Fokotu'u ke fakaloloa 'a'ahi Fale Alea ke a'u 'o uike 3.....	56
Fokotu'u pea poupou'i ke lele 'a'ahi Fale Alea mei he 'aho 17 'Akosi – 3 Sepitema	57
Lao Fakaangaanga fika 1/2020 - Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Vā Fakangāue 2020.....	58
Pālōti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 1/2020	58
Tu'utu'uni Sea ke tuku Lao Fakaangaanga fika 1/2020 ki he Kōmiti Lao	58
Lao Fakaangaanga fika 2/2020 - Lao ki he Ngaahi Koloa Vai 2020.....	58
Tukuhifo Lao Fakaangaanga ki he Koloa Vai 2020 ki he Kōmiti 'Ātakei.....	59
Lao Fakaangaanga fika 3 – Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni.....	61
Tukuhifo Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni ki he Kōmiti Sosiale mo e Kōmiti Ngoue.....	62
Lao Fakaangaanga fika 4/2020 – Lao Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'angá 2020	62
Tu'utu'uni Sea ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 4/2020 ki he Kōmiti Lao.....	62

Lao Fakaangaanga fika 6/2020 – Lao Fakatonutonu kehekehe ki he fakalelei ‘o e Lao	63
Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 6/2020	63
Tu’utu’uni Fika 1/20 – Ngaah Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue’aki 2019	63
Tu’utu’uni Sea tukuhifo ki he Kōmiti Pa’anga & Kōmiti Lao tu’utu’uni fika 1/2020	64
Fokotu’u ke lau tu’o ua ‘a e Tu’utu’uni fika 1/2020.....	64
Fakama’alama’ala mei he Pule’anga fekau’aki mo e Tu’utu’uni fika 1, 5 & 6/2020.....	64
Lau tu’o 2 Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue’aki 2019.....	65
Fokotu’u tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ‘a e Tu’utu’uni ki he Tukupau Ngāue’aki.....	65
Tu’utu’uni Fika 5/2020 - Tu’utu’uni Fakatonutonu eni ki he Tute Kasitomú.....	65
Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 6/2020 - Fakatonutonu Tukupau ‘Eikisia 2019	66
Fokotu’u tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Tu’utu’uni fika 6/2020	67
Tu’utu’uni Fika 2/2020 – Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga.....	67
Fokotu’u tukuhifo Tu’utu’uni Polisi Tonga ki he Kōmiti Kakato.....	68
Poupou ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga	68
Fokotu’u ke tukuhifo Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga 2019 ki he Kōmiti Kakato	69
Tu’utu’uni fika 3/2020 – Ngaahi Tu’utu’uni Polisi Tonga ki he Ngaahi Metali Fakahoko Fatongia 2019.....	69
Fokotu’u ke tukuhifo Kōmiti Kakato Tu’utu’uni fika 3/2020	70
Poupou tukuhifo Tu’utu’uni fika 3/2020 ki he Kōmiti Kakato.....	71
Tu’utu’uni Fika 4/2020	71
Fokotu’u ke tukuhifo Tu’utu’uni fika 4/2020 ki he Kōmiti Lao.....	71
Tu’utu’uni Fika 7/2020/2020 Fanongonongo Sivi Kava Mālohi ‘i he Mānava.....	72
Tu’utu’uni Sea tukuhifo Tu’utu’uni fika 7/2020 ki he Kōmiti Lao	72
Kole ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ‘a e Tu’utu’uni fika 7/2020	72
Tu’utu’uni fika 8/2020 - Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’anga.....	73
Tokanga ki he Kupu 133 (4) Tohi Tu’utu’uni Ngāue e Fale	74
Fakama’ala’ala ki he ‘uhinga e hiki mei he 7500-\$20,000 ki he ngaahi fakatau koloa Pule’anga	74
Poupou tukuhifo Tu’utu’uni fika 8/2020 ki he Kōmiti Kakato.....	76
Kelesi.....	77
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	78

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho : Tu’apulelulu, 18 Sune, 2020

Taimi 1014-1019

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, kole atu ke mou hiva mai ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Kau kātoa ‘a e Hou’eiki ki hono hiva’i ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki, pea ko e lava ia ‘a e Lotu ki he pongipongi ni)

‘Eiki Sea: Kalake ke ui ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kāpineti, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afio, pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni, ‘aho Tu’apulelulu, 18 ‘o Sune, 2020.

Tali Ui

<005>

Taimi: 1019-1024

(Hoko atu e ui ‘o e Fale)

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu’a. ‘Eiki Minisitā Ako mo e Ako Ngāue, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā Ngoue & Me’atokoni & Ngaahi Vao’akau mo e Toutai, ‘Eiki Minisitā Polisi & Ngāue Tāmate Afī, Semisi Kioa Lafu Sika,

Poaki

‘Eiki Sea ko e ngata ia e taliui ko e poaki ‘oku kei hoko atu pē ‘a e poaki ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘e toko tolu ‘oku nau kei ‘i tu’apule’anga ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a. Ko e toenga e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali mai honau ui, ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē mālō ‘Eiki Sea

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afio Tama Tu’i Tupou VI, tapu mo e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u, tapu pea mo e tama Pilinisi Kalauni kae’uma’ā e Hou’eiki ‘o e fonua, tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae’uma’ā ‘a e Hou’eiki

Minisitā, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele, tapu pea mo e kau Fakafofonga 'o e Kakai, mālō ho'omou laumālie lelei he pongipongi ni Hou'eiki. Ko 'etau 'asenita ki he 'aho ni hangē pē ko e kamata 'etau ngāue mou mea'i pē Hou'eiki ko 'etau 'aho faka'osi 'eni ki hono alea'i 'a e pa'anga ngāue 'a e Pule'anga ki he ta'u fakapa'anga fo'ou neongo pē 'oku hā he'etau *calendar* ko e 'asenita ko eni 'oku fiema'u ke fakakakato ki mu'a he 'aho faka'osi e mahina ni kā na'e 'i ai 'a e faka'amu e malava 'e lava 'o fakakakato 'i he uike ni kae lava ke tau hoko atu ki he toenga 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga 'oku fakahū mai he Pule'anga. 'I he'ene pehē ko e 'asenita 'oku kei toe pē 'i he Kōmiti Kakato 'oku hā pē 'i he 'asenita fo'ou na'e tufa atu he pongipongi ni pea 'oku tānaki atu 'a e 'asenita fo'ou 'i he fika 5,6 mo e 7 'a ia 'oku kei 'i he Fale Alea pē ka te tau toki hoko atu ki he 'asenita ngāue ko ia hili ha fakakakato 'a e ngāue ko eni 'i he Kōmiti Kakato.

Ko ia 'oku ou kole pē Hou'eiki ke mou lau e ngaahi lipooti ko eni na'e tufa atu ke mateuteu e Fale ke feme'a'aki te tau hoko atu ki ai 'i ha liliu mai e ngāue mei he Kōmiti Kakato. 'Ikai ke to e 'i ai ha me'a he pongipongi ni Hou'eiki kole atu ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato.

<007>

Taimi: 1024-1029

Sea Kōmiti Kakato : Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua ko e Tamai 'Alo Laumālie Mā'oni'oni 'i hotau lotolotonga, tapu mo e Tu'i 'o Tonga. Kole ke u hūfanga atu ai he tala fakatapu kakato kuo me'a'aki 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Talitali lelei e 'Eiki Sea e Fale Aleá, 'Eiki Palēmiá kae'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Kōmití, Hou'eiki Fakafofonga Hou'eiki Nōpelé, pehē foki ki he Hou'eiki Fakafofonga Kakai. Fakafeta'i pē ki he 'Otua he faka-laumālie lelei kimoutolu Hou'eiki. Ko 'etau ngāue ena, me,'aki 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, ko e 'aho faka'osi eni, ngāue ki he Lao kuo tukumai mei he Pule'angá, 'oku 'iate kimoutolu leva 'a e ngāue, ka tau tulituli pē ki he tu'utu'uni 'oku me'a 'aki 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. Ko ia ai kuo talitali e 'Eiki Minisitā ke hoko atu 'ene me'a, ki he'ene Potungāué, pea ka 'ikai, kamata leva 'a e feme'a'aki, si'isi'i e taimí, ko e 'ahó ni 'aho faka'osi pē eni 'etau ngāue ki he Lao Fakahū atu 'a e Pa'anga ki he Ngāue 'a e Pule'anga, 2021. Lao Fika 5. Me'a mai.

Lipooti ki he tu'unga 'i ai ngāue langa afā 'o e ngaahi 'apiako

'Eiki Minisitā MEIDECC : Tapu ki he 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakató, tapu ki he 'Eiki Palēmiá, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki kotoa 'o e Kōmiti Kakató. Ko u kole pē Sea koe'uhi ko e taimí, te u ki'i lave pē, 'oku 'i ai pē ki'i me'a 'oku ou faka'amu pē ke faka'osi ki ai, ko e langa 'o e ngaahi 'apiakó, mahalo ko e ki'i konga mahu'inga pē eni ia ke fakamahino he 'oku fekuki 'a e ngaahi 'apiako lahi he taimí ni pea mo e faingata'a ko ia 'o e maumau honau ngaahi 'apiakó pea 'oku 'i ai mo e ngaahi 'apiako 'oku nau ako he ngaahi 'apiako kehe, koe'uhi ko e palopalema ko eni.

'Oku lolotonga fai e ngāue 'a e *MOI* pea mo e kautaha ko eni na'e 'ange ke nau fakahoko 'a e ngāue ko eni, ko e kautaha mei muli pea ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai he taimí ni Sea, kuo 'osi foki 'a e *GPS* 'e 3. 'A ia ko e *GPS* Fasi, Vainī mo Navutoka pea ko e konga 'uluakí ia. Ko e konga hono 2, 'oku 'i ai e *GPS* Kahoua, Ha'amongá, pea mo Piula, pea mo 'Apifo'ou. Ko e konga hono 3, 'oku 'i ai e *GPS* Taoa, Feletoa mei Vava'u, pea pehē ki he ongo 'apiako 'i 'Ohonua *GPS* 'Ohonua pea mo Hōfangaháú. 'A ia ko e ngaahi 'apiako ko eni he konga hono 2 mo e konga hono 3, 'oku tāketi ki he 'aho 30 'o e māhiná ni, ke kakato kātoa ki ai pea toenga leva 'a e konga hono 4, 'a ia ko e ngaahi

'apiako eni ia, ko e lahitaha 'o e ngaahi 'apiako ko ení ko e langa fo'ou 'a ia 'oku 'i ai 'a Hoi, Fāhefa, Matahau, Talafo'ou *Middle School*, Mo'unga'olive, Tāpunisiliva, 'alu hifo ai ki he kongā hono 5. Ko e kongā hono 5, 'oku kau ai hono monomono e *GPS* Nuku'alofá, mou mea'i pē mou sio pē ki he tapoleni ko ia he 'ató, 'oku 'amanaki ke fakahoko e ngāue ki ai. Pea mo 'Atele pea mo e Tupou *high school*. Kongā hono 6 *GPS* Holonga, Lavengamālie, Piula, pea mo e ki'i fale he 'apiako 'o e kau polisí. Pea toe pē 'a Takuilau mo Kuini Salote mo 'Apifo'ou ki he kongā hono 7. Ko e kongā hono 4 mo e 5, Sea 'oku mau 'amanaki pē, kau ai pea mo e, a'u ki he 7, mau 'amanaki pē 'e 'osi kotoa ki 'Okatopa. Mahalo ko e tānaki tu'ungá pea mo e kongā kimui mo e sivi, na'a mo e sivi pē, mo e tānaki tu'unga ko eni 'o e ta'u ni Sea, mau faka'amu pē ke fai e tānaki tu'ungá kuo kakato kátoa 'a e ngaahi 'apiakó ki ai.

Kapau 'e ai ha toenga he poloseki ko ení Sea, he ko e tu'u he taimí ni 'e lava 'o ngaahi 'a e *bathroom* 'e 18 he ngaahi 'apiako ko ení. 'Oku vave pē foki 'a e ngaahi ia 'o e *bathroom*. Pea kapau 'e 'i ai ha toenga he poloseki ko ení mau faka'amu pē na'a lava 'o fakakakato ai ha fanga ki'i *bathroom*, fakatatau pē ki he toenga sēniti ko ē 'e toenga mei aí Sea. 'A ia ko e tu'unga ia 'oku 'i ai 'a e langa ko ia 'o e ngaahi 'apiakó, ke mea'i pē 'e he Hou'eiki Fakafofongá. Ko e langa ko eni 'a e *Gita*, 'oku 'amanaki ke fakakakato 'i he uiké ni, ma'u pē mei he Minisitā *MOI*, 'oku 'amanaki ke fakakakato he uiké ni fale ...

<008>

Taimi: 1029-1034

'Eiki Minisitā MEIDECC: ... 'e 18 pea 'oku to e hokohoko atu pē ngāue ko ē ki he *Gita*.

Ko e ngaahi fale ko ē ki he Hālotí ki he Saikolone Hālotí na'e 'osi kamata foki tanu pou 'i he ngaahi uike kuo māliu atú 'a e kamata 'a e fale 'e taha ke kamata 'a e langa 'a hono langá. Ka 'oku mahino eni he taimí ni 'oku 'amanaki ke fakahoko mo hono langa e fale 'e fā 'a ia ko e fale 'e 41 na'e maumau ko ē he Saikolone Hālotí pea 'oku 'amanaki ke langa ai e, 'osi faka'osi'osi 'e taha toe fā ke hoko atu ki ai. Pea 'e hokohoko atu pē 'o fakakakato pē 'o fakatatau 'o tatau pē mo e langa ko eni 'o e *Gita* Sea koe'uhí ko e vave ange hono langá he ko e palopalema foki ko ē 'o e tuai 'o e ngāue ko ení ko e palopalema faka-kelekele. 'A ia ko e tokolahi taha ia 'a e fa'ahinga na'a nau nofo pē he 'apí ka 'oku 'ikai ko honau 'api fiema'u 'a e 'io mai 'a e tokotaha ko ē 'oku ho'ona 'a e 'apí kaekehe 'oku fai pē lelei taha 'a e Potungāue *MOI* pea mo e kautaha ko ení ke fakakakato 'a e ngaahi langa kátoa ko ení. Hangē ko e me'a na'e *brief* atu he 'Eiki Minisitā e *MOI* 'oku nau feinga ke *engage* mai e fanga ki'i kautaha langa iiki 'oku faingofua fe'unga pē 'a e ngaahi fale afā ke nau ngāue ki hono, ke tokoni ke fakavave'i 'a e ngāue ko ení. Mau faka'amu pē ke 'osi kotoa e ngaahi langa ko eni 'oku fiema'ú ki mu'a 'i he kilisimasi 'o e ta'ú ní. Mahalo Sea ko e ki'i *brief* pē ia e me'á kae tuku pē ki he Hou'eiki Fakafofongá ka toki 'i ai pē ha fehu'i pea toki fakahoko mai. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai Ha'apai 12.

Tokanga Ha'apai 12 ki he ngaahi nunu'a kovi 'o e feliuliaki 'ea

Mo'ale Finau: Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, tapu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga pehē ki he

Hou'eiki Minisitā, Hou'eiki Nōpelé kae pehē ki he Fakafofonga 'o e Kakaí. 'Eiki Sea ko u tu'u pē au he pongipongí ni ke u hao atu ai leva he ki'i miniti ko ení 'i he'eku fakamālo'ia pē au 'Eiki Sea 'a e potungāue ko ení mo hono fu'u tokolahi ka 'oku lava pē 'o māpukepuke 'Eiki Sea mo hono tokanga'í. 'Eiki Sea 'oku ou sio ki he Patiseti ko eni e 57 milioná 'oku hā mai ko e silini lahi eni 'Eiki Sea ka 'oku vahevahe ia ki he polokalama ko eni 'e hiva ko ení. Pea 'oku mahino pē ia 'Eiki Sea ko e *ministry* eni 'oku fu'u lahi hono ngaahi ngafa mo hono fatongia ki he fonuá. Mahalo 'oku mea'i pē he Hou'eiki 'oku ne hanga 'o tokanga'i mei he fetu'utaki ko e tu'u 'a e 'ea 'o a'u ki he *climate change* e fēliuliuaki e 'eá 'Eiki Sea mo e ngaahi me'a kehe. Pea ko e taumu'a foki 'Eiki Sea hono 'omi e 'ū mata'ifika ko ení ke lava 'e kimautolu ko ení 'o sio ki ai ke mau fakakaukau pea mau fakahoa ki he ngaahi polokalamá hangē ko e me'a ko ē 'oku me'a'aki he Minisitā. Ke lava leva ke mau ongo'i 'oku faka'uhinga malie'i mo faka'uhinga lelei'i 'a e silini pea kimu'a ia pea mau toki hikinima ke mau vouti 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga pē ia hono 'omai 'o e 'ū mata'ifika 'Eiki Sea ke mau lava 'o fehu'i pea mau hanga 'o fakatatau ki hono polokalama mo hono ngāue. Pea 'i he'ene 'uhinga mālié 'oku 'ikai ke u tui au 'Eiki Sea 'oku 'i ai ha palopalema ai. 'Uluaki ko e pa'anga ko eni e 57 milioná 'Eiki Sea 'oku 'osi 'i ai hono 'ū *policy* ngāue. Pea na'e fakakaukau'i lelei mo tau falala na'e fakakaukau'i mo fakahoko mai 'Eiki Sea. Ko ia 'oku ou 'oatu e me'a ko ení 'Eiki Sea he pongipongí ni ko u 'osi lava 'e au ke u tali 'a e 57 milioná koe'uhí ko 'eku sio ko ē he ngaahi polokalama. 'Ikai ke u fu'u muimui'i Sea 'a e ngaahi titeilá hangē ko e me'a na'a ku fakahoha'a ki ai 'Eiki Sea 'oku totonu ke 'osi 'i loto.

'Oku 'i ai pē ki'i me'a 'Eiki Sea ko u fie fakahoha'a ki ai pea ko u tui pē 'e fiemālie pē Pule'angá koe'uhí ko e nātula foki ia 'o e Fale Aleá 'Eiki Sea. Kuo pau ke fai hano vakai'i kimu'a pea fai leva 'a hono hikinima'i. Ko 'eku, ko e ki'i ko u tokanga ki ai hení 'Eiki Sea te u ki'i nofonofu atu pē au he *climate change impact* 'i he fonua ko ení 'Eiki Sea. 'Oku hā he fakamatala fakamāmani lahi 'Eiki Sea ko e faingata'a ko ē pē ko e ngaahi *disasters* ko e ngaahi fakaevaha fekau'aki hangatonu mo e *climate change impact* 'Eiki Sea ko Tongá ni 'oku 'i he *front line*. 'A ia ko e *front line* 'oku hangē ia ko ē ko e *front line* 'a e kau neesí mo e kau toketā ki he, 'i he me'a ko eni fekau'aki mo e *Coronavirus*. Ko nautolu 'otu mu'a 'o fehangahangai mo e faingata'á. Pea 'i he'ene tu'u ko iá 'Eiki Sea ko e *frontline* kotoa pē 'i ha fonua kuo pau ke *prioritize* ke *priority* ia he fonua ko iá.

Ko u talanoa ko ení 'Eiki Sea 'i he 57 miliona. Ko Tongá ni kapau 'oku *frontline* 'a Tongá ni pea te tau sio leva ki he ngaahi vahefonua 'i Tongá ní 'Eiki Sea pē ko fē he ngaahi vāhenga 'i Tongá ní 'oku tau pehē 'oku to e *frontline* ia *within* he fo'i *frontline* ko ení. Te u fokotu'u atu Sea ko Ha'apai ...

<002>

Taimi: 1034-1039

Mo'ale Finau: ... ko e *frontline* ia 'i loto he'etau *frontline* 'atautolu, te u 'oatu 'eku 'uhinga 'Eiki Sea. Ko Vava'u mo Tongatapu mo 'Eua 'oku nau kau nautolu 'Eiki Sea 'i he fa'ahinga motu 'oku *raise atoll*, 'oku *raise* ia ki 'olunga 'o mā'olunga. Ko Ha'apai 'oku meimei ke 'i lalo ia 'Eiki Sea he *sea level*. Pea 'oku lava pē 'Eiki Sea 'o fakamo'oni ki he me'a ko eni, 'e lava pē 'e he Minisitā ke fakamo'oni'i. Ko 'etau folau atu ko ē ki Ha'apai, ko e afe atu ko ē ki taulanga 'oku meimei

level mai pē ‘a e ‘one’one ia pea mo e hu’a ‘a e tahi. ‘A ia ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha option pē ko ha fili ia ‘a e Pule’angá ka ko hono fokotu’u e ki’i motu ko ‘eni ‘i he priority ki he fakamole ‘a e Patiseti ko eni ‘Eiki Sea.

Ko ia ‘Eiki Sea ‘oku ‘oatu pē ‘a e fakakaukau ko eni, ko u ‘osi tali ‘e au ‘a e ‘ū me’a kehekehe. ‘Oku ‘i ai pē mo e ki’i me’a ‘Eiki Sea ‘oku ou loto pē ke vahevahe, kuo u tui pē ‘e fiamālie pē ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā. Ko e pa’anga ko ē ki he vahe ‘a e kau ngāue ‘Eiki Sea, kuo u tali ia ‘e au he taimi ni, ‘uhinga ‘Eiki Sea kuo pau ke fakahounga’i lelei’i ke fair ‘a e fu’u kau ngāue mahalo pē na’e 200 na’e me’a ki ai e Minisitā pē ‘oku fiha. Kuo u tui au ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai pē ni’ihi ‘oku ‘ikai ke a’u ‘enau vahe ki he’enau tu’unga ‘oku nau ‘i ai. Ka te tau foki ma’u pē ‘Eiki Sea ki he concept ‘o e feilaulau na’e fa’a me’a ‘aki ‘e he Minisitā Fonua ke ne fakalavalava ‘etau ngāue.

Ko e vāhenga ‘Eiki Sea kuo u tali ia ‘e au, ko e kātoa e ‘ū me’a ia ko eni, ‘oku ‘i ai e ki’i fo’i pa’anga ‘oku ‘asi hē ‘Eiki Sea, ko e pa’anga ki he hospitality. ‘Eiki Sea, ‘oku ou tali hospitality ka ‘i he conditions ko ‘eni. ‘Oku ‘i ai ‘a e hospitality ‘a e motu’a ni ko e pa’anga ‘e 500 ‘Eiki Sea pea ko e pa’anga ‘e 500 ko ia ‘oku ‘omi ‘e he Fale Alea ke u ‘alu ki Ha’apai ‘o fai ‘aki ‘a e ki’i talitali ‘o ha ni’ihi ‘oku ou tui te nau contribute, tānaki fakakaukau, tānaki ivi mo e ngāue ki he langa fonua ‘oku ou fai. Pea kuo u faka’aonga’i ‘e au Sea ‘a e silini ko eni ‘i Ha’apai, kuo u ‘omi ‘a e kau faiako tutuku, kau retired. Ko ‘eku fanongo pē ‘oku retired ha faiako, kuo u hanga ‘o ui mai, kuo u hanga ai ‘o faka’aonga’i ‘eku hospitality fund. ‘Omi pea ‘omai mo e kau Pule Ako fakata’utu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, tapu mo e Sea, ko ‘eku ki’i tokoni atu tuku mu’a ‘a e lecture ia ko eni ke ‘ai ia ha taimi kehe ka tau foki mai ki he’etau ngāue he na’e ‘osi ‘ave tautolu he’etau mātu’a ‘o ako’i mo teuteu’i ke tau ō mai ‘o fai hotau fatongia. Ko e to e ‘ai fakahela maumautaimi ko eni ‘a e fa’ahinga malanga ko eni ‘Eiki Sea, ‘ofa mai, tau foki ā ki hē. Fiema’u e ‘ū me’a ko eni ke fai mo ‘osi.

Mo’ale Finau: Sea, ‘ikai ke u tali ‘e au e tokoni ko ē.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ka u ki’i tokoni atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, me’a mai ‘Eiki Minisitā ko ē.

Mo’ale Finau: Sea, ‘ikai ke u tali ‘e au e tokoni fakamolemole.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakatonutonu atu eni ia Sea, ‘oku ‘ikai ko e tokoni ia, ko e fakatonutonu. Ko ‘eku fakatonutonu ‘aku ia Sea ko e hanga ‘e Ha’apai 12 ‘o fakamatala mai ‘ene hospitality mei he Fale Alea, kiate au Sea, fei mo ne to’o mai e me’a ko ē ‘oku ‘uhinga ki ai, ko e ‘ū mata’ifika eni ko eni kuo ‘osi tu’u atu he ‘Esitimetri hē, fei mo a’u ki ai. Ko e fa’u ‘esei ko ē ‘a e kauleka ‘i he ako, takai hake ‘ene takai fakalavelave fē mo fē mo fē.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā, tokanga na’a ke takai mai ‘o tau ‘ia au kau tautea’i koe.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakamolemole atu Sea.

Mo’ale Finau: Fe’unga.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ‘oku ou tokanga pē foki ki he ongo tama Ha’apai ko hoku ongo ta’okete kinaua. Me’a mahu’inga taha heni, *short and sweet*. Me’a ia ‘oku fiema’u.

Mo’ale Finau: Ko e faifai pea te u fakahinohino e tama ni

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Oku ou faka’ofa’ia Sea ‘i Ha’apai he ‘e ngoto ‘a Ha’apai. Koe’uhi ko eni ‘i he tu’unga ko eni e sioloki ko eni ‘oku fai ‘i Ha’apai, faka’ofa ‘a Ha’apai ia.

Mo’ale Finau: Sea, fai mu’a ho fatongia fakamolemole.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Foki ki Niua, ō ki Tafahi, he ko Tafahi ‘oku ma’olunga ‘aupito ia, ‘oku mau foki ki ai, pea to e ki’i mama’o ange. Mālō Sea.

Mo’ale Finau: Sea te u,

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. ‘E Ha’apai 12,

Mo’ale Finau: te u hanga ‘o, mālō ko u loto Sea ke u hanga ‘o

Sea Kōmiti Kakato : me’a pē ki he ngaahi fika ko e ma’u’anga pa’anga ‘oku ‘i he ‘ū tokoni.

Mo’ale Finau: Ko e ngaahi fika ‘eni ‘Eiki Sea ‘oku ai ‘a e fika

Sea Kōmiti Kakato : ‘Oku ai e ‘ū tokoni ai ‘e lava ai ‘o tokoni ki he ‘ū me’a ko ena na’a ke me’a ki ai, he ‘oku tu’u lavea ngōfua *vulnerable* ‘oku ‘i ai mo e ngaahi tokoni mei muli.

Mo’ale Finau: Ko ‘eku ‘uhinga eni ‘Eiki Sea, ‘e faifai pea te u fakamoleki ha’aku miniti ‘e 2, Sea na’u folo ‘eku fo’i’akau toto ‘aneuhu ke ‘oua te u to e fu’u *react*.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai pē koe ‘oua te ke to e lau taimi koe.

Mo’ale Finau: ‘Oku ke fakatokanga’i Sea ‘oku ou nōmolo atu pē. ‘Eiki Sea, ‘oku lahi e me’a ia ke fai he Fale ko eni. ‘Oku ‘ikai ko ha’aku faiako, ko e ‘uhinga ‘eku talanoa *hospitality fund* ‘Eiki Sea, he ko e me’a pē ia’oku ou hanga ‘o siofi ...

<003>

Taimi 1039-1044

Mo’ale Finau: ... ‘i he fo’i patiseti ko eni ke fai ‘eku tokoni. ‘Oku ou tali ‘Eiki Sea kā ko eni ‘oku fiema’u ke ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Oku ‘osi ‘i ai ‘a e tu’utu’uni ngāue ‘a e Falé pea ‘oku tu’utu’uni ai ‘e he Sea ko hono founa fakamoleki ‘o e pa’anga ‘a e fonua ‘oku tuku mai kiate kitautolu. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni e fakatonutonu’.

Fokotu’u ke tokangaekina makehe Ha’apai koe’uhí’ ko e faka’au ma’olunga fukahi tahi he fonua

Mo’ale Finau: Sea ko ‘eku ‘uhinga pē ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea ke ngāue fakapotopoto’i ‘aki ‘a e me’a ko ia ko e pōini pē ia, pea kapau ‘oku ‘ikai ke tali pea fakafeta’i, pea kapau ‘oku tali pea ‘aonga atu. ‘Oku ‘ikai ko ha silini eni ia ‘Eiki Sea ki ha *luxury*, ko e silini pē ke ngāue fakapotopoto’i. Faka’osi ‘Eiki Sea ‘a e ki’i me’a ‘oku ou fie faka’aonga’i ki ai ‘eku taimi’i he *climate change impact*, ‘uluakí ko e hala Holopeka ‘Eiki Sea, hala ‘o e Feitu’u na, ko ‘eku ‘ohake ‘a e me’a ko eni ‘Eiki Sea he ‘oku fenāpasi ia mo e *climate change*, ko e polopalema lahi taha ‘a Ha’apai ‘Eiki Sea, pea ‘oku mea’i pē ‘e he Feitu’u na ‘oku fekau’aki ia mo e *sea level rise*, mo e mā’olunga ‘a e tahi, ko ia pē, ‘ikai ke to e ‘i ai ha polopalema kehe ia makehe pē mei he ngaahi afā, kā ‘oku ‘inasi kotoa ‘a hotau fonua ‘o tautolu ‘i he afā ‘Eiki Sea, ngata pē ‘i he *rise* ‘a e *sea level* ‘oku makehe ‘a ‘ene *impact* ‘ana ‘i he Fo’i ‘One’one ‘Eiki Sea. Koe’uhí he ‘oku meimei ke lēvolo mai pē fonua ia pea mo e tahí ‘Eiki Sea.

Ko ia ai ko e kole ‘a e motu’a ni, ‘oku ou ‘ilo’i ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e *Climate Change Fund*, ‘oku lau miliona ‘oku lava ke *access* ki ai ‘a e *Ministry* ko eni ‘Eiki Sea, ko e kole pē ‘a e motu’a ni koe’uhí na’a ‘oku lave ‘anenai ki he ‘uhinga hono ‘omai ‘a e ‘ū fika, ko e ‘omai ‘a e fika ko ē ‘oku ‘ikai ko ha ‘omai ke tau lau atu pē ‘alu hake mo e ‘alu hifo. Kuo pau ke u sio au ki ha ‘uhinga ke u hiki nima ai ‘o tali ha fo’i mata’i fika, pea ko e ‘uhinga eni ‘Eiki Sea ‘oku ou fakahoha’a atu ai, ‘oku ou fokotu’u atu ki he ‘Eiki Minisitā tokanga’i mu’a homa vahefonua koe’uhí he ‘oku makehe ‘a hono uesia ia ‘e he *high* ‘i he *sea level rises*. Ko ia ai ‘e Minisitā ‘oku ou kole atu ‘e *depend* ‘eku hiki nima ki ho’o vouti ‘i ho’o tali mai ‘a e ngaahi fehu’i ko eni te u ‘oatú.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ke u ki’i tokoni atu.

Mo’ale Finau: Ko e hā ‘a e me’a ‘oku ke hoha’a ki ai?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko u kole pē ‘aku ia ke u ‘ai atu ke nounou ko ene kolé fōsoa ko ē ‘i Ha’apai ke ‘ai mālō.

Mo’ale Finau: Fakafofonga ‘oku ‘ikai ke ta to e kau taua, ‘oku ke fa’a me’a ange pē ki he Potungāue Ngoue ‘o fai ho ki’i faikava ai ‘i Ha’apai, pea u ‘oku talitali lelei koe ‘i Ha’apai.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ke u ki’i tokoni atu Sea.

Mo’ale Finau: Sea fakamolemole mu’a kae to e mai ha’aku ki’i miniti ‘e 2 ko ‘eni’ ke faka’osi.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Miniti pē ‘e taha. Sea kiate au kapau ko ‘ete kole fōsoa fei mote a’u ki ai, kapau ko ‘ete kole ke ‘ai ‘a e fōsoa ko ‘ete to e pehē ko ē ke ke to e teka hake ke faka, pehē mai ko e *sea level* ‘oku mā’olunga ia ‘i Ha’apai, ‘e fēfē nai ‘a e ngaahi fonua kehe.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Mai ka u ki’i fakanounou atu au Sea kātaki

Sea Kōmiti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisitā, ‘Eiki Minisitā kuo ‘osi ho’o vouti ‘au na’e tonu ke fai atu ia ‘i he taimi na’e lele ai ho’o vouti.

Mo’ale Finau: Sea, Minisitā ‘oatu pē fo’i me’a ‘e tolu pea ke me’a hake leva ‘o ‘ai ho’o tali’, ko ‘eku hiki nima he ko e tipeiti ‘Eiki Sea ‘oku tau tipeiti ‘i he hiki nima.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea fakatonutonu atu, ko fē’ia ‘a e mata’ifika hē ‘e hiki nima ai, ko ‘etau ‘Esitimetī ē, ke ne talamai ai pē pē ko e *sub program* fika fiha, *category* fiha, ‘uhinga ai ko ē ‘etau me’a ko eni ‘oku tau talanoa kā tau vavevave Sea. Kapau ko e fōsoa, ‘alu ki he fo’i tafa’aki ko ia ‘a e *sub program* ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā tukuange si’i me’a malanga ‘a e Fakafofonga Ha’apai, ko e feinga ‘eni ‘ene tā silisili ke lava ke a’u atu ki taulanga...

Mo’ale Finau: ‘Oku ‘i ai ha ngaahi founa ke tau hanga ‘o tukuange ai ‘a e Minisitā ko eni?

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai pē koe kia au, ko ho to e me’a pe koe kia kinautolu te nau ‘ohofi koe. Me’a mai ka au.

Mo’ale Finau: Sea, fakamolemole ‘Eiki Sea, ko e ki’i hala Holopeka ‘Eiki Minisitā ‘oku mā’olunga ‘a e tahi ‘i he hala, ‘i he tofi’a ‘o e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Ko ‘eku kole atú Hou’eiki ke mou fakamolemole tau fakalelei’i ‘a e hala ko eni. ‘Osi hono tanu lelei ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ‘eku kolé Sea ki’i tokoni atu pē ki he Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...ke tau foki mai ki he vouti na’a faifai kae melemo ha taha ho kāinga.

Mo’ale Finau: Ko e fehu’i ‘uluakí ia ‘Eiki Sea ‘uhingá he ‘oku *relate* eni mo e *climate change*.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E ‘ikai melemo ha taha ia hoku kāinga ‘oku nau poto he kakau, me’a mai koe Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko eni Sea ‘oku talamai ‘e he Fakafofonga ‘oku mā’olunga ‘a e tahi ia ‘i Tongaleleka, ‘i Holopeka ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Pea mou ‘ofa ā ‘o si’i tokoni.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia ko e feinga atu ke tau hiki ki hē ke ‘ai ‘a e fōsoa na’ a melemo ha taha.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ko Ha’apai ‘e ngoto. Ko e ‘uhinga ‘eku talanoa ki ai ‘i he ngāue ko eni ‘a e ...

Sea Kōmiti Kakato: Te u ki’i tokoni atu ‘Eiki Minisitā fakamolemole. Te u ki’i tokoni atu kia koe Fakafofonga, me’a pē kimu’a ki he tēpile fakalukufua ...

<005>

Taimi: 1044-1049

Sea Kōmiti Kakato: ... ‘i ai e 32 miliona ai ‘a e ‘ū tokoni mei muli, hū ai kae tuku e *hospitality* ke tamata’i ai ‘eta fōsoa ‘ataua

Kole Ha’apai 12 ke fakalelei’i Uafu Taufā’ahau & fōsoa ‘i Tau’akipulu

Mo’ale Finau: Sea ko e kole ia ‘a e motu’a ni pea ko u tui ‘e tali pē ia he ‘Eiki Minisitā. Ko hono ua ‘Eiki Sea ko e uafu ko eni Taufā’ahau ‘Eiki Sea, ke fai pē hono ki’i fakalelei’i ko e ‘uhinga’ ‘oku *affect* pē he *climate change* ‘e ne ma’olunga ‘a e tahi ke ngaahi ‘Eiki Sea. Ko hono hoko ko e fōsoa ko ē ‘api e Tu’i ‘Eiki Sea Tau’akipulu ‘o lele ai pea mo e fōsoa ko ē na’e maumau Sea ‘oku *affect* pē ia he *climate change*, pea ko e faka’osi ‘oku ‘i ai e fōsoa ‘i vahe hahake ‘oku ne ‘osi *cover* ‘e ia ‘a e ‘elia ko ē ‘a e Palēmia faka’ofa’ofa. Ko e fo’i lōlōa ia ko ē, nounou pē ki’i fōsoa ia ‘i Līfuka mei Pangai ki Hihifo mahalo ko e vaeua pē, ko ia ‘oku ou kole atu ‘Eiki Minisitā ‘ai ha’amou *legacy* ‘ai ha’amou hisitōlia he ta’u ni ‘ai ha me’a ke ‘asi he Fo’i ‘One’one, tau fonua tupu’a ia, tau fonua ia ‘oku tau laukau ai ngaahi e hala Holopeka, ‘ai mo e uafu, ‘ai mo e fōsoa ko u tui me’apango pē ko e ‘uhinga ko e, kā ‘oku ou tui ‘e fiefia ai e fonua ko ia ‘oku ou fakamālō atu ‘Eiki Minisitā he tali e kole ‘a e motu’a ni mālō ‘aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga ‘oku ou lave’i pē ‘oku me’a lelei pē Hou’eiki Pule’anga ki si’o fakatangi, he ko e fiema’u vivili me’a mai ‘a Tongatapu 9 ‘osi pē pea me’a mai Ha’apai 13.

Fakamālō’ia ‘e Tongatapu 9 ‘a e tokoni maama sola mo e tangikē vai e MEIDECC

Penisimani Fifita: Tapu mo e Sea e Kōmiti Kakato, tapu mo e ‘Eiki Palēmia kae’uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti, tapu mo e Hou’eiki Nōpele, tapu mo e kaungā Fakafofonga ‘a e kakai, tau fakafeta’i ki he ‘Otua koe’uhī ko e ‘aho fo’ou mo e ‘aho faka’osi ‘o e ‘aho ‘oku kei tu’uola mai pē ‘ene ‘ofa mo ‘ene tauhi. ‘E Sea te u fakahoha’a he peesi 333 kā ki mu’a ia ‘oku ou fakamālō ki he Minisitā ko eni ko e Minisitā si’isi’i taha eni he kau Minisitā kā ‘oku ne tauloto e ngaahi lakanga ngaahi fatongia ‘e 9 pea ‘oku ou fakamālō ai ki he Minisitā ko eni ‘i he’ene tatakī e fu’u potungāue ko eni ‘e 6. Ko e peesi 333, ko e fakamālō pē ‘a Tongatapu 9 ia ki he Minisitā mo ‘ene potungāue na’a mau ta’imālie he ngaahi maama sola pea na’e tufa eni ke ‘ave ki he ngaahi falelotu koe’uhī ko e kau toulekeleka ‘i he ngaahi ma’unga kelesi ‘o e pongipongi mo e ngaahi taimi po’uli’ kā ‘oku ‘i ai pē faka’amu Minisitā kapau ‘e to e ‘omai hatau maama sola ke to e tufotufa mai pea ko hono ua ‘oku ta’imālie ‘a Tongatapu 9 he ngaahi tangikē vai kā ‘oku ‘i ai pē

mo e ngaahi fiema'u koe'uhī ko e ngaahi ma'u'anga vai mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai leva Ha'apai

Tokanga ki he Patiseti e Va'a ki he Feliuliaki 'o e 'Ea

Veivosa Taka: Sea 'oku ou fakamālō atu ki he Feitu'u na, tapu mo e Feitu'u na kei matu'uaki e ngaahi faingata'a pea kuo kite e fonua pea ko e ngāue mo e kau kauvaka kuo nau mohe fiemālie. Sea ko e 'amanaki ē ke 'osi 'etau feme'a'aki ho Fale 'Eiki fekau'aki pea mo e Patiseti 'a e me'a 'oku tu'u fanongo mai ki ai 'a e fonua Pule'anga 'o Tupou 'uma'ā 'a Hou'eiki pea 'oku ou fakamālō atu ki he Feitu'u na koe'uhī ko e ngāue lahi pea pehē ki he 'Eiki Palēmia, Hou'eiki Minisitā, kau Hou'eiki Nōpele kae pehē ki he kau Fakafofonga e Kakai. 'E Hou'eiki mau kole fakamolemole atu kapau 'oku 'i ai ha ngaahi to'o fatongia 'oku takai mei mui, ko e 'atunga ia e feinga ki he lelei 'a e Feitu'u na 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā he kā 'i ai ha ngaahi me'a 'e tūkia ai e vaka ko e fehu'i ko fē kau kauvaka pea ko e 'uhinga ia 'oku ou fakamālō ai ki he Minisitā 'o e Feliliuaki e 'Ea, *Climate Change*. Sea ko e peesi 328 Polokalama 3 ko e Ma'u'anga Ivi ko e Polokalama 6 'Ātakai, Polokalama 7 Feliliuaki e 'Ea, Polokalama 8 Fetu'utaki (*communication*). Sea te u to'o fakalukufua atu pē 'eku malanga ka te u ki'i 'oatu pē 'a e polokalama 7, te u ki'i kamata ai he ko e me'a ia 'oku nofo ai hoku loto pea u toki hoko atu ki he ngaahi *sub-program* 'uluaki ko e feliuliaki e 'ea Va'a ...

<007>

Taimi: 1049-1054

Veivosa Taka : Feliuliaki 'o e 'eá. Sea ko u lave'i hifo ki he faka-kātoa 'o e Patiseti 'i he *total* ko eni faka-kātoa 'a e *sub-program* ko eni, ko e 16, ka 'i he Patiseti liliu 'o e 19/20 ko e 17, 'a e Patiseti lolotongá. Sea, ko e 'uhinga ia 'a e fehu'i, he 'oku lave'i 'e he motu'á ni, taha eni ha Potungāue 'aonga lahi taha, te u pehē makehe mei he Mo'uí pea mo e Ngāue Lalahí, pea pehē ki he Potungāue Fakalotofonuá, ka ko e polokalama ko ē, ko e Potungāue ko eni kuo a'u ia ki he fale 'o e Ha'apai kotoa, mei he pēpē ki he vaivai. Ko e 'uhinga ia 'oku ou fakamālō ai pea mo 'eku vakaí. Ko e 'alu ē ke tau a'u ki he Patiseti hoko maí kuo holo ia 'o 16. 'Oku ou ta'imālie pea mo hoku kāingá pea mo e Fakafofonga 12, 'i he 17 Patiseti lolotongá, ka ko e 'uhinga 'eku, na'a kuo holo e 'ofa ia 'a e 'Eiki Minisitā ki he si'i kāingá, kuo holoki ai e me'a ia 'e tokoni ange kia kimautolú.

Sea, ka 'oku ou lave'i hifo 'i he ma'u'anga pa'anga *social fund*, 'oku 'asi ai 'a e konga ai ko e pa'anga tokoni faka-koló. Toki lave'i 'e au 'eku fehu'i 'i tu'a ki he Minisitā, pē ko e hā 'a e ki'i pa'anga ko eni kuo noa (0) ia, pea kuo me'a mai 'a e Minisitā, ko e pa'anga folau ia 'ene kau ngāué, ke 'alu ki Fono mo Mango, Fotuha'a, kuo holoki ia. 'Eiki Sea, 'oku lave'i 'e he motu'á ni, ka holo eni 'o noa (0) 'e a'u fēfē 'a e kau 'ofisá ki hoku motú, he 'oku tu'u lavea ngofua 'i he ngaahi tu'unga ko eni kuo fakahoko maí.

Tokanga ki he 31.3 miliona he polokalama 3 patiseti MEIDEC

Sea kuo lave'i 'e he motu'á ni 'i he Polokalama 3, 'oku 'i ai 'a e 31.3 miliona ki he ma'u'anga ivi. 'Oku 'i ai e fakamālō atu 'e Minisitā, 'oku 'i ai e ngaahi vai kotoa 'i Ha'apai 'Eiki Sea fakakoló, 'oku 'i ai 'a e ngaahi pamu sola ke tokoni ki he tīsoló, pea 'oku 'i ai e fiefia, taimi 'oku ki'i mamafa ai e

tīsoló Minisitā Pa'anga, pea 'oku hanga 'e he pamu ko ení 'o fataki e mo'ui 'a e kakaí, pea mo to'o atu ai 'a e ngaahi fakamole ki he ngaahi fāmílí, pea 'oku ou fakamālō atu ai 'i he ngaahi ngāue ko ení. Ngata pē 'a Faleloa 'Eiki Sea, uike pē 'e, māhina pē 'e taha ia mo'ui 'a e pamú pea mate, 'o mate mai ai pē. Fehi'a 'a e kau ngāue 'a e Minisitā 'i he'eku ki'i koló, 'ikai ke 'ilo pē ko e hā 'a e 'uhingá, ka ko e kole atu Minisitā, ke ke me'a atu ki he ki'i vaipamu ko ena 'a Faleloa sola.

Kole ha 'ofisa tu'uma'u ke ngāue he 'Ātakai he Vā'a ki he Ma'u'anga Ivi

Ko e Polokalama 6, ki he 'Ātakai Ma'u'anga Ivi, ko u tui ko e kongā eni 'a e *Environment*. Ko e kongā eni 'Eiki Sea 'oku fīhia ai 'a e motu'á ni pea mo e kāingá 'i he 'amanaki ke langa hanau ngaahi fokoutua'anga, ko e ngaahi me'a kotoa pē kuo 'osi mea'i pē 'e he 'Eiki Minisitā, 'oku 'i ai 'a e 'ofisa 'oku ne 'alu ange 'o sivi faka-*environment*. Ko e kolé mo e fokotu'ú Minisitā, 'omi mu'a ha 'ofisa tu'uma'u ki he Potungāue 'a e Feitu'ú na, he ko e kamata'anga 'a e totongi 'a e kau *environment* ia ko ení 'enau kau saveá, 'oku kamata pē ia he 1 mano 5 afe ki 'olunga, 'ikai ke maa'usia ia 'e he kāinga Ha'apaí. Ko e 'uhinga ia 'eku kolé, ke 'omai 'ofisa pehē pē ia 'e he Potungāué, ke nau ōmai pē nautolu 'o fakahoko 'a e ngāué, kae vahe mei he Pule'angá. Pea ko u tui ko e kongā ia 'oku ou lave atu fekau'aki pea mo e ngaahi savea ko ení, tukukehe 'a e ngaahi fu'u langa lalahi ia pea 'oange 'a e kau *environment* ki ai, ki he ngaahi kongā ko iá.

Sea, ko e polokalama hono hokó Polokalama 7, fekau'aki mo e feliuliuaki 'a e 'eá. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku ou fakamālō atu ki he ngaahi fakatamaki fakaenatula 'oku hoko 'i he vahefonua, pea 'oku tu'u tafa'aki 'a e Potungāue ko ení, tokoni ange 'i he tafa'aki e 'uhilá. Ko e me'a 'oku ou lave'í Sea 'oku mīsini 'uhila sola fo'ou 'a Fakakakai, 'a vahe Kauvai, Lulunga pea mo Mu'omu'a, 'i ai mo e ki'i kolo ai ko Tungua, pea mo e ki'i kolo ai ko 'O'ua, 'oku nau 'inasi kotoa he monū ko ení. Pea ko e 'uhinga ia 'oku ou lave hifo ai ki he 49 miliona ko ení, 'oku pehē 'e he Minisitā, me'a mai 'a e Minisitā, 'e to'o ai 'a e 14 'o 'ave ki he vaí. 'Eiki Sea ko e 'uhinga ia 'o e kolé 'e Minisitā, ke to e to'o atu pē ia mei ha feitu'u kehe, kae tukumai 'a e vaí mo e tafa'aki...

<008>

Taimi: 1054-1059

Veivosa Taka: ... ko eni ki he feliuliuaki e 'eá ke lava 'o tokoni ai pea 'oku fakamālō atu ai koe'uhí ko e ngaahi tangikē vai 'oku fiemālie ai e kau uitou hoku vāhengá. 'Eiki Minisitā 'oku toe 'a e tangikē 'e 100 ko e 'osi ia 'a e kainga Ha'apaí, Lulunga mo Mu'omu'a. Ko 12 'oku toe 'ene tangikē 'ana 'e 90. Pea ko u tui ko e 'uhinga foki ia 'oku fiema'u ke lēkooti ke me'a mai ki ai 'a e kau ngāue 'a e 'Eiki Minisitā. Ko e kongā Polokalama 8, Fetu'utakí, ko Tofua 'Eiki Sea 'oku me'a mai 'a e Minisitā 'oku 'i ai 'a e 16 miliona fakatonutonu mai Minisitā pē ko e 16 miliona ko ení 'oku 'i ai fekau'aki pea mo 'enau fetu'utakí. Na'e 'i ai e telefoni he taimi ko ē ko e telefoni 'oku tā ange pē ngaahi feitu'u ia mei fē 'oku, na'e ui ko e telefoni fakakolo ka ko e kole ki he 'Eiki Minisitā pē 'e to e ma'u mai 'a e mōtolo ko iá he 'oku 'ikai ke ma'u 'a e *network* ia 'i he ki'i kolo ko ení feitu'u ko ení. Pea kapau 'e tu'u ha fu'u pou 'i 'O'ua, Fotuha'a, Tofua, Vava'u, Niua kuo pau ke nau lava 'o fai e fetu'utakí. Pea ko e kole ia ki he 'Eiki Minisitā ke kau atu eni ho'o ngaahi pa'anga hū mai ko eni mei he ngaahi fonua mulí he ko u lave'í ko e fakakātoa e pa'anga 'oku ma'ú 'oku tānaki ai mo e *in-kind* 'Eiki Sea 'oku 'i he 57 fakataha ia mo e Patiseti 'a e 'Eiki Minisitā ka ko u fokotu'u atu 'Eiki Minisitā 'oku ki'i si'isi'i ho Patisetí. Na'e tonu ke 'ohake pē ho Patisetí

‘au ke fihī pē mo e Potungāue Mo’uī pea mo e ngaahi Ngāue Lalahī mo e Fakalotofonuá he ‘oku ‘aonga ‘a e ngaahi tokoni ko enī.

Kole Ha’apai 13 ki ha ngaahi tangikē vai ma’a Ha’apai

'Eiki Sea ko e faka'osi e me'a ko u fakahoha'a ki ai ko e ki'i talanoa 'i Ha'apai pē. Ko e nofo atu 'a e fānau akó pea ko e pehē 'o me'a mai 'a e ngaahi mātu'á 'oange fanga ki'i *breakfast* 'ene ki'i fānau ako 'i 'apiako kae sio pē ki'i tamasi'í. Ko e lue hake 'a e fefine mo 'ene sio hala pē ke 'oange ha me'a ia ma'á e ki'i leka ko enī. Ko e ki'i leka eni ia ha'u ia mei Vava'u ka 'oku pusiaki'i ange ki Ha'apai. Sea ko 'eku fanongo ko eni he pongipongí ní 'a e me'a mai ko ē 'a e 'Eiki Minisitā ko e ngaahi *G.P.S* eni 'oku langa fo'ou fakamatala mai Kahoua mo fē kau siosio pē, pehē au te u lave he monomonó, ha'u e monomonó ka u siosio pē. Sea ko e hā e me'a kuo hokó he na'e tō pē 'a e mātangī tatau pē 'i Ha'apai pea mo, ka ko u 'ilo Sea ko homau tufakangá pē ia 'ikai ke fai ha hanu ia. Ka ko u fakamālō atu au 'i he fokotu'utu'u lelei e 'Eiki Minisitā 'a e potungāue ko enī ko e kau eni he potungāue lelei mo faka'ofa'ofa. Pea 'oku mau 'amanaki 'e Minisitā 'oku 'i ai 'a e ngaahi tu'u'anga tangikē 'oku 'osi ngaahi ia he kaingá mei he vahe Kāvai Ha'anó ko e tangikē 'e 35. Pea te u lele atu au ia 'aefiafi 'anaí 'o 'oatu e ngaahi tā pea mo e fofonga 'o e ngaahi kau uitou ke 'oatu ki he Feitu'ú na. Kuo 'osi mateuteu 'a e kāingá ia pea kuo 'osi langa pea mo 'enau *gutter* mo 'enau fakatali pea 'oku 'ai pea mo 'enau tu'u'anga. 'Eiki Sea ko e fakamālō ia pea 'oku ou faka'amu ke laumālie lelei e Falé ni kae tali 'a e vouti ko enī. Tu'a 'ofa atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga.

Siaosi Pōhiva: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Tongatapu Fika 1.

Fakamalanga he ngaahi uesa Tongatapu 1 he feliuliuaki 'o e 'ea

Siaosi Pōhiva: Tapu pea mo e Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Palēmiá kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Kapinetí. Tapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpelé kae 'uma'ā e Hou'eiki Fakafofongá 'o e Kakaí. Sea ko e hangē ko e ngaahi laulea kuo 'osi faí pea ko u fakamālō lahi 'aupito ki he Pule'angá kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Minisitā. Na'e 'i ai 'ene me'a 'aneafi 'i he'ene ki'i kinikini mai he'ene 'Esitimetri he'ene voutí pea pehē 'oku 'i ai e *priority* lalahi 'e ua 'a e Pule'angá 'ene potungāué mo e 'a e Pule'angá ko e tanu halá mo e tangikē vai. 'I he tu'u faka'ekonōmiká ko e *basic needs* ko e me'atokoni, ko e vai mo ha ki'i malumalu. Ko e tefito'i fiema'u ia 'a e tangatá pea toki muimui mai e ngaahi me'a kehé ia. Ka ko u fiefia lahi kapau 'e faifai angé kuo lava 'e he Pule'angá 'o fakatangikē vai'i kātoa kātoa 'a Tongá ni. Kia au 'e *priority* ...

<002>

Taimi: 1059-1104

Siaosi Pōhiva: ... ange kapau te u fili ha me'a 'e 2, 'e mu'omu'a ange ke u fakamole ke tangikē kātoa 'a Tonga ni pea muimui mai mo e tanu hala. 'Ikai ke u tui Sea ko ha fu'u fakamole lahi eni. Fakatokanga'i 'oku holo 'aki e 3 miliona 'a e peesi 329 'a e 'esitimetri ko eni Vouti ko 'eni 'a e va'a ko eni, *MEIDECC*, holo 'aki e 30 miliona mei he 'esitimetri 'o e ta'u kuo 'osi, mei he 85.2 ki

he 57.6. Mou to e fakatokanga'i pē foki, ko e 57.6 miliona ko eni, ko e 7 miliona pē ia 'oku fund ko ē 'e Tonga ni, ko e 50 miliona ia ko e *support* ia mei muli.

Tokanga Tongatapu 1 ki he ngaahi uesia hono vahengā he taimi 'oku 'uha lahi ai

Ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai 'e Sea, 'i he peesi 335 pea mo e 337, Va'a ki hono Tokangaekina e Ngaahi Fakatamaki Fakaenatula pea mo e Va'a Feliuliuaki 'o e 'Ea pe 'i he *Climate Change*. Ko e tokoni pē ia ki he Potungāue pea mo e va'a ko eni, pea kapau kuo 'osi fai ha ngāue pehē pea 'oku fakafeta'i. Ko e 'uhinga pē eni Sea ki he uesia ko ē 'a e ngaahi fēliuliuaki fakaēnatula, tautefito ki he ngaahi feitu'u ko ē 'oku ma'ulalo, 'o kau ai 'a e vāhenga Tongatapu 1.

'Oku 'i ai mo e konga 'o Kolofo'ou he taimi ko ē 'oku ki'i 'uho'uha lahi ai mo e konga 'i 10, ko u tui 'oku mea'i pē, ka ko 'eku 'uhinga Sea, kau eni he Potungāue 'oku hō'ata mai ai 'a e ngaahi taumu'a fakamamani lahi pē ko e *global goals*, hifo ai ki he *sustainable development framework*. Ko e fo'i lea ko ē ko e *sustainable* 'oku ou mahu'inga ke u ki'i talanoa ai Sea 'o fakatatau ki he vouti ko eni mo e mahu'inga ko ē ke tokanga'i ko ē 'a e *climate change* tautefito ki he ngaahi feitu'u 'oku lavea ngōfua 'i he ano, hangē ko 'Isileli, Hala'ovave mo Halaano pea mo Sopu, feitu'u Hala'ovave.

Sea, ko e 'uhinga 'eku talanoa ki heni he 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha feitu'u 'e uesia lahi taha he'e ano vai ka ko e ngaahi feitu'u ko eni koe'uhi pē ko 'ene, 'oku lavea ngōfua 'i he 'uho'uha koe'uhi pē ko 'ene ma'ulalo. Pea ko e konga lahi ia heni kuo 'osi ma'olunga 'a tahi ia *sea level* ia 'i heni. Ko e ngaahi ngāue 'oku fakahoko ko ē 'e he Pule'angá he taimi ni, ko e taimi pē ko ē 'oku ki'i anoano ai e feitu'u ni, 'oku lele mai 'a e Tamate Afī mo 'enau ngaahi fanga fu'u pamu 'o fakatokoto 'o tafe e vai ki tahi. Ka 'oku ou fakatokanga'i 'oku kei mā'olunga pē 'a tahi ia.

Kaikehe ko e tokoni ia 'oku ala fai he taimi ni, pea na'e 'i ai mo e ngaahi lau lea mo e ngaahi fokotu'utu'u 'a e Pule'angá fekau'aki mo hono 'ai ha ngaahi fu'u *storage tank*, tangikē ke tauhi 'aki e vai, kiupiki mita 'e laungeau ke lava 'o fakatafe 'a e vai ki ai pea *recycle* ke ngāue'aki 'e he ngaahi fāama mo e ngaahi me'a ko ia.

Poupoua ke tokoni'i Pule'anga ngaahi tangike vai lita 1 mano 'o Tongatapu 1

Ko e ki'i fakakaukau 'oku ou hanga 'o 'oatu Sea na'a tokoni pē ki he Minisitā pea mo e Pule'angá, ko e ki'i fakakaukau 'oku *sustainable*. Ko vāhenga Kolomotu'a, Tongatapu 1, 'oku fe'unga mo e 'api 'e 1377 'oku nofo'i 'i he sītētisitika eni 'oku ma'u. Ko e 'api ai 'e 657 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau tangikē vai ia 'anautolu ia. Sai, kapau 'e tokoni 'e he Pule'angá ha tangikē vai lita 'e 1 mano, ko e lita vai ia 'e 6.57 miliona. Ko 'eku 'uhinga 'eku talanoa pehē ni, 'oku lava 'o tamate'i e fo'i pulu 2, 'a e fo'i manu 'e 2 he fo'i pulu 'e 1. Kapau 'e tufa e vai, sima vai, tangikē vai pehē ni ki he 'api kātoa 'oku te'eki ke 'i ai ha'anau tangikē vai 'i Kolomotu'a, he 'ikai ke to e 'alu e lita 'e 6 miliona, 6.5 miliona ko eni ki he ano kae tānaki ia he ngaahi tangikē vai. Ko e ki'i fakakaukau ia Sea ko u 'atu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki'i fehu'i pē mu'a Sea ki he Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io, Fakafofonga ko e fehu'i e mei he 'Eiki Minisitā.

Fokotu'u ke ngāue'aki silini tokoni fakavahenga fili ke 'ai tangike vai ngaahi vāhenga

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Sea mo e Hou'eiki e Fale. 'Eiki Sea, 'oku 'i ai nai pē 'oku kau 'a Tongatapu 1 he tokoni ko ē 'a e Pule'angá...

<003>

Taimi: 1104-1109

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'oku fakafou 'i he Fale Alea, vahe mai ai 'a e 2 kilu 'a ia ko 'eku fakatātā pē 'aku ko e sēniti ko ē 'oku 'omai ia 'oku mei kakato hoku vāhenga 'oku 'i he tangikē 'oku 'ikai ke u to e kole au he 'oku 'osi 'omai pē 'e he Pule'angá 'a e pa'anga ke fakakaukau' 'i 'e he Fakafofonga takitaha hono vāhenga. Ko e 'aho ni kuo u fanongo, kole 'a hai, kole 'a hai, ko u fakakaukau 'oku 'i fē'ia 'a e silini ko ē 'oku 'oange 'e he Fale Alea ki he Fakafofonga ke ngāue'aki. Mālō Sea.

Veivosa Taka: Sea ki'i fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io, fakatonutonu.

Veivosa Taka: Sea ko 'eku fakatonutonu...

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou fai pē ho'omou feme'a'aki kae tukuange mu'a 'a e malanga ke a'u.

Veivosa Taka: Ko 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e foomu tufa mai 'o mau lau ai, 'oku lave ai ko e ki'i sēniti 'oku 'omai mei Fale Alea 'oua 'e fai ha fakafalala ki ai, hangē pē ia ha *first aid*, ke te lava pē 'o tu'u, kā 'oku 'i ai 'a e ngaahi ma'u'anga ivi ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: *First aid* fakapotopoto 'Eiki Sea he ko e pa'anga tukuhau 'a e kakai. Mālō.

Veivosa Taka: Kā 'oku 'i ai 'a e ma'u'anga ivi mei he Pule'angá ko e 'uhinga ia 'oku fai ki ai 'a e talanoa. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Ha'apai 13, me'a mai koe Tongatapu Fika 1.

Siaosi Pōhiva: Sea mālō pē tokoni 'a e 'Eiki Minisitā, kā na'a ku 'amanaki eni pehē mai te nau 'omai 'e nautolu ha ngaahi tangikē vai ke kamata'aki 'a e fo'i fakakaukau ko eni ki he vāhenga. Ko 'eku 'uhingá Sea ke 'oua te tau to e fakamole hono 'ai ha ngaahi ha fanga fu'u tangikē ke tānaki ai 'a e vai, kae tānaki pē ki he ngaahi sima vai ke faka'aonga' 'i 'o inu'e he ngaahi 'api, 'api eni, pea 'oku 'ikai...

'Eiki Palēmia: Sea ka u ki'i tokoni mu'a ki he...

Siaosi Pōhiva: ... ko Tongatapu 1 pē, 'oku 'i ai 'a Kolofo'ou, 'oku 'i ai pea mo...

Sea Kōmiti Kakato: Fika 1 ko e ki'i tokoni e mei he 'Eiki Palēmia na'a 'alu atu ha ki'i tulutā ai.

Siaosi Pōhiva: Mālō Palēmia, kapau te ke 'omai ke koe ke kamata'aki 'a e *project* 'a Tongatapu 1.

Fakama'ala'ala ki he ngāue Pule'anga ke fokotu'u tangike vai he 'api kotoa 'i Tonga ni

'Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato. Ko 'aneafi foki na'e 'osi fakahoko atu pē 'e he 'Eiki Minisitā ko e taumu'a ia 'a e Pule'anga ke fakatangikē vai'i 'a e ngaahi 'api kotoa 'o Tonga ni. He ko e me'a ia na'e talamai 'e he kakai, ko e ngaahi fakamata ko eni 'oku ou tui au ia ko e pou pou pē kā kuo 'osi maau pē 'a e Pule'anga ke feinga'i 'a e me'a ko ia ke lava, pea 'oku 'i ai hono pa'anga 'osi fakafuofua'i ko e toe eni pē 'e ma'u mei fē, kā 'oku fai leva 'a e ngāue ki ai, tatau tofua pē mo e hala, me'a ongo fo'i kaveinga ki ai 'e 2. Na'e 'osi fika'i pē anga 'o e fakafuofua kapau 'e tō hifo 'a e vai 'o nofo 'i he sima kae 'ikai ke 'alu ki lalo, 'osi mahino pē ia 'e tūfea 'a e feitu'u ko ia. Kā 'oku ou tui 'oku ko e ngaahi 'uhinga ko ia' ko e me'a ia na'e fai atu 'aki ai 'a e fakamatala ko ia 'o e Patiseti'. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia, Fakafofonga, matamata pē 'e 'osi ho vāhenga he 'oku kau pē 'i he ngāue 'a e Pule'angā he 'ū tangikē.

Fokotu'u ki he Pule'anga ke 'uluaki faka'inasi he tangike vai ngaahi feitu'u ma'olalo ange

Siaosi Pōhiva: Sea kae 'uma'ā 'a e Palēmia, ko e 'uhinga 'eku fakamalanga 'aku ia ko e *priority*, vivili ange fiema'u 'a Tongatapu 1 mo Kolofu'ou mo e ngaahi feitu'u ko eni 'oku ano 'i ha to e feitu'u 'oku mā'olunga he 'oku tō 'a e vai ia 'o tafe ki ai, pea ko e 'uhinga ia 'oku ou pehē kapau 'oku 'i ai hano fakahokohoko 'i ai 'a e lau 'a *Mother Teresa* 'oku pehē kapau 'oku 'ikai ke mou lava 'o fafanga kātoa 'a e masiva, kamata pē ha ki'i fāmili 'e taha.

Ko ia ai ko e hā ha ki'i sēniti 'oku ma'u 'i he taimi ni kamata mu'a mei he ngaahi feitu'u ko eni 'oku ma'ulalo ke tō 'a e ngaahi 'uha lalahi pea tānaki ki he ngaahi sima vai kae 'oua te nau a'a holo ai mo e mahamahaki 'a e kakai. Ko ia pē 'a e fakakaukau 'oku ou tui pē 'oku malimali mai 'a e Minisitā *MEIDECC*, 'oku tui ki he fakakaukau ko eni mo e kole, pea 'oku ou fakamālō atu, Sea, na'a mau tupu hake 'i Tufuenga na'a mau fa'a ō 'o 'utu vai ...

Veivosa Taka: Sea 'ai pē ke u ki'i tokoni atu.

Siaosi Pōhiva: 'Oleva Sea, Ha'apai ta'utu ki lalo ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga Ha'apai 'osi pē ē pea ke toki me'a mai ke fakamā'opo'opo ē...

Siaosi Pōhiva: Sea na'a mau tupu hake 'i Kolomotu'a pea na'e taimi ia na'e si'isi'i 'a e ngaahi sima vai, pea na'e ō pē ki he sima vai fakakolo kā na'e mama'o, pea taki vai 'a e kakai 'o lue, na'e fakalata ia 'i he taimi ko ē he na'a mau lue tokolahi, pea kā 'ikai pea ō ki he 'api siasi. Ta'u eni 'e onongofulu mei ai Sea, 'oku ou 'ā hake 'i he pongipongi hoku 'api 'i Tu'atākilangi 'i he taimi ni, ongo ki hoku loto 'eku sio ki he ki'i fāmili 'oku nau

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea...

Siaosi Pōhiva: ... kei taki vai nau ō ki 'api siasi 'o taki vai mei ai.

'Eiki Minisitā Ngoue: ...ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga fakamolemole.

Siaosi Pōhiva: Sea ko u fiefia lahi na'a ku ki'i fakalea ki he Minisitā *MEIDECC*,

'Eiki Minisitā Ngoue mo e Toutai: Sea

Siaosi Pōhiva: 'ikai ke u faka'amu ke u sio ki he fo'i 'ata ko ē na'a ku sio ki ai 'i he ta'u 'e onongofulu kuo 'osi ke hoko 'i he taimi ni.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā ko ho'o tokoni?

<005>

Taimi: 1109-1114

'Eiki Minisitā Ngoue: ...'Oku ou fie tokoni pē Fakafofonga ko ho'o me'a 'oku ou manavasi'i au pē na'e mavahe ho ta'au 'a'au mei hoku ta'u ta tupu kotoa pē 'i Kolomotu'a, te'eki ke fai ha'amau taki vai pehē 'amautolu 'i Kolomotu'a.

Siaosi Pōhiva: Ki he 'ilonga e kei si'i 'a e ki'i tamasi'i Sea, taimi 'o mautolu na'a mau taki vai mautolu ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mo'oni 'aupito e Fakafofonga, na'a ku kau mo au ia he taki vai

'Eiki Minisitā Ngoue: Ha'u 'o fakamatala 'a e tō hina, na'a mau tō hina pe mautolu ia mo 'Olive Uhi mo me'a 'ikai ke u 'ilo pē na'e 'i fē 'a e Fakafofonga ko eni. Na'a mau ō mautolu ki he 'api 'o 'Olive Uhi mo me'a 'o taki vai ai na'e 'ikai ke fai ha taki vai 'i loto Kolomotu'a he na'e 'osi tofuhia pē 'a loto Kolomotu'a ia.

Veivosa Taka: Sea ke u ki'i tokoni atu Sea

Siaosi Pōhiva: Ke u ki'i faka'osi atu au

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā mo e Fakafofonga Ha'apai mo tukuange ke faka'osi ē

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea hanga mu'a fulihi 'etau feme'a'aki ke ofiofi hē, ka tau hoko atu

Siaosi Pōhiva: Sea ko 'eku talanoa eni ki he 'ata totonu.

Veivosa Taka: Sea ko u fakatonutonu atu Sea

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oua te mou va’inga’aki ‘eku tu’utu’uni fakatekinikale lolotonga fai e feme’a’aki

Veivosā Taka: ‘Ikai ko e ki’i fakatonutonu pē ke fakafaingofua ki he me’a ‘a e Tongatapu 1

Sea Kōmiti Kakato: Kuo kamata ke tau e vaka e Fakafofonga ‘oku mou to e, faka’osi fakatonutonu ange.

Veivosā Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ko e fakatonutonu mo e fakamālō pē ki he Tongatapu 1 ko ‘ene poupu ke fuofua fakahoko ‘a e tokoni ki he ngaahi feitu’u ma’ulalo ‘a ia ko e *below sea level* kuo fakamo’oni fakamāmāni lahi ko Tuvalu, Kilipati, Ha’apai, pea ko ‘eku fakamālō ia Sea mālō.

Siaosi Pōhiva: Sea

Sea Kōmiti Kakato: Mālie, ko Tonga ‘Eiki eni ia kehe ‘a motu.

Siaosi Pōhiva: Mālie pē kā ‘oku ‘ikai ke tokoni ia ki he’eku fokotu’u Sea

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia fakamā’opo’opo mai koe Fakafofonga mahino lelei e si’i me’a ‘oku ke fakatangitangi ki ai.

Siaosi Pōhiva: Ko e fo’i ‘ata ko eni Sea ‘oku ongo ia kia au, ki’i fāmili ko eni ‘oku nau lue mei ai ki he ‘api siasi ko eni ‘o Hala’ovave vaeua kilomita ko e taki vai ‘i he ‘aho kotoa. Pea ‘oku fiefia kapau ‘e me’a ange ‘a e Hou’eiki Minisitā ‘o sio ki he fo’i ‘ata ko ia na’a ku sio he ta’u onongofulu kuo ‘osi kei hoko pē, faka’amu pē ‘e ‘i ai ha taimi kuo ‘osi atu ‘a e fo’i kuonga pehē kā ko ia Sea ko ‘eku faka’osi, kapau ‘e taki

Fakahā Palēmia ke vakai’i hano tokonia ki’i fāmili kei taki vai he tangike vai

‘Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu’u na Sea kole ange ki he Fakafofonga ke talaange ke ki’i fāmili ko ia ke ha’u na’a ma’u ai pē ha fo’i tangikē ia

Siaosi Pōhiva: Mālō Palēmia, ko e me’a ia ‘oku...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafeta’i mālō ‘Eiki Palēmia kuo kamata ke ....

Siaosi Pōhiva: Ko u ofi he ‘osi Sea, ko e ongoongo fakafiefia

Sea Kōmiti Kakato: Ko ē kuo kamata ha’u e tokoni pea fe’unga leva e malanga na’a nau to e tānaki ‘enautolu e ‘ū tangikē faka’osi mai

Siaosi Pōhiva: Ko e lita ‘e 1 mano ‘api ko eni ‘e 657 ‘i Kolomotu’a vāhenga Tongatapu 1 ko e lita vai ia ‘e 6.7 miliona ‘e tānaki he ngaahi sima ‘e ‘ikai ke ‘alu ki he ano ko ia pē mālō pea kapau ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha taha, mālō

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga, Tongatapu Fika 4 miniti ‘e tolu ko eni ki’i leleaki’i ai leva ke tata’o.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, fakamālō atu ‘i he ma’u faingamālie fakatapu atu ‘Eiki Palēmia

Sea Kōmiti Kakato: Mou laumālie pē he ‘oku kei toe lahi pē taimi, me’a mai koe Tongatapu 4.

Kole ki he Pule’anga ngaahi pamu fakatafe vai ke tokonia ngaahi ‘elia uesia he taimi tāfea

Māteni Tapueluelu: Hou’eiki Minisitā kae‘uma’ā Hou’eiki Fakafofonga kau Nōpele, pehē ‘eku faka’apa’apa ki hoku kaungā Fakafofonga ‘Eiki Sea. ‘Oku ou kau au he tui ke tau feinga ke fakaofoofi ki he ngaahi peesi ko ē kae lava ke tau leleaki’i ko e ‘aho faka’osi pē eni ‘oku fiema’u ke tau ‘unu’unu ki ai Sea. Ko ‘eku fakamalanga ‘e fakahoko atu ia ‘i he Polokalama 9. ‘A ia ‘oku hā ia ‘i he peesi 339 ‘o e ‘Esitimeti ‘Eiki Sea kae pehē ki he peesi 23 mo e 24 ‘o e Palani Ngāue ‘a e ‘Eiki Minisitā ko eni. Ko e me’a na’e fakamalanga atu ki ai hoku kaungā Fakafofonga ‘oku mau tofufu ai ‘Eiki Sea kimu’a ko ‘eku ki’i fakalavelave pē kimu’a kau foki he me’a ‘oku ou tokanga ki ai mahalo ‘oku mau tofufu pē ai ‘e mea’i pē he ‘Eiki Minisitā ‘oku kau e vāhenga ‘a e motu’a ni ‘i he ma’ulalo pea ko e anga pē ‘eku ki’i fokotu’u ‘Eiki Minisitā kapau te ke laumālie lelei na’a lava ke ‘ai ha fanga ki’i pamu *flood pump* ki he fanga ki’i ‘elia pau pē ko ‘eni ‘o tuku ki he ngaahi kolo ko ia ‘e ‘Eiki Palēmia ko hono ‘uhinga pē ke tokoni ki he kāinga he taimi ko ē ‘oku tāfea fakatu’upakē ai ‘ikai ke lava ‘o kole takai holo hangē ko Pātangata ko Popua ko e vāhenga ko eni ‘o Tongatapu 1 mahalo ko e ngaahi feitu’u ia ‘oku tāfea vave na’a lava ke ‘ave pē ha fanga ki’i *flood pump* ke lava pē ‘a e kāinga ‘o *operate* he taimi ko ē ‘oku tāfea ai hangē ko eni kimu’a he tō ko eni ‘a e saikolone fakamuimui na’e fai pē kole ki he ‘Eiki Minisitā ...

<007>

Taimi: 1114-1119

Māteni Tapueluelu : ..tanu halá, pea mo fai pē heni e faka'apa'apa kātaki pē 'Eiki Minisitā. Ko hono 'uhingá ko e feitu'ú ni 'oku tāfeaki, ke ki'i tofi'i mu'a e halá 'o fakatafe, he 'oku fakapoloka foki 'a Popua pea na'e me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā ke kātaki 'oku lolotonga *lockdown* 'a e fonuá he taimi ko ení. Pea na'e fai leva 'a e kole ia Sea, 'o tokoni mai 'a e Potungāue Vaí, 'omai 'a e mīsiní 'o mau tofi 'emautolu ia 'a e halá 'o fakatafe, fokotu'u 'a e ngaahi fakatafe ..

Sea Kōmiti Kakato : 'E Fakafofonga, 'e sai pē ke tau ki'i mālōlō, 'osi pea ke toki me'a mai.

Māteni Tapueluelu : Ngata he fakatafé, mālō 'aupito 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga.

<008>

Taimi: 1139-1144

Sātini Le'o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Kōmiti Kakató. (*Lord Tu’i’āfitu*)

(Na'e me'a mai e 'Eiki Sea e Kōmiti Kakatō ki hono me'a'angá.)

Sea Kōmiti Kakato: Faka'osi mai Tongatapu Fika 4 pea 'osi pē ia pea hoko ki he tafa'akí ko ē ki Vava'u 14 pea Tongatapu Fika 8 pea foki mai ki he 'Eiki Nōpele 'o Ha'apaí, 'Eiki Sea e Fale Aleá. Mālō.

Māteni Tapueluelu: Mālō 'aupito 'Eiki Sea pea ko e hoko atu pē eni Sea 'i he faka'amu ko ē ke tokangaekina 'i he tokoni ko eni ko ē ki he fēliuliuaki 'o e 'eá 'a e ngaahi 'ēlia 'oku tu'u matū'aki tu'u lavea ngofua ki ai. Pea 'oku faingofua pē hono faka'ilonga'i e fanga ki'i feitu'u ko eni 'a ia ko u fakatātā'aki pē 'i hoku 'ēliá 'a Popua mo Pātangata. Ko e 'uhingá ko e ngaahi feitu'u tāfea tu'uma'u ma'u pē pea na'e fai e tokateu ki ai 'i he kimu'a ko eni e afā fakamuimui pea tō mai e mātangí. Fakafeta'i tafē pē vai 'o 'alu ka 'oku 'ikai foki ke 'alu 'o 'osi. 'E mea'i pē he kau taukeí ko e ki'i fo'i 'ēlia ko eni 'oku fonu vai ma'u pē pea 'oku tupu ai 'a e fai 'a e kole ke tokangaekina mu'a e polokalama ngāue ko eni na'a 'i ai hanau fanga ki'i *flood pump* pē ia 'e taha ki ai ke tokanga'i ke ne lava 'o hoko mai e ngaahi palopalema pehē 'oku vave 'aupito ke nau hanga pē 'o fakatafe 'a e vai ki tahi. He 'oku 'ikai pē ke 'i ai ha taimi ia mo ha taimi 'e 'osi ai 'a e vai 'i he feitu'u ko eni. Pea ko u tui mahalo ko e ngaahi 'ēlia ia ko ē ke tau 'e 'ilonga ai 'etau ngāue.

'Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu'ú na Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Fakahā Palēmia ke faitokonia kole mei Tongatapu 4 ki he pamu fakatafe vai

'Eiki Palēmia: Na'e fanafana mai e Fakafofonga Fika 4 kiate au 'etau 'i tu'a ko ē 'i he me'á 'i he ipu tī 'o ne kole mai ki'i *flood* pamú ke pamu'i 'aki e me'á ke vave. 'Ai atu pē ki'i pamu ia ko iá ka tau hoko atu ki he me'á he 'oku mahino kiate au ko e ngaahi me'a ia 'oku fiema'u mei he feitu'u ko iá. 'Oku mahalo 'oku 1000 tupu pē ki'i pamu ko iá na'e mei ma'u pē he pa'anga fakakoló kae sai pē. Mālō.

Māteni Tapueluelu: Mālō 'aupito 'e 'Eiki Sea. Mou me'a ki hē Hou'eiki ko e nātula fakatakí ē fanongoa e fanafana mo e tangi ko ē 'a e fānaú ke tokonia e tafa'aki ka u hoko atu Sea.

'Eiki Palēmia: Sea neongo pē 'ene fa'a talahu'i mai kiate aú ka 'oku sai pē ko e talahu'i pē 'a fānau. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakamālō atu 'Eiki Palēmia. 'Oku 'ikai ke ke lau ha ta'u ka 'oku ke ngāue fakalukufua ho mafai ko e Palēmia 'oku ke 'ofa'i tatau pē tokotaha mo e kakaí. Mālō.

Tokanga ke fakapotopoto founa ke mapule'i 'aki ngaahi ngāue fakakomipiuta

Māteni Tapueluelu: Mālō 'aupito Sea pea ko u hoko atu au ki he peesi 339 'o e 'Esitimeti kae pehē ki he peesi 24 'o e palani ngāue. 'A ia ko e Polokalama 9 eni Hou'eiki, Malu mo Hao e ngaahi ngāue faka-komipiutá pē ko e *CERT Computer Emergency Response Team* 'i he ngaahi fetu'utakí 'e 'Eiki Sea. Ko hono fakaikiiki 'oku hā eni 'i he peesi 24 'o e palani ngāue 'oku ne

hanga ‘o tuhu’i pau mai e ngaahi tefito’i fatongia ‘o kau ai e ‘uluaki, ua, tolu, fā, nima mo e ono. ‘A ia ko e uá ‘oku pehē, tohoaki’i e ngaahi polokalama tokateu ke faka’ehi’ehi mei he palopalema ‘e ala hoko mei he ngaahi ngāue faka-komipiutá. Pea ‘oku kau ai Sea ko u tui pē ‘oku ‘i ai pea mo e polokalama tolu mahalo ‘oku kāinga mo ia ki ai ‘oku fakaikiiki ai. Pea ‘oku ou ‘ave ai e tokangá Sea ke malu hotau kakaí mei he ngaahi pā’usi’i ‘oku hoko ‘i he fetu’utaki he opé. Pea ‘oku hoko lahi eni Sea ngaahi tukuaki’i ‘oku lahi ai e maumau, lahi ai ‘a e fetūkuaki, femotumotuhi faka-fānili, femotumotuhi faka-kāinga, kolo, vāhenga na’a mo e nofo maumau ‘aupito Sea. Pea ko hono ‘uhingá ko e fetu’utaki ko eni ‘i he opé ‘oku fo’ou ‘oku fai ai e kole Sea ke tokangaekina ‘aupito e tafa’aki ko eni he ‘oku lahi ‘a e ngaahi fakamatala ta’emo’oni ‘oku tuku mai pea ‘oku ‘ai pē ia ‘e lava pē ha taha ia ‘o fa’u ha hingoa ha taha kehe ‘o ‘ai ‘e ia ha fakamatala ai kae ‘alu e tukuaki’i ki he tokotaha ko iá.

Ko e maumau lahi Sea pea ‘oku faingata’a hono *trace* pea ‘oku ‘i ai pē faka’amu ‘a e motu’á ni Sea ‘e fakapotopoto ‘a hono ngāue’akí. Kapau leva ‘e ‘ikai ke fakapotopoto ‘oku tu’u mateuteu ‘a e polokalama ...

<002>

Taimi: 1144-1149

Māteni Tapueluelu: ...ngāue ko eni, ‘i he ‘Eiki Minisitā ko ‘eni ‘a ia ‘oku ne tokanga’i ‘a e *communication* mo ha’ane ngaahi polokalama ngāue ke ta’ota’ofi ‘aki ‘a e ngaahi maumau ko ia Sea. ‘Oku hā eni ‘Eiki Sea ‘i he me’a pē ia ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘i he’ene palani ngāue, ko ‘ene talateu ‘a ia ‘oku pehē. Ko e Potungāue ‘oku nofo taha ki he fatongia ‘a e Pule’angá ‘o kaungatonu ki he’etau ngaahi me’a faka’ekonōmika mo e anga ‘etau mo’ui fakasōsiale. ‘A ia ko e feohi fakasōsiale ‘Eiki Sea ‘oku hoko ai ‘a e ngaahi tukuaki’i. Taimi na’e kei fokoutua ai e motu’a ‘i he fatongia he Kapineta, na’a ku teke mālohi ke ta’ofi eni, ko e lahi ‘a e maumau Sea. Kamata pē ia me ‘olunga ‘o fāaihifo, ‘oku ‘ikai ke tau kei kei ‘ilo ngaahi ngatangata’anga ‘o e nofo mo e faka’apa’apa, ‘a e me’a ‘oku ne hanga ‘ai kitautolu ke Tonga, ‘au’aufoe pea ‘oku tau faka’amu pē Sea he ‘ikai ke ma’u ‘a e monū’ia fakatekinolosia lalaka ‘o taimi ko ha me’a ia ke vēteki ai anga ‘etau nofo faka-Tonga. Pea ‘oku tau falala ‘e ‘alu e Tonga ki muli, ‘e nofo ‘i Tonga ni, ka ‘oku kei Tonga pē Tonga. ‘E kehekehe ‘a e anga ‘etau fakakaukau, ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ke fai ai ha fehi’a, taau fehi’a, te te puke kita he fehi’a. Pea ‘oku ‘i ai e kole Sea mo e poupou lahi ‘i he polokalama ko eni ‘i he peesi 339 ko e faka’amu ia’a e motu’a ni Sea. ‘Oku pa’anga pē ia ‘e 1 kilu 9 mano. Ke fakaivia mu’a, kuo u lave’i pē au ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ke u ki’i tokoni atu pē ki he Fakafofonga Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, me’a mai.

Ngāue Pule’anga ke fakahū mai Lao ke malu’i ngaahi pa’usi’i hoko he mitia fakasosiale

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o: Tapu mo e Sea mo e Hou’eiki e Fale. ‘I he lolotonga ni Sea, ‘oku lolotonga ngāue ki ai ‘a e ‘Ateni Seniale ia mo ‘ene kau ngāue ki hono fakamā’opo’opo’opo mai ‘ū Lao koe’uhi ko e ngaahi me’a ko eni pea taimi tatau pē, na’e ‘osi ‘i ai e Kōmiti ia ‘a e Kapineta, ngāue mo e *Facebook* koe’uhi ko e ngāue ki he ngaahi me’a ko eni kuo hoko pē ko ha ngaahi me’a ko ē ‘i he kaha’u. Ka ko e founga ko ē ‘a e motu’a ni ia ‘Eiki Sea, ko e tuai pē ‘eku ‘ilo ‘e au ha

me'a 'i he *Facebook* pea u fakapapau'i, ko e hopo ia. Ko e vave e vave 'a e fai tu'utu'uni ko ē 'a e Fakamaau'anga, kaikehe, ka ko hono fakakātoa 'Eiki Sea 'oku lolotonga fai e ngāue ia, 'oku vave pē ia e 'osi mai e Lao ko ia. Kuo pau pē ke hū mai ia 'i he to'u Fale Alea ko eni 'o e ta'u ni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Le'ole'o ki he Fakamaau'anga.

Māteni Tapueluelu: Fakamālō ki he 'Eiki Minisitā. Te u kau au ia 'i he pou pou lahi Sea ki ha Lao pehē 'e fakahū mai. Na'e kamata fuoloa pē hono teuteu'i mai ka kuo u pou pou ki hono fakavave'i mai ke hū mai ke ne hanga 'o tokanga'i kitautolu mo e kole pē ki he 'Eiki Minisitā. 'Oku ou kole pē ki he 'Eiki Minisitā 'oku lave'i pē 'e lava pē 'e he 'Eiki Minisitā 'o 'ave ha pa'anga ki he ki'i fo'i polokalama ko eni ke tokoni'i 'aki 'i he kaha'u pea te u pou pou atu 'Eiki Minisitā, ko hono 'uhinga pē ko e malu 'a e kakai mei hono pā'ūsi'i fakaēongo 'oku hoko 'i he ngaluope. 'Eiki Sea, 'oku pehē 'a e pou pou ki he ki'i polokalama ko eni. 'Oku ou fakamālō atu he ma'u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Malanga mahu'inga ia, pea 'oku monū'ia e fonua ni he toutou Press Release 'a e Palēmia, ka 'oku tonu ke tau nofo ai 'oua te tau to e faka'uhinga'i mei ha tafa'aki. He 'oku si'i me'a ma'u pē 'a e Palēmia 'o fakatonutonu tautolu mo e 'ū ngāue 'a e Pule'angá. Me'a mai 'a Vava'u 14 pea me'a mai 'Eiki Nōpele Ha'apai, Sea 'o e Fale Alea, pea, te ke me'a Tongatapu 15, 'io, Fika 3 mai leva, Fika 4 mai 'a Tongatapu Fika 8. Pea kuo u lave'i kuo tau ofi leva ki he ... Mālō.

Dr. Saia Piukala: Tapu mo e feitu'u na Sea. Tapu ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā e Kapineti pehē ki he Fakafofonga e Hou'eiki Nōpele kae 'uma'ā e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Sea, 'oku mahino 'aupito ki he motu'a ni ia Sea 'a e ngaahi mata'i fika pea hangē pē ko e feme'a'aki, ko e lahi taha e patiseti ia ko eni Sea ko e ngaahi tokoni ia mei muli pea ko e taha eni ia e Potungāue Sea 'oku lahi hono ngaahi pole. Ko e fu'u polokalama ko eni 'e 9 'oku fakahoko mai Sea, ko e ngaahi polokalama lalahi pea 'oku fakamālō lahi ki he 'Eiki Minisitā kae 'uma'ā e CEO mo e kau ngāue 'i he fakahoko fatongia lelei.

<003>

Taimi 1149-1154

Dr. Saia Piukala: Sea hanga 'e he 'Eiki Minisitā ia 'o teuteu'i 'ene Fakamatala 'Esitimetri 'o hangē ha fu'u 'akau kilisimasi. Pea 'oku ou fakamālō atu ho'o kei kātaki 'a e kole 'a e ongo Fakafofonga Ha'apai kā ko e 'uhingá foki ko hono teuteu'i 'a e Fakamatala 'Esitimetri hangē ha fu'u 'akau kilisimasi, 'oku 'ikai ke to e fehu'ia ia ko e kole pē ia 'oku fai ki he hoko atu ko eni.

Sea ko e me'a ko ē 'oku ou fie tokanga ki ai 'a e motu'a ni ia Sea 'i he va'a ko ia 'o e Fakamatala 'Ea. Talu 'a e tuku'au mai 'a e fonua ni Sea mo 'etau fakafalala mo 'etau fakaongoongo ki he Fakamatala 'Ea ki Fisi. Ko e 'aho ni Sea 'osi fakaivi 'a e tafa'aki ko eni pea 'oku tau ma'u hangatonu pē 'e tautolu 'a e fakamatala 'ea 'i Tonga ni pē 'i he fakalalakala ko ia 'i hono tokangaekina pea 'oku ou fakamālō lahi ki he 'Eiki Minisitā pea mo e va'a ko eni ki he Fakamatala 'Ea. 'Ikai ke tau to e fakafalala ma'u hangatonu pē 'i heni.

Tokanga ke 'oua li'ekina 'a motu ke kamata fakalelei'i mo ngaahi 'enau maama sola

Sea 'oku ou fakamālō lahi heni ki he 'Eiki Minisitā ko e *project* ko eni ki he *solar* Sea, Sea ko e fanga ki'i motu 'i Ha'apai, Vava'u mo e ongo Niua, hangē eni ia ko e fo'i koula ia kia kinautolu Sea pea 'oku fakamo'oni'i ai 'a e kaveinga ngāue ke 'oua na'a li'ekina ha taha. Fakamatala 'e he 'Eiki Minisitā Sea, fekau'aki pea mo e *project* ko eni ki he *solar*, tofuhia ai 'a e fanga ki'i 'otumotu, pea 'oku ou fakamālō lahi ko e *solar farm* mo e *solar grit* ko eni 'oku fakaanga ki ai Sea, pea na'e 'i ai pea mo e ngaahi maama sola Sea na'e tufa 'i he ngaahi ta'u mai ko ē kuo mate kinautolu ia Sea, kā 'oku mahino mei he me'a 'a e 'Eiki Minisitā 'oku 'i ai 'a e ngaahi naunau ko ē ke monomono ko e kolé pē Sea kā ma'u mai 'uluaki kamata mu'a 'i he fanga ki'i motu, hono ngaahi pea fakalelei'i, he 'oku hoko ia Sea ko e fakataha'anga ia 'o e fanga ki'i motu, fai 'enau fanga ki'i pele nau ōmai 'o nofo 'i he lalo maama sola. Pea 'oku 'ikai ke to e fiema'u polisi fakakolo ia 'i he fanga ki'i motu Sea, ko ene ulu pē 'a e ngaahi maama sola na'e 'osi fokotu'u kuo lava lelei.

Sea 'oku mahino pē ngaahi me'a ko eni ki he feme'a'aki ko eni 'a Ha'apai 13 pea mo 12 ki he feliuliaki 'a e 'ea Sea, pea 'oku ou ...

'Eiki Minisitā Ngoue mo e Toutai: Sea 'ai pē ke u ki'i tokoni ki he Fakafofonga 14.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io me'a mai Minisitā.

Poupou ke faitokonia ngaahi 'otu motu ke ngaahi mo fakalelei'i nau maama sola

'Eiki Minisitā Ngoue: Mo'oni'aupito 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga 14 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, ko e tatau mo e hā 'a e 'aonga 'a e me'a ko eni. 'I ai 'a e sola ia 'oku 2, kalasi 'e taha 'oku lēle pē maama ia 'o 'aho, pea 'i ai 'a e kalasi ia 'oku a'u pē ki he 2 pea mate ia. Pea 'oku mau 'ohovale nautolu 'i he 'i ai 'a e kalasi pehē, pea 'oku mau tahataha 'a e taimi ko ē 'e si'i me'a atu ai 'a e kāinga ki he tā 'a e lotu 'i he hengihengi, mate 'a e 'uhila ia. Pea ko e kole pē ki he Feitu'u na ke ke ki'i vakai'i ange pē sola ko ia. Ko e sola motu'a ko eni 'oku ke me'a ki ai, na'a 'oku to e 'i ai pē hanau 'ū kongokonga puha 'uhila ko hono 'ai ko ē 'o tanu ko ē 'i lalo pea pupula 'a e puha 'uhila ia he'ene mafana ko ia 'o uesia ai, kae kei sai pē tu'u'anga maama ia, ka ko e taimi ko ē 'oku 'eke atu ia ki ha taha ho'omou ngaahi Potungāue talamai 'e nautolu ia 'oku 'ikai ke to e ma'u 'a e 'ū kongokonga ia ko ia. Kā 'oku 'i ai e naunau hē he 'ū 'otu lāhi 'aupito 'aupito, kā ko hono mo'oni Fakafofonga, mo'oni 'aupito 'a e me'a 'oku ke me'a ki ai, a'u ki ha taimi ia 'oku 'afu ifo ange kau faikava ia ōmai 'o nofo 'i he 'otu motu 'i he ngaahi fu'u pou, 'ai ha ki'i pupunga 'e 2 pē 3, pea kapau 'e tonu 'a e to e 'omai 'a e me'a ko eni, kae me'apango pē Sea koe'uhí 'oku te fakatokanga'i 'e kita 'oku tufa holo 'a e 'ū maama 'i Tonga ni, kā na'e totonu ke lave monū'ia pē 'ū 'otumotu. He ko e me'a ko ē 'oku me'a mai 'a e kakai pea 'oku nau 'unu mai nautolu ki Tonga ni, koe'uhí he 'oku nau faka'amu nautolu ke nau ma'u 'a e me'a ko ē 'oku ma'u 'i Tonga ni, kapau 'e ma'u 'a e me'a ko ia 'i he 'otu motu 'ikai ke to e 'i ai ha taha ia, 'ikai ke to e hoha'a 'a e kakai ia hangē ko e me'a ko eni fa'a me'a ko ē 'a e Fakafofonga fika 1 ha kelekele ke nau ngoue ai, 'oku 'i ai pē honau ngaahi kelekele 'o nautolu 'i he 'otu motu, lahi 'aupito. Kā 'oku nau 'unu mai ki he 'elia ko eni koe'uhí ko 'enau fiema'u 'a e ngaahi maama ko eni ko ē 'oku kai ...

<005>

Taimi: 1154-1159

'Eiki Minisitā Ngoue: ...'Ikai ke ngata ai ko e telefoni ko eni na'e kole pou ko eni 'a e Fakafongā mei Ha'apai 13 ke 'i ai ha me'a pehē ko Niua fiefia 'aupito 'a Niua TCC mei Niuatoputapu 'oku te talanoa lelei pē ki he kāinga ki Niua Toputapu kā 'oku tau faka'amu pē Minisitā MEIDECC si'i fai tokonia e Fika 14 pea mo hono vāhenga tokoni lahi 'aupito 'aupito e 'otu motu 'i Vava'u.

Dr. Saia Piukala: Sea fakamālō eni ki he 'Eiki Minisitā mei he Ngoue 'i he tokoni ke to e fakamaama ange 'a e 'isiū. Sea 'oku kau mo e ngaahi 'otu motu ia Sea 'i he ma'u ko eni 'a e 'aisi sola. Sea ko e fakalata atu 'oku nau lava pē 'o ma'u 'a e 'aisikilimi 'i motu 'ikai ke to e fiema'u ia ke 'omai ki Pangai Ha'apai pē ko Neiafu 'i Vava'u ke toki ma'u 'a e 'asikilimi. Nau fakatau pē 'a e 'askilimi ai ko e 'uhinga Sea ko e a'u e fakalalakaka ko ia 'o e sola maama pea mo e sola 'aisi ki he 'ū 'otu motu.

Tokanga ki he uestia kau'āfonua ko e feliuliaki e 'ea

Sea ko e ki'i me'a faka'osi pē 'oku tokanga ki ai e motu'a ni ia 'a e ngaahi nunu'a kovi ko ē 'o e feliuliaki 'o e 'ea tautautefito ki he 'auhia ko ē 'a e kau'āfonua Sea. Ko e fu'u me'a fakamāmāni lahi ia Sea pea he 'ikai ke lava 'e he potungāue mo e Pule'anga 'o fakakakato 'i ha fo'i taimi pē 'e taha kā ko e ngaahi tokoni ko eni 'oku tau hanga 'o sio ki ai Sea 'i he taimi ni kuo lava ai 'a e vahe Hahake hono fōsoa'i ke malu'i 'a e kau'āfonua 'oku 'i ai e ngaahi feitu'u 'i Hihifo pea 'oku pehē pē mo e 'ū 'otu motu 'i tahi Sea. Kā 'oku ou tui 'oku mahu'inga ki he Pule'anga ke nau hokohoko atu pē 'a e fo'i ngāue ko eni. Pea 'oku 'i ai pē mo e ngaahi tukuimotu ia Sea 'oku uestia lahi 'oku nofo'i, te u fakatātā pē Sea ko 'Olo'ua 'i Vava'u 'oku hanga pē 'e he tahi 'o keina 'o a'u mai ia ki he 'api nofo'anga 'o e faifekau Siasi Tonga kā 'i he fakaiuia 'i he tokoni ko eni 'oku lolotonga fai e ngāue ke fōsoa'i ko ē fanga ki'i feitu'u iiki pē ia Sea ke fai hano tokangaekina ke malu'i 'e to e 'alu ke kovi ange. Pea 'oku ou tui pē au Sea 'oku ngāue 'a e Pule'anga ke fakakakato he 'ikai ke lava ia 'e ha fo'i taimi 'e taha pea 'oku ou fakamālō ai ki he Minisitā 'i he tokoni.

Ko e me'a ko eni ki he tangikē vai Sea mahino pē Sea na'e 'omai e ngaahi kulupu ko e kole ki he MEIDECC ko e MIA kole ki he Civil Society kole ki he MORDIS 'a e ngaahi va'a tokoni pehe ni pea ko eni 'oku ou poupu lahi Sea 'o hangē ko e ngaahi feme'a'aki 'anenai kuo fakatahataha'i 'e he Pule'anga kātoa 'a e 'ū va'a tokoni ko eni ke siofi fakalukufua 'o 'ikai ke to e hela mai 'a e ngaahi kulupu 'o kole pea 'oku ou poupu atu Sea pea mo e fakamālō ki he 'Eiki Minisitā ko eni 'i he tataki e potungāue ke tokoni'i e ngaahi me'a mahu'inga 'oku fehangahangai pea mo e kakai 'o e fonua pea 'oku ou poupu atu ki he vouti ko eni Sea mālō e ma'u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafongā Vava'u 14, me'a mai e Fakafongā 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea sai taha kapau te mou taki miniti 'e tolu pē.

Mahu'inga e MEIDECC he ko e 50 miliona 'ene patiseti 'oku fakapa'anga mei muli

Lord Fakafanua: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato mālō e ma'u faingamālie ko 'eku tu'u pē 'a'aku ia 'i he vouti ko eni 'a e Potungāue MEIDECC koe'uhī 'oku kau eni he 'ū vouti mahu'inga taha 'i he Patiseti e Pule'anga neongo pē 'oku 'i ai e

ngaahi makatu'unga fo'ou mo e ngaahi fiema'u vivili 'i he kuonga ni makehe mei he fiema'u ko eni 'a e feliuliuaiki 'a e 'ea kā 'oku mahu'inga 'aupito ke tau fakatokanga'i pea 'oku hā pē ia 'i he peesi 329 ko e Patiseti fakalukufua 'a e MEIDECC 'oku 'i he 57 miliona pea ko e 57 miliona tupu ko eni ko e 7 miliona pē 'oku fakaivia'i mei he pa'anga ko eni 'a e fonua. 'A ia ko e 50 miliona ia ko e tokoni mai mei muli, 'oku hā mahino mai pē he tokoni mei muli 'a e mahu'inga 'a e ngāue 'a e MEIDECC pea 'o kapau ...te u fakamamafa pē ki he polokalama 'e 4 Sea. 'A ia ko e Va'a ki he Fakamatala 'Ea pea na'e 'osi fakamalanga pē ki ai 'a e 'Eiki Minisitā mālōlō ko e Fakafofonga mei Vava'u pē koe'uhī ko e fakamatala 'ea ko ia 'oku ne hanga 'o warn pē talamai 'a e hulu'i mai 'oku 'i ai 'a e fakatokanga matangi pea 'i he kuohili na'e meimei toki a'u mai pē news mahalo ha 'aho 'e taha kimu'a pea tō mai ha matangi, kā 'i he taimi ni koe'uhī ko e fakalakalaka ko ē 'a e tekinolosia 'e malava pē ke nau hanga 'o ....

<007>

Taimi: 1159-1204

Lord Fakafanua : talamai ha fo'i uike pē taha pē ua kimu'a, 'oku ai e matangi 'oku 'amanaki ke tū'uta mai ki he fonuá ni. Pea 'oku mahu'inga 'aupito ia koe'uhī ko e mateuteu ko ia 'a e fonuá, ke lava 'a e kāingá pea mo e kakai 'o e fonuá 'o teuteu, kapau 'e 'i ai ha fakatamaki teuteu 'e tū'uta mai. Pea 'oku ou fiefia ko e 'uhingá oku ai mo e tokoni mei he'etau kau donor ko eni 'oku tokoni mai fakaivia'i 'a e Potungāue ko eni. 'O fokotu'u mo e ngaahi fakaongoongo lea speaker ko eni kuo 'osi fokotu'u 'i he fonuá ni 'e 'aonga ia 'ikai ha me'a pehē 'e hoko 'i he kaha'ú.

Mahu'inga ke nga'unu Tonga ke 'oua fakafalala pe he 'uhila kae ma'u'anga ivi fo'ou

Sea, ko e ma'u'anga ivi ko e *energy*, hangē pē ko e fakamalanga ko eni 'a e 'Eiki Palēmiá, 'oku 'i ai 'a e tāketi 'a e Pule'angá ke tau ma'u 'a e ma'u'anga ivi, peseti 'e 50 mei he ivi 'oku *renewable*. Pea hangē ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki Palēmiá, 'e ngali tōmui 'a e tāketi ko eni koe'uhi pē ko e COVID, mo e tāpuni ko ia 'a e kau'āfonuá. Ka 'oku mahu'inga 'a e ma'u'anga ivi koe'uhī, 'o kapau 'e 'ikai ke ma'u ha ivi 'o e fonuá, 'e 'ikai ke lava ke ngāue 'a e misini *economy* ko ē fonuá. Ko e 'uhilá 'oku ne hanga 'o fakaivia'i 'e 'ū 'apí, pea ne to e fakaivia'i 'a e 'ū pisinisí, pehē foki ki he 'ū feitu'u ngāue pea ko e me'a kotoa a'u ki he Fale Aleá, ka mate 'a e 'uhilá 'e 'ikai lava ha ngāue 'o fakahoko. Pea 'oku mahu'inga 'aupito 'a e tāketi ke tau hanga 'o fakatokanga'i, kapau te tau toutou fakafalala pē ki he ivi ko eni 'a e *fossil fuel*, 'e uesia 'aupito 'a 'etau *economy*, koe'uhi ko e hiki tō ko ia 'a e mahu'inga 'o e loló, pea pehē foki ki he uesia 'etau *energy security* kapau 'e 'i ai ha vaka lolo 'e 'ikai ke tū'uta mai, koe'uhi ko e nounou ko ia 'etau tangikē mo e ma'u'anga ivi ko ia mei he loló, 'e ngali 'osi pē ha uike 'e 2 pē 3 kuo maha 'a Tongá ni ia. 'A ia 'oku mahu'inga ke tau palani, ke tau hiki ki ha ma'u'anga ivi 'oku to e fakafo'ou pē 'iate ia hangē ko e la'ā mo e *solar*, pea mo e tapilí.

Poupou ki ha ngaahi Lao & Tu'utu'uni Pule'anga ke mapule'i 'aki ngāue kovia 'aki sosiale mītia

Sea, ko e 'Ātakeá, 'oku 'i ai 'a 'ātakeá 'e 2 he taimí ni, 'i he kuonga fo'ou ko eni. Ko e 'ātakeá ko ia 'o e māmani 'oku tau nofo aí, pea mo e 'ātakeá ko ia 'o e *cyberspace*. Ko e *cyberspace* ia ko e 'ātakeá kehe ia 'oku te'eki ai ke mā'opo'opo 'a e ngaahi lao ia ke ne hanga 'o pule'i 'a e 'ātakeá ko eni. 'A ia ko e meimei 'oku hā mai ia 'i he 'intaneti' 'i he *social media*, pea mo e ngaahi *website* mo e me'a ko iá. 'Oku te'eki ke 'i ai ha ngaahi Lao ia 'i Tongá ni ke ne hanga 'o pule'i 'a e nofo 'i he 'atakeá ko ē *cyberspace*. Pea 'oku 'osi mahino ia kapau 'e lau'ikovi'i ha taha 'i he 'ātakeá ko ia 'oku

tau nofo aí, 'i he *reality* ko ení. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi Lao ia ke ne pule'i lau'iková. 'Oku tau 'osi angamaheni tautolu ki hono hopo'i 'a e kakai ko ení 'i he 'ātakai *normal*. Ka 'i he taimi ko ia, 'i he'etau vakai atu ko ia ki he *social media* mo e ngaahi 'ataakai ko iá, 'oku ofi ange ia ki he *anachy* he 'oku te'eki ai ha Lao ia pea 'oku te'eki ke 'i ai ha Pule'anga ia 'i Tongá ni te ne hanga 'o mapule'i 'a e ngaahi me'a 'oku hoko 'i he 'ātakai ko eni, 'O kapau hangē ko e me'a ko eni 'a Tongatapu 4, 'e lava pē ke ha'u ha taha ia 'o fa'u hono hingoa 'ai 'ene *account*, pea 'alu 'a e fakamatalá ia, pea 'oku 'ikai ha 'uhinga ia ke ta'etui pē tui ha taha ki he fakamatala ko iá, ka 'e 'alu pē 'a e me'a ko iá 'ohovale pē kuo loi, 'alu 'a e loí ia 'o mo'oni, pea 'omai 'a e mo'oní ia tala ia 'oku loi. Ka ko e 'uhinga ia 'oku hoko ai e me'a ko iá he 'oku te'eki ke 'i ai ha *framework* pē ko ha fa'ahinga Lao ke ne hanga 'o pule'i. Hangē ko e *media* ko ē 'oku tau angamaheni ki aí, ko e pepa, ko e *TV*, ko e *news*, ko e ngaahi *mole* ko iá 'oku 'osi 'i ai 'a e 'ū *framework* 'oku ne hanga 'o pule'i, mo sivisivi'i, ko e ngaahi me'a ko ia 'oku fakamatalá 'oku mo'oni pē ta'emo'oni.

Pea ko ia 'oku ou poupuu atu ki he ngāue ko ia 'oku fakahoko 'e he Pule'angá, pea mo hono fokotu'u ko eni 'a e va'a fo'ou ko ia *CERT* ke kamata ke tau hanga 'o tokanga'i, 'oku 'ikai ke ngata pē mo'ui 'a e tangatá, 'i he taimi ni 'i he 'ātakai ko ia 'oku tau angamaheni ki aí, 'Oku 'i ai 'a e 'ātakai ia mo e māmani kehe ia 'oku hoko ia 'i he 'iniānetí. 'Oku 'ilonga pē ia, te sio atú, kapau 'e lau atu ha taha kia koe 'i he 'initānetí, pea te sio atu ki he tokotaha ...

<008>

Taimi: 1205-1209

Lord Fakafanua: ... ko iá 'i he 'ātakai *normal*, kapau 'oku te fe'iloaki 'i ha falekoloa pē 'i ha feitu'u, hala ke 'i ai ha'ate 'ilo kita pē ko hai 'a e tokotaha ko ení, ta ko ē 'oku lau mai ia kia kita, pea 'oku ui 'a e me'a ia ko ení ko e *keyboard warrior*, 'a ia 'oku warrior pē he *keyboard* ka ko 'ete sio atú 'oku lami mai ia, 'i he fesiosiofaki 'i he māmani mo'oní. Pea ko ia 'oku ou poupuu ke 'i ai ha ngaahi Lao mo ha ngaahi Tu'utu'uni 'a e Pule'angá ke tokanga'i 'a e māmani fo'ou ko ení, he 'oku *wild wild west* 'a e feitu'u ko ení. 'Oku fo'ou, pea 'oku mahino 'oku mahalo 'oku atā mai kitu'a 'a e natula mo'oni 'a e tangatá he taimi ko ia 'oku 'ikai ke sio ai ha taha ki aí. Pea 'oku fiema'u ia ke mapule'i, pea ko e 'uhingá 'oku 'i ai e ngaahi Lao pē 'oku fiema'u ke fusia'u e ngaahi laó ke a'u ki he māmani fo'ou ko ení.

Fakamālō'ia 'a e fika 1 vai he mahu'inga ai Pule'anga ke fakatangike vai'i 'api kotoa

Sea ko u fie fakafoki mai pē ki he 'ātakai pea ko u fakamālō ki he Pule'angá he'enau hanga 'o fakamamafa'i 'enau *priority* 'uluaki ki he vai. He ko e vai 'oku mahu'inga 'aupito he kapau 'e 'ikai ke 'i ai ha vai he 'ikai ke 'i ai ha mo'ui. Pea 'oku 'ilonga ia he ngaahi *research* ko ē *NASA* mo e me'á ko e taimi ko ē 'oku feinga ai e tangatá ke tau 'alu ki he māhiná pē ko *Mars* pē ko fē ha palanite pea ko e 'uluaki me'a pē 'oku nau kumí ko e vai. Pea ko u fakamālō ki he Pule'angá ko e 'uhingá 'oku nau hanga 'o fakaivia'i pea 'oku nau palōmesi mai ko e tangikē vai 'oku pau ke nau hanga 'o fokotu'u 'i he 'api kotoa pē 'o kapau 'oku te'eki ke ma'u 'a e me'a ko iá. Pea 'oku hā pē ia 'i he palani ngāue ko ē *MEIDECC* 'i he peesi fika 15. 'A ia ko e peesi fika 15 'oku 'asi ai e *Government priority* ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e *MEIDECC* pea ko u fakatokanga'i hifo 'oku kei 'uluaki pē 'a e ngaahi taumu'a ngāue faito'o konatapú. 'A ia mahalo 'oku ki'i tōmui 'a e palani ngāue ko eni 'a e *MEIDECC* pea kuo hiki hake 'a e mo'uilelei 'o 'uluaki kae fika ua e faito'o

konatapu. Koe'uhí ko íá ko e toenga e ngaahi taumu'a ko eni e Pule'angá 'i he palani ngāue e *MEIDECC* 'oku tonu. 'A ia ko e langa fakalakala 5 pea ma'u'anga ivi feliliuaki e 'eá 'oku ono pea hoko atu leva ki he fitú 'a ia ko e *E-Government* ia.

Tokanga ki he uesia ma'u'anga vai ngaahi kolo he siemu *e-coli* angamaheni ma'u he sepitiki

Sea ko u fie lave pē ki he fika onó he 'oku hā he palani ngāue ko eni 'a e tuku atu e ngaahi tangikē vai ki he tukui koló pea pehē foki ki he ngaahi ngāue kehe 'oku tokanga'i he *MEIDECC*. Ka koe'uhí 'oku tau 'osi fakatokanga'i 'oku 'i ai e fiema'u ki he vai. 'A ia ko e vai 'oku hū ki he 'apí ka 'oku, ko u tokanga pē Sea 'oku 'ikai ke fu'u 'i ai ha tokanga ki he vai ko ē 'oku hū mai mei he 'apí kitu'a. Pea 'oku 'osi 'alu ia he *media* 'i muli na'e 'i ai e 'ofisa ngāue mei he Potungāue Fonua na'e savea 'i Tongatapu e ngaahi ma'u'anga vai. Pea a'u atu ki he vahe Hihifó 'o ma'u e 'ū 'apí ai mei he vai tupú 'oku 'asi ai e *e-coli*. Ko e *e-coli* ko e me'a ia 'oku ma'u ia mei he sepitiki hūfanga he fakatapu. Ka ko e ma'u'anga vai 'a e 'ū 'apí ko ē 'i Hihifo 'oku ma'u mei he vai tupú. 'A ia 'o kapau 'oku hā 'a e *e-coli* 'i he vai tupú 'oku mahino ia 'oku 'i ai 'a e mama mei he 'ū sepitiki ki he ma'u'anga vai 'oku ma'u'anga vai mei ai 'a e koló. 'A ia ko Hihifo eni 'oku fai ki ai e talanoá. Pea kapau 'oku hala 'eku ma'ú pea toki fakatonutonu mai pē he Pule'angá ka ko e *water lense* pē ko e ma'u'anga vai ko ē vai tupu ko ē 'a Tongá ní 'oku taha pē. 'A ia 'oku *connect* pē 'a Hihifo mo Vahe Loto pea mo Hahake. 'A ia 'oku mahu'inga 'aupito ke tau fakatokanga'i ko e ma'u'anga vai 'i Tongá ní 'oku taha pē. 'A ia ko e tangikē vai 'oku ne tānaki 'e ia e vai ko ē mei he 'uhá ka ko e vai ko ē mei he vai tupú 'o kapau 'e 'ikai ke 'i ai ha uesia koe'uhí ko e ngaahi matavaivai ko ē he sepitiki mei he 'ū 'apí 'e maumau pe 'e lahi e maumau pea mo e mole mo e lahi e puké mo e uesia e mo'ui e kakaí. 'A ia 'oku kole atu pē ki he Pule'angá kapau 'oku nau tokanga'i e tangikē vai ke nau tokanga'i atu mo e ngaahi sepitiki na'a 'ohovale pē kuo hoko ha maumau.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea fakamolemole pē ki'i me'a ko eni ko u ki'i tokanga ki ai he me'a ko ē 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele mei Ha'apaí. 'Oku ...

<002>

Taimi: 1209-1214

'Eiki Minisitā Ngoue: ... hangē pē 'oku 'ikai ke, mahalo pē 'oku hangē 'oku ongo nonga pē 'a Fale ni, ka kiate au 'oku ou ki'i hoha'a ki he me'a 'oku me'a ki ai. Kapau 'oku 'i ai ha me'a pehē, ke 'eke ange ki he Fakafofonga mei Hihifo pē 'oku mo'oni e me'a ko ia.

Lord Fakafanua: Sea, ko e me'a eni ia na'e 'osi tala ia he letiō, ko e polokalama 'a e 'Ofisa ko eni e Potungāue Fonua na'e fai 'ene savea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko au ia ko 'eku toki pē eni 'a'aku.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i tokoni mai 'Eiki Minisitā Fonua. 'Oua te ke to e hoha'a 'a e 'Eiki Minisitā Ngoue.

Fakaha'a'i Pule'anga ngaahi kolo 'e 3 'oku ha ai 'a e pekitilia *e-coli*

‘Eiki Minisitā Fonua: Ki’i toko atu pē. ‘Oku mo’oni e me’a ‘oku me’a ki ai e Nōpele Sea. ‘Oku ma’u he kolo ‘e 3 ‘i Hihifo, Fo’ui, Ha’avakatolo mo Kanokupolu. ‘Oku ‘asi ia ai ko e *bacteria* ‘oku hangē ko e me’a ko ē ‘a e Nōpele. ‘Oku fai ‘a e ngāue ki ai he taimi ni Sea, ka ‘oku ‘ikai ko ‘ene toki ‘asi eni, na’e fa’a ‘asi fuoloa. Ko e founga pē ke, taimi ko ē ‘oku fai ai e ma’u ‘o e vai ke haka pē, haka pē vai ku sai kae tuku ke fai e ngāue he ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku hoko ki ai. Pea ‘oku fakataha foki ia mo e to e ‘alu ko ē ko eni ke lahi ange e tahi. ‘Oku ‘ikai ke ma’ama’a ka ‘oku mo’oni e me’a ‘oku me’a ki ai e Nōpele Ha’apai. Ko e ‘uhinga ia ‘oku fakahū mai ai ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni ki he Vai. Te mou toki me’a pē ki ai ‘i he taimi ‘e me’a ki ai ‘a e Minisitā Lao. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Fonua. Me’a mahu’inga, kae me’a mai e ‘Eiki Nōpele.

Lord Fakafanua: Mālō Sea. Fakamālō ki he tokoni mei he ‘Eiki Minisitā Fonua koe’uhi ‘oku fekau’aki eni pea mo e mo’uilelei ‘a e kakai pea ko e fika 1 e ‘a e *priority* ko eni ‘a e Pule’angá ko e mo’uilelei. Pea ko e fika ...

Lord Tu’iha’angana: Sea, ki’i tokoni pē ki he ‘Eiki Nōpele he ko e me’a mahu’inga eni. Fekau’aki pē mo e me’a ko eni ki he vai, toki fakama’ala’ala mai ‘e he Minisitā Fonua. ‘A ia ‘oku mahino foki Sea, kapau ‘oku ma’u ‘a Hihifo ko eni, mahino foki ‘oku nau keli ki’i loloto ange. ‘A ia ‘oku mahino foki ‘oku fakalele pē ia he ‘ū vai fakakolo, ‘a ia ‘oku mahalo ko e hono faito’o. Ko Ha’apai, ‘a e vai ko eni ‘i Lifuka ‘oku lavea ngōfua ange ia he ko e ‘uhinga he ‘oku manifī ‘aupito. ‘A ia ‘oku nau ngāue’aki foki, ka ‘oku fakalele foki ia he Poate ‘a ia ‘oku nau ngāue’aki e founga ko e kaleli ‘a ia ko e meimei ‘alu hifo pē ki’i loloto si’isi’i kae folahi e paipa.

Lord Fakafanua: Sea, kuo u tali pē ‘e au e fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Nōpele, ko e fakama’ala’ala pē e me’a oku ou talanoa ki ai. Ko e *E.coli* ko e feitu’u pē taha ‘oku ha’u mei ai ‘a e *E.coli* ko e sepitiki. Ko e uesia ia mei he *water-salinity* pē ko e fēliluuaki he ‘ea pē ko e hiki ko ē tahi, ko e masima ia ko ē e vai. ‘Oku kehe ia mei he *bacteria* ko ē e vai ‘oku ha’u ia mei he *E.coli* mei feitu’u pē taha.

Mo’ale Finau: Sea, ki’i tokoni atu fakamolemole.

Lord Tu’iha’angana: Kuo u tui, ko ‘eku poini pē ‘aku Sea kapau ‘oku hangē ko ena ko e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā kapau ‘oku hake kapau ko ia pē ko e faito’o pē ia ‘i he tānaki’anga, kaikehe ka ko e ... Mālō.

Founga ‘oku fale’i ki he Palēmia ke ngāue’aki ke malu’i mama kitu’a sepitiki

‘Eiki Palēmia: Ki’i tokoni atu pē Sea tapu mo e feitu’u na. Ko e palopalema ko eni ‘oku mo’oni e tautautefito ki he ki’i feitu’u ko ē ‘oku ki’i anoano. Kuo u nofo foki ‘i Niutao, ‘oku pehē mo e feitu’u ko ia, ko e ki’i fo’i kongā pē ‘oku mātu’u ‘oku ou nofo ai, ka ‘oku ano takai ia. Ko e sepitiki ‘oku palopalema ka na’u tā mai ki he Potungāue ko eni ‘a e ‘Eiki Minisitā, he na’a ku fanongo ko e ‘ai e taimi ni ‘oku ‘ai e fo’i, ke ki’i malu’i ko ē ‘a e vai ko ē ‘a e sepitiki. ‘Oku ‘ai pē ki’i fo’i tangikē ia, tangikē ko eni ‘oku ‘ai inu ‘o keli’i ‘o ‘ai ki lalo pea ‘ikai ke to e mama kitu’a ‘a e vai ia pea toki fakatafe leva ia ki he fo’i paipa ko ē vai ki he 22 ‘oku ma’a pē ia. Ko me’a ia ‘oku ou fai. Ko e fakamatala ia ko ē na’e fai mai kiate au pea kuo ‘osi fetongi e ki’i fo’i

sepitiki ‘a’aku ki he me’a ko ia. Pea ‘ikai ke ngata he’ene namu faka’ofo’ofa pea mo e ma’a ‘ete ‘alu atu ki he ki’i feitu’u ko ia. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

To e fakaongo ki he Pule’anga ke nau tokanga mavahe ki he ‘u kolo ‘osi mahino ‘oku uesia he *E.coli*

Lord Fakafanua: Sea, fakamālō atu ki he ‘Eiki Palēmia ‘i he ‘ene tokoni. Ko e me’a ko ē te u a’u ki ai, ko ‘eku fokotu’u pē eni ‘a’aku ki he Pule’angá ke ai ha’anau fakakaukau ki ai. He koe’uhi ‘oku nau tokanga’i ‘a e tangikē vai. Ke ai ha tokanga makehe ‘a e Pule’angá ki he sepitiki ko eni he ‘ū ‘api ko ē ‘i Hihifo tautefito ki he ‘ū ‘api ko eni mo e ‘ū kolo ‘oku ‘osi mahino ko ē ‘oku uesia he ko e founga pē ‘e 2 ‘e lava ke mama ‘a e *E.coli*, Sea te’eki ai ke ‘osi ‘eku fakamatala

Sea Kōmiti Kakato: Sea, ki’i kole pē ki he ‘Eiki Nōpele fakamolemole.

Lord Fakafanua: Sea, te’eki ai ke ‘osi ‘eku fakamatala ‘aku.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ikai.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā, ko eni ‘oku me’a mai e ‘Eiki Nōpele.

<003>

Taimi 1214-1219

Tui totonu ke ‘oua tukunoa’i palopalema he *E.coli* ‘i Hihifo

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko e fu’u me’a ko eni ‘oku ‘ikai ke tukunoa’i, fu’u me’a mahu’inga ‘oku ou ‘ohovale au ‘i he ‘eku fanongo ‘i he me’a ko eni ‘oku ‘omai ‘e he ‘Eiki Nōpele, pea ‘oku ou fiefia ho’o ‘omai ‘a eme’a ko ia. ‘Oku ke mea’i ‘a e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele ko ē ‘e taha mei Ha’apai, fika 1, ‘oku mo’oni ia, ko Ha’apai ‘oku ‘i ai ‘a e founga ‘oku tatau mo mautolu ‘i motu, kā ko e kole, kole pē ‘uhinga ki he tafa’aki ko eni ni’ihi ‘oku nau mea’i he tafa’aki ‘a e Pule’anga vakai’i ange mu’a mo mautolu he ‘oku ‘ai ‘a e ngaahi fu’u me’a ‘e Siapani ‘o fakatokoto ko e kaleli hangatonu ‘a e ngaahi fu’u paipa pea tanu ‘one’one’i ko ia, meimei ko e mita pē ia ‘e tolu pā ‘a e vai ia ko ia. Pea ‘oku kaukau ‘a e kakai hūfanga ‘i he fakatapu ai, kovi ange ‘a e ‘otu motu ko ia, Hihifo ‘oku ki’i loloto ange, kā ‘oku mou me’a ki he me’a ‘oku hoko ‘i Hihifo, ‘oku ki’i faka’ohovale ia.

Losaline Mā’asi: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu fekau’aki pea mo e ‘a e ‘Eiki Minisitā. Ko hono mo’oni ‘a e *water table* ko ‘ene ko e mamaha tahá ‘i manifi tahá ‘i Hihifo, pea ‘oku fai ‘a e fengāue’aki pē pea mo e *project* ‘a e Potungāue ko ia ko ē Savea fekau’aki ko ia mo e ngaahi palopalema ko eni ‘oku hoko, kā ‘oku ou kole pē au ki he Potungāue Mo’ui koe’uhí ko e *information* ko eni ‘oku me’a mai’aki ‘e he Minisitā ‘e he Fakafofonga ko ē mei Ha’apai, na’e te’eki ai ke ‘oange ia ki na’e toki ‘ilo ia ‘i he fakataha kimui, ka ko hono mo’oni ko e ngāue ko ia ‘oku totonu ke ‘i he *WASH* pea ‘oku totonu nau ōange ‘o *treat* ‘a e vai ko ia ko ē ‘a Hihifo. Kā ‘oku ou kole pē koe’uhí he faingamālie ko eni na’a tokanga’i ange ‘e he ‘Eiki Minisitā Mo’ui.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ou tui ‘e fakatokanga’i ia Fakafofonga.

Lord Fakafanua: Sea ‘oku te’eki ai ke tau atu ‘eku poini kā te u toki faka’osi atu ‘a efiāfi. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, me’a mai koe...

Lord Fakafanua: Sea fakatokanga’i pē ‘a ‘etau taimi.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko ene tali pē ‘etau patiseti ko eni Sea ko e Lao fika 2 ko ē ‘oku hoko mai ki heni, ‘osi pē Lao fika 1, Lao fika 2 ko e Lao ia ki he Vai ke feinga’i ke *control* ‘a e ngāue‘aki ko ē ‘a e vai ke fakapotopoto he ko e me’a ē te tau iku ki ai. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Faka’osi mai Sea ‘e ‘Eiki Nōpele.

Fokotu’u ki he Pule’anga ke fakafefeka’i Lao ki he Langa fale ke sivi fakakakato ngaahi fiema’u fakalanga ki he septiki

Lord Fakafanua: Mālō Sea ‘a e ma’u taimi. Ko e ‘uhi pē felāve’i eni pea mo e *crit* fika 1 mo e fika 6 ko eni ‘a e Pule’anga, ko e *Wash Cluster* pē ko e vai pea mo e ma’a, ko e *Cluster* eni ‘oku ne hanga ‘o tokanga’i ‘a e me’a ko eni, ‘a ia ‘oku felāve’i pē eni pea mo e tokoni ko ē tangikē pea mo e ngāue ko ē *MEIDECC*, ko ‘eku fokotu’u atupe ke to e ‘i ai ha tokanga makehe ‘a e Pule’anga ki hono *enforce* ‘a e *building code* he ko e me’a ko ē ‘oku mahino mai mei Hihifo ‘oku ‘ikai ke *enforce* ‘a *building code* pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi langa ia ‘oku fakatamulu ‘ikai ke kakato ‘a e *system* ko ē ‘oku fiema’u ke ne hanga ‘o puke ko eni ‘a e *E. coli* ke ‘oua ‘e mama ki he ma’u’anga vai.

Pea ko e ua pē ki ai fiema’u ke fai ha savea na’a ‘oku te’eki ai ke fakalahi ‘a e savea, ‘oku ou pou pou ki he ngāue ‘oku fakahoko ‘e he ‘Eiki Minisitā Fonua he ‘oku ou tui mahalo ‘oku lahi ‘a e ‘ū motu ia ‘i Ha’apai pea mo Vava’u ‘oku kau pē mo nautolu ‘i he uesia. Pea ‘oku ou tui ‘oku kau pē eni ‘i hono tā ‘a e lango he’ene kei mama’o na’a ‘ohovale pē ‘oku hoko ha maumau lahi. Kuo tau fakatokanga’i ‘a e fale’i ko ē ‘oku ‘omai mei he ‘Eiki Minisitā Fonua ke nau *boil* pē vai ‘o ‘i he taimi ni kae ‘oleva kuo fai ha ngāue ‘a e Pule’anga ke fakalelei’i ‘a e ngaahi maumau mo e ‘ū *system* ko ē ‘oku uesia. Mālō Sea.

Tali Vouti *MEIDECC* mo e fakatokanga ki he Pule’anga fai ha ngāue ki he ‘isiu *E.coli*

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Nōpele. Fakatokanga me’a ‘i he mahu’inga mālie ‘a e fokotu’u kuo fai ‘e he ‘Eiki Nōpele kā ko e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, ‘oku pehē Hou’eiki ko e fokotu’u eni ke fai mo fai ha ngāue ko e mo’ui ‘a e kakai, ko ia ai tali ‘a e vouti ko eni ke fai mo fai ha ngāue ki ai. Mou me’a ki ‘olunga tau liliu ‘o Fale Alea.

(Liliu ‘o Fale Alea-12pm)

‘Eiki Sea: Tolo ‘a e Fale ki he 2.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<005>

Taimi: 1414-1419

Sātini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato

(Liliu ‘o Kōmiti Kakato pea me’a mai e Sea ‘o e Kōmiti Kakato ki hono me’a’anga)

Sea Kōmiti Kakato: Tapu mo e ‘afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lotolotonga, tapu mo e Tu’i ‘o Tonga, tapu mo e Ta’ahine Kuini, tapu mo e Tama Pilinisi mo e Fale ‘o Ha’a Moheofo, tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea kole mu’a ke kapu e fakatapu me’a’aki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea fakafeta’i ki he ‘Otua fakalaumālie ‘a Hou’eiki lava ai e ngaahi ngāue lahi ‘oku toe pē eni ‘etau vouti ‘e taha ko e Vouti Fika 3 ia ko e Vouti ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale kimu’a ke u ‘oatu me’a mai ‘a Tongatapu 8 pea faka’osi mai ‘e he Minisitā Mo’ui ki’i me’a pē ia ‘oku tānaki pē ia ki he feme’a’aki na’a tau maliu mei ai fanga ki’i me’a pē ke fakatokanga’i, ‘osi ko ia tau hoko atu leva ki he Vouti ‘a e ‘Atita Seniale mālō miniti pē ‘e tolu.

Kole ki he Pule’anga tata Fanga’uta ke fakafoki ‘ātakai ke to e mo’ui ange me’atahi ‘i ai

Sēmisi Fakahau: Fakatapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea fakatapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kōmiti Kakato ‘o e Fale Alea kae ‘atā mu’a ke fakahoko atu pē ‘a e ki’i me’a ko eni na’e faka’amu pē ke ma’u e ki’i taimi ki ai kimu’a ka na’e vave ‘a e ‘osi ‘a e taimi. ‘Oku fekau’aki ia mo e fakahoko ngāue ko ia ‘a e *MEIDECC* ‘a ia fika 6 ‘a ia ‘oku fekau’aki ia mo e ‘ātakai, pea ko e ki’i me’a ko eni ‘oku ou fie ‘ohake ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ‘aupito he ‘oku fekau’aki pea mo e Fanga’uta ko eni ‘i Tongatapu ‘a eni pē ‘oku tau me’a kātoa atu pē ki ai ‘i he taimi kotokotoa pē ‘etau me’a ai kitu’a koe’uhī ko e ‘ilo ko ia ko ‘apongipongi mo ‘aneafi...

<007>

Taimi: 1419-1424

Sēmisi Fakahau : .. pea ko e me'a ko eni fekau'aki ia mo e 'ātakai pea 'oku fekau'aki ia pea mo e vāhenga fili 'e 7 'i Tongatapu ni, 'a ia ko e Vāhenga 2, 3, 4, 7, 8, 9, mo e 10. 'A ia ko e tu'u ko ia 'a e Fanga'utá he taimi ni, mou me'a pē ki ai, ko e .. mou me'a atú, ko e lanu ko ē 'o e tahi, 'oku mahino pē 'oku kele, 'oku 'ikai ke ma'a 'o hangē ko e tu'unga ko ia na'e 'i ai he kuohilí, taimi na'e tupu hake ai 'a e motu'á ni. Ko e me'a ko ia 'oku kole ki ai ki he *MEIDECC*, ke fakakau atu mu'a hono tata 'o e kele ko ia mei he Fanga'utá he ko u fakatokanga'i pē, ko u fekumi pē 'i he *net* 'oku ma'u ai pē. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'angāue ia ki hono tata 'o e ngaahi kilisitahi pehē, mamahá 'oku ma'u ai pē me'angāue ia 'i he ngaahi fonua kehekehe pē 'i muli. Pea ko e me'a ko ia 'oku fiema'u ke tata ai 'a e Fana'utá, koe'uhi ko e 'uluakí kae to e mo'ui mai 'a e me'a mo'ui kotokotoa pē ko ē 'i Fanga'utá. He ko e Fanga'utá fu'u mahu 'aupito 'aupito 'i he me'a mo'ui kehekehe, fimgota pehē pē ki he ika, pea pehē ki he uloula'āvai mo e paka, tolitoli mo e kuka, mo e ngaahi me'a mo'ui pehē 'i tahi.

Pea ko e me'a hono hokó ko e kamata ko ia 'a e ngoue faka-komesialé, 'o kamata ko ia hono kini ko ia 'o e vaotā, kae tō ko ia 'a e ngoué 'i he ngoue lalahi, pea palau ko ia 'a e kelekelé pea kau ai pē mo hono ngāue'aki ko ia 'a e *fertilizer* mo e ngaahi kemikale kehekehe, uesia leva 'a e Fanga'utá. Ka ko e me'a ko ia 'oku hokó ko e tafe ko ē 'a e efú ki tahi 'a ia pē ko e *silt* 'a ia ko e palopalema

ko e *siltation*. Ko e taimi ko ē, na'e fefeka pē 'a e kilisitahi ko ia 'i he Fanga'utá, ko e luelue holo ko ē aí, 'oku tu'u pē hoto va'é 'oku fefeka pē 'a lalo. Ko e tu'u he taimi ni, ko e hū atu pē 'o mavahe atu pē mei he tongó, kuo a'u hake 'a e kelé ki he tui ko ē 'o e va'é. Pea 'i he'ene pehē, 'oku lahi 'aupito 'a e me'amo'ui ia 'oku 'ikai ke to e mo'ui he Fanga'utá ... ka ko e Fanga'utá, ko e ngaahi me'amo'ui ko ení 'oku ma'u me'atokoni mei ai kātoa pē 'a e kāinga ko ia 'ihe vāhenga ko ia 'e 7 ko eni na'a ku kole atu ki aí. Pea 'oku fu'u mahu'inga 'aupito 'aupito ke fakakau 'i he polokalama ko ia 'a e *MEIDECC*, kae tautautefito ki he va'a ko eni 'oku nau fakahoko ko ē hono tokanga'i ko ia 'o e 'ātakai. Pea koe'uhí, ko e fiema'ú, 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou, ka ko e fakafoki 'a e 'ātakai ko ia 'o e Fanga'utá, ki he tu'unga totonu ko ia na'e 'i aí, loloto ange, pea mo'ui leva 'a e me'amo'ui kotokotoa pē, 'i he Fanga'utá.

Ngaahi lelei makehe hono tanu 'o Fanga'uta

Ko e taha e me'a ko ia 'oku hokó, ko e.. 'e to e lava leva hono tata ko iá 'o ngāue 'aonga 'aki 'a e kele ko iá, ki hono tanu ko ia 'o e ngaahi kongā fonua ko ia 'oku ma'ulaló. Kae lava 'oku fu'u lelei 'aupito 'a e fa'ahinga kele ko iá he 'oku fefeka, ko 'ene mātu'u pē 'oku fefeka, pea 'e lava leva 'o tokoni ia ki hono ngāue'aki ki he me'a ko iá. Pea 'ikai ke ngata pē aí, 'e tokoni lahi eni. Ko 'ene tu'u ko ia 'a e hala fakakavakavá, 'e fekau'aki 'aupito 'aupito, mo hono to e langa hake 'a e folau 'eve'evá, 'i he ngāue'aki ko ia 'a e Fanga'utá, 'i he folau vaka holó, ka kapau 'oku 'osi tanu 'o loloto fe'unga 'a e Fanga'utá, 'e lava 'o to e tokoni ki hono langa hake ko ia 'o e fefolau'akí pē ko e *tourism*. Koe'uhí pea 'ikai ke ngata aí, na'e ...ko e tu'u 'a e hala fakakavakavá, 'e fiema'u lahi 'e he kakai 'oku nau nofo 'i he tafa'aki ki Nuku'alofá, ke nau nofo mei ha ngaahi 'api 'oku tu'u mei he kauvai 'e tahá, koe'uhi kae lava ke nau fefononga'aki 'i he hala fakakavakavá, kae 'aonga leva ia ki he ngaahi kolo ko ia 'oku tu'u matātahi ko eni 'i he Fanga'utá. 'Ikai ke ngata pē aí, kae to e lava leva ki hono tokoni ki he sipoti ko ia 'a e fonuá, ko e ngaahi sipoti ko ia 'oku kau ko ē ki tahí, kau ai 'a e 'a'aló, kau ai 'a e folau 'a e fanga ki'i vakalā iikí..

<008>

Taimi: 1424-1429

Sēmisi Fakahau: ... fe'auhi sīpoti 'oku 'i aí pea mo e kakaú. 'Oku lava 'aupito ke tokoni ke to e langa hake pea mo e sīpoti ko iá. Ko e me'a 'e taha 'oku mahu'inga ki he Fanga'utá 'oku hoko e Fanga'utá 'i he taimi ko ē ka 'i ai ha *tsunami* pē 'oku ha'u mei he tafa'aki faka-Tongá pē ko e tafa'aki faka-Tokelaú ha *tsunami* lahi 'e hoko leva e Fanga'utá ko e *buffer zone*. Ko e taimi ko ē 'oku ha'u ai ko ē 'a e tahí 'o tō ki he Fanga'utá kae hanga he Fanga'utá 'o to'o lahi 'a e ivi ko ia 'oku 'i he tafe ko ia 'a e *tsunami* pea lava leva ke to e māmālie ange 'o tokoni ki he kakai 'o e fonuá. Pea 'e fu'u mahu'inga 'aupito ia ki ai pea 'Eiki Sea mahalo ko e ngaahi me'a pē ia na'a ku fiema'u ko ē ke tuku atu ki ai ke me'a ki ai 'a e Minisitā pea mo e fakataha 'a e kōmiti. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Tongatapu Fika 8. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

Hokohoko atu tokangaekina Potungāue Mo'ui faito'o vai 'a Hihifo pea fale'i kakai ke haka vai

'Eiki Minisitā Mo'ui: Mālō 'aupito Sea. Tapu pea mo e Seá kae 'uma'ā e Hou'eiki Kōmiti

Kakató. Ko e fie fakahoko atu pē ‘a e lave fekau’aki mo e tālanga ko ia ‘anenai fekau’aki mo e vai ‘a Hihifó ‘a ‘ene ‘asi ai ‘a e *E.coli*. Ko e *update* mai mei he Potungāue Mo’uí ko e savea ko ení na’e fakahoko ia ‘i Mē ‘o e ta’u kuo ‘osí. ‘I he uike kuo ‘osí na’e lava atu e Potungāue Mo’uí ki he vai ko ení ‘o fakahoko hono faito’o pea ‘i he uiké ní ‘aho Tūsite na’e lava ke to e sivi e vai ko ení ‘a Hihifó ‘oku ‘ikai ke ma’u ai e *E.coli*. Ko e *issue* foki ko ení ‘e Sea ‘oku malava pē ke hoko ‘i he ngaahi ma’u’anga vai ‘i Hihifó kae ‘uma’ā foki e ngaahi ma’u’anga vai he ngaahi feitu’u kehekehe ‘o Tongá ni. Ko hono ‘uhingá ‘o kapau ‘e lavea ‘a e halanga ko ia ma’u’anga vai ‘e malava ke hū atu ‘a e ngaahi *E.coli* pē ko e ngaahi siemu ki he halanga vai ‘o tafe ia ‘i he vai. He ko hono ‘uhingá ‘oku ‘i ai pē ngaahi taimi ‘e malava pē he ngaahi ngāue ‘i ‘apí mo ha me’alele pē ko ha ngaahi ngāue ‘a e kakaí ‘o ne uēsia e halanga vai. Pea ko e *E.coli* ko ení ‘oku lava ia ke ha’u mei he ngaahi sepitiki kae ‘uma’ā pē foki e ngaahi fakaveve pē hūfanga he fakatapu ‘a e fanga monumanú. Ki he kaha’ú ‘e hokohoko atu e ngāue ‘a e Potungāue Mo’uí pea mo e ngaahi kōmiti ‘oku nau tokangaekina e vai. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e faka’amu ‘e kei hokohoko atu pē he kakaí ke haka ma’u pē ‘enau vai ko ení mei he ma’u’anga vai ko ení ke ma’a ‘aupito ‘o lili e vai pea nau toki ma’u mei ai. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Mo’uí. Hou’eiki tau hoko leva ki he Vouti hono 3 ko e vouti faka’osi ení e Lao ko ení, ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Senialé.

[Poupou ke tokangaekina makehe ‘a e Lao Langa Fale pea tokangaekina makehe Pule’anga ki he ‘isiu he *E.coli*](#)

Dr. Saia Piukala: Sea. Sea ki’i miniti pē ‘e taha Sea fakamolemole. Tapu mo e Feitu’ú na Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakató. Sea ko ‘eku fokoutua hake pē motu’á ni ia Sea ko u mahu’inga’ia he *issue* ‘oku mahu’inga ko ení he ko u tui ‘oku ‘ikai ko e ma’u’anga vai pē ko ē ‘a Hihifó mahalo na’a ‘oku ‘i ai pē mo ha ngaahi ma’u’anga vai ‘a e mahu’inga ko ení Sea ke fai ha tokanga makehe ‘a e 'Eiki Minisitā Mo’uí kae ‘uma’ā e Pule’angá ki he palopalema ko ení hangē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai. Pea ko u tui ko e taha ení ‘o e me’a mahu’inga Sea ke to e fai ha tokanga makehe ki he *Building Code* kae tautautēfito ki he tafa’aki ‘oku ou ongo’i pē ko u tui ‘oku lahi pē hono fakali’eli’aki he ngaahi langá ‘a e ngaahi sepitiki. Na’e me’a mai ‘a e 'Eiki Palēmia ki he founa fo’ou ko ení Sea pea ko u tui ko e fo’i me’a mahu’inga ení ke ta’ota’ofi ke ‘oua to e hoko e palopalema ko ení hano fakalelei’i e ngaahi me’a ko ení pea hangē ko ení ko e me’a ‘a e 'Eiki Minisitā Mo’uí ke fai ha tokanga makehe ki he ngaahi ma’u’anga vai kuo uesiá. Ko Ha’apai ‘oku tatau mo ia hangē ko e me’a ‘a e 'Eiki Minisitā Ngoue. ‘Oku ‘i ai e fanga ki’i vai he ‘otu motú ‘oku ofi. Ko Matamaka ‘i Vava’u Sea na’e ta’ofi ‘enau ma’u’anga vai ko e ‘asi ai ‘a e *E.coli* pea ko u tui ko e fo’i *issue* mahu’inga ení ke fai ha sio fakalukufua ki hano tokangaekina. Pea ko u fanongo ko ē ‘anenai mei he Minisitā Leipá ‘e hoko mai e Lao ko ē ki he Vaí Sea pea ko u tui ‘e to e ki’i *address* fakalelei ai e ngaahi *issue* mahu’inga ko ení ke fai ha tokanga makehe ki ai ‘a e Pule’angá kae ‘uma’ā e Fale Aleá Sea. Mālō.

[Vouti ‘Ofisi ‘Atita Seniale & palani fakaangaanga fakata’u](#)

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai e 'Eiki Sea ‘i he Vouti ko ení ‘a e ‘Ofisi ‘Atita Senialé mo hono palani fakaangaanga fakata’u. Mālō.

Fakama'ala'ala he Vouti 'Ofisi 'Atita Seniale

Lord Fakafanua: Tapu ki he Feitu'ú na Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Ko e ...

<002>

Taimi: 1429-1434

Lord Fakafanua: Vouti Fika 3 'a e 'Ofisi 'Atita Seniale. Ko e polokalama 'oku 2 pē, 'a ia ko e Pule'i mo e Fale'i pea mo e Ngaahi Ngāue Faka'atita. Ka te u toki lave pē ki he ngaahi Ngāue Faka'atita 'osi 'etau, kole atu Sea 'a e peesi 85, 'a ia ko e Pa'anga Hū Atu 'oku holo 'aki 'a e peseti 4, 'a ia na'e 'i he ta'u fakapa'anga lolotonga na'e 2.2 miliona pea 'oku holo hifo 2.14 miliona. Ko e pa'anga ko ē 'oku ma'u ko ē he Potungāue ko eni, 'Ofisi 'Atita, 'oku ma'u pē ia mei he Pule'angá Tonga pea 'oku 'i ai mo e tokoni mei muli ko e pa'anga 'e ua kilu (200,000). Pea 'oku hangē pē eni ko e 'ū ngaahi Potungāue kehe 'a e Pule'angá koe'uhi ko e tu'utu'uni ko eni 'a e Pule'angá ki he COVID-19, 'oku 'i ai e ki'i pa'anga makehe 'oku to'o ko e ua mano fāafe (24,000) ki he tokanga'i e 'ofisi 'o kapau 'e 'i ai ha fiema'u ki he COVID-19.

Sea, kuo u fie lave pē ki he polokalama ko eni kuo hā he peesi 87 koe'uhi ko e *Sub-Programme*, Fika 2, ko e ngaahi ngāue faka'atita 'oku fakahoko. Ko e 'ofisi ko eni 'oku fakaivia'i 'aki ia 'a e 3 kilu tupu, 4 kilu ke nau fakahoko 'aki 'a e *financial audit*, 'a ia ko hono 'atita fakapa'anga ia 'a e ngaahi ngāue fakapa'anga ko eni 'a e Pule'anga. Pea pehē foki ki he ngaahi ngāue kehe 'oku kole ke nau ngāue ki ai 'a ia 'oku fakafuofua ko e pa'anga hū mai 'oku ma'u mei he 'Ofisi 'Atita mei he'enau 'atita kehe, totongi mai mei tu'a, 'oku fakafuofua fakata'u ki he 75,000. 'Oku 'ikai ke hā ia he patiseti ko eni ka ku 'i ai pē mo e polokalama fo'ou Sea na'e toki kamata mai ko e *compliance audit* 'a ia na'e fuofua fakahoko 'e he 'Ofisi 'Atita 'a e *compliance audit*, 'a ia ko e *compliance audit* ko hono faka-Tonga, ko e sivi faka'atita mo e tauhi ki he ngaahi tu'utu'uni. 'A ia ko e fuofua taimi eni 'oku tau lava 'o ngāue'aki 'a e *compliance audit*. Pea 'e hoko atu ia 'a e polokalama ngāue ko eni 'a e 'Ofisi ko eni 'a e 'Atita Seniale.

Ko e *Performance Audit* Sea, 'oku mahu'inga 'aupito 'a e *Performance Audit* ko e 'uhinga 'oku ne hanga 'o tuhu'i mai 'a e ngaahi polokalama 'oku fakahoko 'e he Pule'angá 'oku lelei mo fiema'u ke fai ha ngāue ki ai tatau ki he ngaahi *policy* ko eni 'a e Pule'angá. Sea, kau eni ia he vouti 'oku nounou pea mahino kae hangē pē ko e palani ngāue ko eni 'a e 'Ofisi 'Atita na'e 'osi 'ave ki he Kōmiti Pa'anga. Ko eni kuo fakafoki mai 'a e Līpooti ko eni 'a e Kōmiti Pa'anga, fokotu'u mai ke tali e Līpooti.

Palani Fakaangaanga 'a e fakata'u 'a e 'Atita Seniale ki he ta'u fakapa'anga ko eni 2020/21. Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fehu'i 'a e Hou'eiki, tali pē ke 'omai. Fokotu'u atu ke tali e Vouti ko eni mālō.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ai ha pou pou. Mālō.

Siaosi Pohiva: Tapu mo e feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki. Ko e ki'i fehu'i nounou, ki'i fehu'i pē 'e taha Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe.

Fehu'ia lahi ngaahi keisi kuo 'ave ki he Fakamaau'anga ko ē maumau'i pa'anga tukuhau kakai

Siaosi Pohiva: Koe'uhi ko e Potungāue mahu'inga eni 'oku ne sivi 'a hono ngāue'aki 'a e pa'anga tukuhau 'a e fonua. Pa'anga tukuhau kotoa pē 'a e fonua 'oku mahu'inga ke ngāue totonu 'aki. Mafatukituki leva e fatongia e Potungāue 'Atita ke nau sivi pē 'oku fakalao, pē 'oku faka'aonga'i totonu. Ko 'eku fehu'i pē 'aku ia. 'Oku lava fakamā'opo'opo'opo mai, ko e hā e lahi 'a e ngaahi keisi kuo lipooti mei heni ki he Fakamaau pē ko e 'Ateni Seniale ke fakahoko ha ngāue fakalao koe'uhi ko e pā'ūsi'i pē ko e maumau'i 'a e ngaahi pa'anga tukuhau 'a e kakai. Ko 'eku ki'i fehu'i pē ia Sea ke fai ha fakatalanoa ki ai. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga Tongatapu Fika 1. Me'a mai.

Tali ki he palani ngāue 'Ofisi 'Atita fakahū mai ki Fale Alea

Lord Fakafanua: Sea, faka'apa'apa pē ki he Fakafofonga Tongatapu 1. 'Uluaki pē 'oku 'ikai fu'u mahino kia 'ene fehu'i, kapau te ne lava 'o to e fakama'ala'ala mai. Koe'uhi ko e palani ngāue ko eni 'a e 'Ofisi 'Atita Seniale 'oku fakahū mai ia ki he Fale Alea ke tau tali. 'A ia ko e pa'anga ngāue 'e ngāue ki ai 'a e 'Atita Seniale ki he toenga 'a e ta'u. Ko e taimi pē ia 'oku tau lava ke 'ave ha ngāue pē liliu 'ene polokalama ngāue. Ko e 'Atita Seniale ko e sino tau'atāina ia pea 'oku 'atā pē ia ke ne fa'u 'ene polokalama. Ko e taimi pē eni 'e taha 'oku fakahū mai ai ke ai ha le'o 'o e Fale ki he'ene ngāue ka ko e sino tau'atāina pea 'oku 'atā pē ia ke ne fai 'ene ngāue fakatatau ki he tu'utu'uni mo e Lao.

Sea Kōmiti Kakato: Fakamālō atu Sea. Ki'i fakamāama mai 'Eiki Minisitā Pa'anga pea toki ...

Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'ia lahi keisi tuku ki he fakamaau'anga fekau'aki mo e Vouti 'Ofisi 'Atita Seniale

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea. Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato 'Eiki Sea.

<003>

Taimi 1434-1439

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...kae 'atā mo au ke u ki'i tokoni atu pē ki he fakamā'ala'ala atu pē 'a e fehu'i ko eni Sea. Ko e fatongia foki ko ē pea mo e ngāue 'o e 'ofisi ko eni 'oku malumalu ia 'i he pule'i fakalukufua 'e he Sea 'o e Fale Alea. Pea neongo ia Sea ko 'ene ngaahi fakahoko fatongia ko ē ki he ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga 'oku lipooti hangatonu pē ia ki he Potungāue ko ia mo e CEO ki he ola ko ē 'o 'enau ngaahi ngāue. Kā 'i ai leva ha ola 'i he ngaahi ngāue ko ia Sea 'oku hoko ai ha hu'u'u pē ko ha mole 'a e pa'anga 'a e fonua Sea, pea 'oku 'i ai pē *they process* 'oku fou atu ai, kuo pau ke fai 'a e fengāue'aki pea mo e kau polisí pea mo e Lao pea mo e PSC 'o fakafou atu ai 'o a'u atu pē ki fale hopo, 'a ia ko e kā ko e fakamā'opo'opo 'oku anga maheni pē ia 'a e ngāue ko eni, kā ko e pehē ko ē ke fakahoko atu pē ko e fo'i hopo eni 'e fiha Sea, ko e faka'ilo ia 'oku 'ikai ke kau 'a e Potungāue ko eni 'i he faka'ilo, faka'ilo ia 'e he Pule'anga, nau lipooti mai pē pea 'oku faka'ilo pē 'e he Pule'anga pea makatu'unga 'i he lipooti ko ē 'a e 'Atita. Ko 'eku manatu'i ia 'oku 'i ai pē ngaahi *case* 'oku lolotonga fai 'a e ngāue ki ai, kā ko e fakaikiiki

ko ia Sea, 'e toki 'omai pē ia 'i he Fakamatala Fakata'u ko eni 'a e 'Atita 'i he 'enau *Annual Report*, 'a ia 'e fakahū mai ki he Sea, pea 'e 'omai pē mo ia ki he Fale ni. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pōhiva: Mālō, 'e 'Eiki Sea ko e 'uhinga pē 'a e fehu'i mahino pē faka'amu ke tau'atāina 'a e Potungāue 'Atita ki he'ene fakahoko fatongia, ko 'eku ki'i fehu'i pē 'aku ia 'oku ou fie 'ilo hangē ko e *process* ko ē 'oku fakamatala mai pē lava 'o ma'u ko e hā 'a e lahi 'o e ngaahi hopo 'a e ngaahi tōnounou 'oku ma'u 'e he 'Atita pea nau hanga 'o tukuange mai ke fou 'i he *process* fekau'aki mo ha ngaahi tōnounou hono faka'aonga'i 'a e pa'anga tukupau 'a e fonua. Ko ia pē mālō mu'a 'a e ma'u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Fakafanua: Sea ko e fakamahino'i atu pē me'a na'e me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'e toki mahino mai 'a e ngaahi fakamatala 'i he Fakamatala Fakata'u, Lipooti.

[Fokotu'u pea poupu'u i tali Vouti 'Ofisi 'Atita Seniale](#)

Sea Kōmiti Kakato: ...Ko ia, Fokotu'u mai. Sai 'i ai ha poupuo kuo tali 'a e vouti ko eni.

Hou'eiki tau hoko atu leva ki he ngaahi kaveinga na'e fakakakato 'e he motu'a ni ke tukupau ki he 'Eiki Sea 'i he Fale Alea 'o Tonga, ke tau ngāue ai 'i he Kōmiti Kakato. Pea 'oku ou fakamālō lahi atu kite kimoutolu, mou laumālie lelei hono alea'i 'a e fa'unga ngāue mo e fakapa'anga 'a e 'ū ngāue 'a e Pule'anga 'ikai ko ha me'a si'i. Kā neongo 'oku hā kitu'a ki he kaka'i pau pē ke ta'ehaloto kehekehe tu'unga loto, kā ko e ngāue na'e fai 'e he Fale ni ho'omou laumālie lelei ko 'etau kehekehē kā 'oku tau taha 'i he'etau tui 'i he mahu'inga 'a e ngāue mo e lelei 'a e ngāue 'a e Pule'anga ma'a e fonua 'oku lahi ai 'a e 'uhinga 'o e lao ko eni e mahu'inga 'oku fakahū mai 'i he ta'u kotoa pē.

[Ngaahi fakatonutonu mo e me'a ke fakatokanga'i he Lao Patiseti](#)

Ko ia ai te tau pālōti fakalukufua pē e Lao ke Fakahū atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'anga 2020/2021, 'oku 'i ai mo hono fakatonutonu 'e taha pea mo e fakatokanga'i 'e ua, fokotu'u pē ki he mahu'inga 'a e ngāue na'e fakahoko 'i alea'i e ngāue, 'a ia 'oku hā ia 'i he peesi 64 'o e 'esitimetu fekau'aki pea mo e tepile 'e 17 fakalukufua ki he pa'anga tokoni 'oku 'ikai ko *Taiwan* ko Siaina ia mo e ngaahi kolo 'i Siaina, na'a mou mea'i pē ho'omou feme'a'aki ko ia.

Ko e vouti fika 2 'a e Fale Alea ke fakatokanga'i pē 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fo'ou fekau'aki mo e malu'i mo e 'ave fakafalemahaki ki muli pea mo e tu'utu'uni ngāue ki he pa'anga tokoni faka-Fale Alea.

Fakatokanga 'e taha 'i he mahu'inga ho'omou feme'a'aki 'i he Lao ko eni 'oku hā ia 'i he peesi hono 2, 'i he pepa 'o e 'esitimetu fekau'aki mo e tepile 15 ke fakamahino'i 'a e pa'anga tokoni ki he patiseti pē ko e *Development Budget*, pea mo e pa'anga 'oku tākaki ki he patiseti fakalotofonua

ko e *recurrent budget*, fakafaikehekehe'i 'a e tokoni fakapa'anga mei muli 'i he 'uhinga 'i he fakapapālangi ko e *budget support*. Ko ia ai ke tau ...

<005>

Taimi: 1439-1444

Pāloti'i 'o tali Lao ki he Patiseti Pule'anga 2020/21

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Ko ia 'oku loto ke tali e Lao ke Fakahū atu Pa'anga 'a e Pule'anga 20/2021 Lao Fika 5 fakahā'aki homou tali he hiki homou nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a

Sea Kōmiti Kakato: Hoko atu

Kalake Tēpile: 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka. 'Oku loto ki ai 'a e toko 18.

Sea Kōmiti Kakato: 'I ai ha fakahā loto 'ikai tali

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea

Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Sosiale & Kōmiti Ngoue & Toutai Fale Alea

Sea Kōmiti Kakato: Mālō tali ia mālō Hou'eiki toki fakakakato 'etau ngāue tautolu 'i he lava 'etau ngāue kotoa 'i hono fakahoko he 'Eiki Sea Fale Alea ka tau hoko mu'a ki he ngaahi līpooti mou mea'i lelei ko e *item* fika 24.2 ia Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngoue mo e Toutai. Ko e lipooti ia ko eni na'e kau pē ia 'i loto he alea'i e 'ū vouti 'oku fokotu'u pē ia ko e fakatokanga tuku ia ke 'ave ki he Hou'eiki Pule'anga 'oku 'ulungaanga tatau pē ia mo e Lipooti Fika 1/2020 'o e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakasōsiale pea 'oku to e...ko e fakatokanga pē ia ke tuku pē mo ia ki he Pule'anga 'oku ou kole ke tau pāloti'i. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Līpooti Fika 1/2020 e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngoue mo e Toutai mo e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakasōsiale kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana loto ki ai e toko 21

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku 'i ai ha fakahā loto

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē

Pāloti’i ‘o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa’anga e Fale Alea

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou’eiki tau hoko atu ki he Līpooti 4.4 ko e Līpooti Fika 1/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa’anga ‘a e Pule’anga ‘oku tatau pē ia pea mo e *item* 4.5 Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020 mo e 2021. ‘A ia ko e Fakamatala Fakata’u ia ‘a e ‘Atita Seniale ‘oku tali pē ia mo e ngaahi palani fakata’u e ‘Atita Seniale ‘oku hōhōa tatau ia mo e lao ko eni na’e fokotu’u he lao ta’u fakapa’anga ‘i he 4.1 kuo tau paasi. Ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa’anga ‘a e Pule’anga mo e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2021 kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaoasi Pōhiva. Sēmisi Kioa Lafu Sika, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 21 ‘Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, mālō Kalake lava ‘etau ngāue Hou’eiki kei toe pē ‘etau ‘asenita mou me’a hifo pē ki ai fika 5 ko e fakalelei ki he tu’utu’uni ngāue ki he Pa’anga mo e tokoni fakakvāhenga, fakamolemole Hou’eiki Tau liliu ‘o Fale Alea mālō

Fale Alea

(Liliu ‘o Fale Alea me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ki hono me’a’anga)

<007>

Taimi: 1444-1449

‘Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, fakamālō atu ki he Hou’eiki Mēmipá, lolotonga e ngāue ‘i he Kōmiti Kakatō. Kuo lava fakahū mai ‘a e ngāue, ‘asenita na’e tukuhifo ki he Sea ‘o e Kōmiti Kakatō. Kole atu ki he Fakafofonga Nōpele Vava’u, Sea ‘o e Kōmiti Kakatō, ke lipooti mai ki he Falé.

Lipooti e ngāue kuo lava hono fakahoko he Kōmiti Kakato

Lord Tu’i’āfitu : Tapu mo e Feitu’u na Sea, fakafeta’i pē he faka-laumālie pē Feitu’u na. Kuo tali e ngāue na’e tukuhifo ‘i he Fale Alea ‘o Tonga, pea kuo fakakakato e fatongia ‘a e Kōmiti Kakatō, ‘i he *item* 4.1 kuo tali e Lao ke Fakahū atu e Pa’anga ki he Ngaahi Ngāue ‘a e Pule’angá ki he 2020/2021, Lao Fika 5/2020 ‘i ai hono fakatonutonu mo e fakatonga’i ‘e 2, Mālō Sea.

Kuo tali ai mo e lipooti *item* 4.2 Lipooti Fika 1/2020 ki he Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngoue mo e Toutaí, pehē foki mo e lipooti ‘o e 4.3 1/2020, ‘o e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi me’a Fakasosialé, pehē foki ki he *item* hono 4.4 Lipooti 1/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’anga

mo e ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'angá, tali mo ia. Ko hono faka'osí Sea, ko e *item* hono 4.5 ko e Palani Fakaangaanga Fakata'u 'a e 'Atita Senialé ki he 2020/ 20/21 kuo tali mo ia 'Eiki Sea. Fokotu'u atu. Mālō.

Pāloti'i 'o tali Lao 'Esitimetri 2020/21, fakatonutonu mo e ngaahi ke fakatokanga'i

'Eiki Sea : Fakamālō atu ki he Sea 'o e Kōmiti Kakatō. Hou'eiki, ko e ngāue eni kuo fakafoki mai ki he Falé mei he Kōmiti Kakatō. Kole atu ke tau pāloti 'a e Lao ke Fakahū atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'angá, 2020- 2021 ko e Lao Fika 5/2020. Ke pāloti fakalūkufua 'a e Laó ke fakahū atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'angá, 20/21 mo hono ngaahi fakatonutonu mo e ngaahi me'a ke fakatokanga'i, 'a ia ko eni.

Ko e fakatonutonu 'i he peesi 64 'o e 'Esitimetri' fekau'aki mo e tēpile 17 fakalūkufua ki he pa'anga tokoni 'oku 'ikai ko *Taiwan*, ka ko Siaina pea mo e ngaahi kolo 'i Siaina.

Fakatokanga'i 'i he Vouti Fika 2 'a e Fale Aleá 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fo'ou fekau'aki mo e malu'i mo e 'ave faka-falemahaki ki mulí, pea mo e tu'utu'uni ngāue ki he pa'anga tokoni faka-Fale Aleá. Fakatokanga'i 'i he peesi hono 2 'o e 'Esitimetri' fekau'aki mo e tēpile 15, ke fakamahino 'a e pa'anga tokoni ki he patiseti, *development budget*, mo e pa'anga 'oku tānaki ki he patiseti fakalūkufua, fakalotofonua, pē ko e recurrent budget, ke faikehekehe'i 'a e tokoni fakapa'anga mei mulí *budget support*.

Hou'eiki, ko e lao ko eni na'e 'osi lau 'uluaki 'i he 'aho 19 'o Mē, pea na'e lau tu'o 2 kimu'a pea tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō. Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e ...

Siaosi Pōhiva : Sea, fakamolemole Sea.

'Eiki Sea : Tongatapu 1.

Siaosi Pōhiva : Tapu pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, kae 'uma'ā ho Fale 'eiki. Ko e kole 'a e motu'á ni, pē 'e lava mu'a ke tau pāloti faka-fo'i vouti. Koe'uhí 'oku 'i ai 'a e vouti ia heni 'oku 'ikai ke loto 'a e tēpile ia ko eni ke mau tali. Kapau te tau tali fakalūkufua, fakahā ia 'oku mau kau mo mautolu hono tali 'a e vouti ko ia. Ko e kole pē ia 'oku faí, Sea, fai tu'utu'uni mu'a e Feitu'ú na. Mālō.

<008>

Taimi: 1449-1454

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... Tapu pea mo e Seá pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. 'Eiki Sea ko e, Sea ko e ngāue ko eni na'e 'osi tuku ki lalo ki he Kōmiti Kakatō pea na'e alea'i tahataha e 'ū vouti ko eni, Vouti 1-25 Vouti 1 pea na'e tali he Kōmiti Kakatō. Ko hono fakafoki atu eni ki he Fale Aleá 'Eiki Sea ke fakakakato pē fiema'u fakalao. Ko hono tali fakalūkufua e 'Esitimetri e fonua ki he 2020/2021. Pea kapau 'oku 'i ai ha ni'ihia ia he Hou'eiki 'Eiki Sea 'oku ...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku 'osi mahino kia au e *issue*.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō.

'Eiki Sea: Kātaki pē Tongatapu 1 ko u tui mahalo koe'uhí ko ho'o kei fo'ou ki he Fale ni ka ko e ngaahi Lao Fakaangaanga 'oku 'ikai ke tali fakavouti pē fakakupu. Ko e 'uhinga 'oku tukuhifo ai ki he Kōmiti Kakatō pea 'o kapau na'e 'i ai ha ta'eloto na'e tonu ke fakahā ia 'i he taimi na'e fakakupu kupu ai e feme'a'akí 'i he Kōmiti Kakatō. Ko e ngaahi Lao 'oku lau 'uluaki, lau tu'oua, lau tu'oua tolu pea 'oku pāloti fakalukufua pē he taimi fakafoki mai ai ki he Fale Aleá. Ko u tui mahalo na'e 'i ai pē 'a e faingamālie na'e tuku atu he Sea e Kōmiti Kakatō ke fakahā lotó 'i he Kōmiti Kakatō. Pea ko e pāloti 'e fakahoko 'i he Fale Aleá 'oku fakalukufua ia pea fakatatau pē ia ki he Tu'utu'uni Ngāue e Falé ni fakalukufua Hou'eiki.

Siaosi Pōhiva: Sea fakamolemole mahalo pē na'e 'ikai ke fu'u loko mahino lelei ki he motu'a ni e founga ngāué. Kapau na'e pehē ia na'á ku mei *object* pē au ia he taimi na'e fai ai hono tālanga'i heni 'i he Kōmiti Kakatō.

'Eiki Sea: Tongatapu 1 ko u kole atu ke tau fakanounou. Te u 'oatu ho faingamālie he taimí ni ke ke me'a mai he vouti 'oku ke *object* ai ke *note* pē he lēkootí kae hoko atu pē pālotí ia fakatatau ki he ngāué.

Siaosi Pōhiva: Ko e Vouti ko eni ki he Ngāue Lalahí pē ko e *MOI* 'oku *object* au ki ai Sea 'oku 'ikai ke u loto au ke tali 'a e vouti ko ení.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko u, tapu mo e Seá pea tapu pea mo e Fale 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fokotu'u pehē ia. Ko e Lao kapau 'oku ke ta'eloto ki he Lao e 'Esitimeti pea 'oua 'e hiki pea hikinima he ta'eloto ki ai. 'Oku 'ikai ke fiema'u ia ke 'ai ke *note* 'ene me'a ko eni 'oku ne, ko e fo'i Laó ko e 'omai ke tau tali e pa'anga ko e fo'i 'Esitimeti ki he ngāue 'a e Pule'angá 20/21. Loto mo e ta'eloto ko e me'a ia 'oku lēkootí 'Eiki Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ki'i tokoni ...

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Nōpele Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana: Sea ki he feme'a'akí. Tapu mo e Feitu'ú na pea tapu mo e Hou'eiki e Fale Alea 'o Tongá. Poupou atu au Sea. 'Oku mahino 'aupito pē e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga Fika 1. Ka 'oku hangē pē ko ho me'á ko e 'osi ko e taimi ko eni lēkootí 'i he feme'a'akí he Kōmiti Kakatō 'oku 'osi mahino pē ngaahi me'a na'e 'ikai ke loto pē na'e loto ki ai e Hou'eikí. Pea ko u tui 'e fakahā pē he pāloti ko ena 'a e Feitu'ú na pea kapau 'oku 'ikai ke te ongo'i fiemālie pea 'oku sai ange pē ke te *abstain* pē ko 'ete 'ikai ke te hikinima. Ka ko u tui ko e feme'a'akí ko ē na'e hoko he Kōmiti Kakatō 'oku 'osi mahino pē me'a na'e 'ikai na'a ke loto mo ta'eloto ki ai maau pē he lēkootí ka ko e tau pau pē ke tau muimui he 'ikai ke tau to e liliu 'etau founga tu'utu'uni ki he me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'akí Sea. Ka 'oku mahino pē kiate au e me'a ia 'oku me'a ki ai e Fakafofonga Fika 1. Pea kapau 'oku 'ikai ke ne ongo'i 'oku fiemālie kakato pea sai pē ke te, ka 'oku mahino 'aupito pē. Mālō Sea.

‘Eiki Palēmia: Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu’ú na Sea pea tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Ko ‘eku to e ki’i tu’u hake pē ke pou pou nounou atu pē ki he me’a ko eni kuo ‘oatu he Minisitā Pa’angá kae ‘uma’ā e Fakafofonga Nōpele mei Ha’apai. Ko e fokotu’ú foki na’e pehē mai, he koe’uhí ‘oku ‘uhingá ‘ikai ke loto ki ai e tēpile ko ia ‘a e Kakaí ‘osi ko iá na’a tau pāloti’i fakalukufua ko ē ke ‘omai ko ē ki Fale Aleá ko e Fika 1 pē ia ko ē ‘o Tongatapu na’e ta’ehikí. Na’e hiki kotoa pē toengá ia. ‘A ia ‘oku ‘osi fe’unga pē ‘ene fo’i ta’ehiki ‘ana ia ko iá ‘ikai ke to e ‘i ai ha totonu ia ke to e, ke tau to e hanga tautolu ‘o fakatokanga’i mavahe ‘ene ta’elotó ki he vouti ko ia ‘oku kau ai e tanu hala pea mo e tangikē ko ia ke inu ai e kakaí. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e loto mo e ta’eloto ki he pāloti’i ko e me’a fakafo’ituitui pē ia e Fakafofonga mo e Minisitā. Ko e taimi ko ē ‘oku ‘osi ai e pāloti’i tu’utu’uni fakalukufua leva ‘o kapau ‘oku loto ki ai e tokolahi ‘a e Falé ...

<002>

Taimi: 1454-1459

‘Eiki Sea: ... ke tali pē ta’etali. Ko e me’a ia ‘oku ‘ai ke tau hoko atu ki ai.

Pāloti’i tali Lao Patiseti 2020/21, fakatonutonu mo e ngaahi ke fakatokanga’i hono pāloti’i tu’o 2

Kalake, ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lao ke Fakahū Atu ‘a e Pa’anga ki he ngaahi ngāue ‘a e Pule’angá 20/21, Lao Fika 5 ‘o e 2020 fakataha mo e ngaahi fakatonutonu mo e ngaahi fakatokanga’i. Kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Sēmisi Sika, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosā Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Pōlisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tui’i’afitu. Loto ki ai ‘a e toko 20.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali ‘a e Lao Fakaangaanga, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke Lau tu’o 3.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fika 5, 2020. Ko e Lao ke Fakahū Atu ‘a e Pa’anga ki he Ngaahi Ngāue ‘a e Pule’angá.

‘Oku tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’angá ‘o pehē:

Kupu 1: ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ke Fakahū Atu ‘a e Pa’anga 2020/2021 ki he ngaahi ngāue ‘a e Pule’angá, 2020, pea kuo pau ke kamata ngāue’aki ‘i he ‘aho 1 ‘o Siulai, 2020.

Tali ‘a e Lao ‘Esitimetu 2020/21 e Pule’anga hono lau tu’o 3

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono Lau tu’o 3 ‘a e Lao ke Fakahū Atu ‘a e Pa’anga ki he ngaahi ngāue ‘a e Pule’angá 20/21 fakataha mo e ngaahi fakatonutonu mo e fakatokanga’i. Kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Sēmisi Sika, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakano, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tui’i’afitu. Loto ki ai ‘a e toko 21.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke tali hono Lau tu’o 3 ‘a e Lao Fakaangaanga. Kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku tali ‘e he Fale ni ‘a e Lao ki he Fakahū Atu ‘a e Pa’anga ki he ngaahi ngāue ‘a e Pule’angá, ta’u fakapa’anga fo’ou, Lao Fika 5 eni, 2020. Kole atu ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke me’a mai.

Fakamālō’ia Pule’anga tali ‘enau Patiseti ki he ta’u fakapa’anga 2020/21

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e Sea ‘o e Fale Alea. Fakatapu ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā pehē ki he Hou’eiki Nōpele, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea, ‘oku ou tu’u he houa ni ke fakafofonga’i atu e ‘Eiki Palēmia pea mo e Pule’angá ‘a e fakamālō ki he Hou’eiki Mēmipa ‘a e Fale Alea ‘i he talanoa pea mo e vahevahe lelei ‘i he’etau fononga mai mo ia ‘i he ‘esitimetu ko eni. Pea kuo u tui ko e ‘esitimetu lahi taha eni ‘a e Pule’angá ‘i he tōnounou fakapa’anga pē ko e fe’amokaki *deficit* ‘i he manatu ‘a e motu’a ni ‘i he hisitōlia e fonua ni. Fakamahino’i ‘e he ngaahi pole ‘o e ‘aho ‘a e Mafi ‘o Satai ‘ia COVID-19 pea mo e tala ‘o natula ‘i he ngaahi saikolone kuo tau fou mai ai. Fakamanatu mai ‘e he kaveinga ‘etau patiseti ‘a e kaveinga folau kuo fokotu’u, Saame, Ko Sihova ko hotau hūfanga ‘anga mo hotau Talitau’anga ia. Sea, mau fiefia, kau eni he ‘esitimetu kuo tali, uike ‘e taha mo e ‘aho ‘e ua kimu’a pea toki kamata e ta’u fakapa’anga. Neongo pē na’e fai e ki’i ngāue ‘ovataimi he ngaahi taimi ka ko hono fakalukufua kuo tau lusia ki taulanga. Pea kuo u ‘oatu e fakamālō mo e loto hounga’ia pea mo e *commitment* ‘a e ‘Eiki Palēmia pea mo e Hou’eiki Minisitā ko e ‘uhinga ko e ta’u ngāue ko eni pea tau sio ai ki he kaha’u.

<003>

Taimi 1459-1504

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...taimi pehē ni ‘i he kaha’u ‘e fiefia motu’a ko eni ke lipooti atu ki he Fale ke fakamahino’i tā ‘oku ‘i vaka pē ‘a e ‘Eiki ‘i he folau ‘oku tau fai, mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Fakaafongā Nōpele Tongatapu:

Talamonū Tēpile kau Nōpele ki he ngāue Kapineti mo ‘enau fuofua Patiseti

Lord Tu’ivakanō: Tapu pē mo e Feitu’u na Sea pea pehē ‘eku fakatapu ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Sea ko e fakaafongā ‘i pē ‘a e Hou’eiki Nōpele ha fakamālō ki he ‘Eiki Palēmia kae’uma’āā ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Kāpineti ‘a e *budget* kuo tali ‘e he Fale Alea, kā ko e ‘oatu pē talamonū ki Taumu’a ki he ngāue mafatukituki ko eni kuo lava ‘i ‘e he Fale Alea ‘o Tonga ke tali he ‘oku ou tui ‘oku tali mai ‘a e kau *civil servant* mo e kau ngāue ‘a e Pule’angá ki he me’a ko eni kuo alea ‘i ‘e he Fale ni, pea ‘oku ‘oatu ‘a e fakamālō lahi ki he Fale Alea ‘o Tonga ho’omou tali eni, he ko ‘etau fengāue’aki fakataha ko ‘etau fie tokoni koe’uhí ko hotau kakai, pea ‘oku ‘oatu ‘a e fakamālō lahi, talamonū atu.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 2.

Talamonū mei he Tēpile ‘a e Kakai ki he Pule’anga he teu ‘o e langa fonua ki he 2020/21

Sēmisi Sika: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, pea pehē foki ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘Eiki kae fakaafongā ‘i atu ‘e he motu’a ni ‘a e tu’unga mātu’a ko eni ‘oku mau fakahoko fatongia atu mei he tuliki ko eni ‘a e fakamālō koe’uhí ko e visione pea mo e fokotu’utu’u ngāue langa fonua kuo fakahoko mai mei Taumu’a, pea ne tau feme’a’aki ai ‘i he ngaahi ‘aho si’i ko eni kuo mahili atú ‘o maama mai ‘a e ngaahi me’a lahi, pea mo e ngaahi fokotu’utu’u ‘a e Pule’angá ko e teuaki ki he kaha’u ‘o e fonua mo hono kakai, pea ‘oku ‘oatu ai ‘a e talamonū koe’uhí ko e ngaahi ngāue ko ia kuo lava ‘i he ngaahi ‘aho si’i kuo maliu atu pea mo e talamonū fakalukufua ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kāpineti ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kāpineti pea pehē foki ki he toenga ‘o e kau ngāue fakapule’anga ne nau ngāue māteaki mai ‘i he ngaahi lau ‘aho, lau māhina ko hono fokotu’utu’u ‘o e ngaahi visione ko ia ‘o e Pule’anga ‘o e ‘aho ni ke fakafōtungā mai ‘i he ngaahi mata’ifika mo e ngaahi fokotu’utu’u ngāue kuo tau vakai ki ai ‘i he ngaahi ‘aho ko ia kuo maliu atu. Pea neongo pē ne ‘i ai ‘a e ngaahi fakakaukau ia ‘oku fepakipaki pea ‘ikai ke tatau kā ‘oku ko e founa ngāue pē ia Sea ko e tau’atāina hono fakahoko ‘ene fakakaukau, pea ‘osi ko ia pea kuo pau ke fai ‘a e tukulolo kakato ki he tokotaha ‘oku ne to’o ‘a e fuka ‘o e ‘aho ke ne tataki hotau hala fononga ki ha kaha’u ‘oku monū’ia mo ha kaha’u ‘e fiefia ai ‘a e ‘aho ní pea mo e kaha’u.

Pea ko ia Sea’a e fakamālō pea mo e talamonū pea mei he tu’unga mātu’a ni ki he teuaki ko ia ‘o e langa fonua ‘o e 2020 ki he 2021. Pea ‘oatu pea mo ‘emau ‘ofa lahi atu ki Taumu’a koe’uhí ko e ngaahi pole ko ia ‘oku ‘amanaki ke mou foua ‘i he’etau fononga atu ko eni, ‘ofa ke fakaivia kimoutolu ‘e he ‘Otua Māfima’i koe’uhi ko e tuku kakato atu ‘a e falala ‘a e fonua mo e Kakai mo e Hou’eiki ki hono tataki hotau fonua masiva ni. Mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea: Vava’u 14.

Tapu ki he Pule’anga ke hoko ‘ene Patiseti ko e unga’anga mo e hao’anga kakai he taimi faingata’a ni

Dr. Saia Piukala: Sea tapu pea mo e Feitu’u na pea mo e Hou’eiki ‘o e Kōmiti Kakato Sea. Ko

e tu'u hake pē motu'a ni ia Sea 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku mahu'inga'ia ai 'a e motu'a ni Sea ko e kaveinga ngāue 'a e Pule'angá ko Sihova 'oku tau he tau'anga pē ko e *God is my refuge and my fortress*. Sea manatu ai 'a e motu'a ni ia Sea ki he taulanga 'iloa ...

<005>

Taimi: 1504-1509

Dr. Saia Piukala: ...'i Tonga ni 'a e Taulanga Puatalefusi pē ko e *Port of Refuge*. Sea ko 'eku mahu'inga heni Sea folau mai 'a e kauvai 'iloa ko eni he 1781 ko *Francisco Mourelle* pea fou mai he ngaahi taulanga lahi faifai 'o ne a'u mai ai ki Vava'u ki'i motu ko eni ko Fonua Lei Sea. Pea na'e 'i ai e 'amanaki 'a e tokotaha ko eni 'e ma'u mo e me'a lelei ki he kau kauvaka pea mo e kakai na'a nau folau mai ko eni. Pea na'e 'ikai ke ma'u he ko e ki'i motu ia ko eni ko e motu mo'unga afi pea na'e kākā na'a ne hanga ai 'o fakahingoa e ki'i motu ko eni ko *Bitterness* 'ikai ke ma'u ha lelei. Na'e tō e ki'i matangi Sea pea na'e kumi ha feitu'u ke toitoi ki ai 'a e vaka ko eni mei *Spain* pea na'a nau 'ohovale he nau hūhū mai he taulanga 'o Vava'u 'i he nonga pea mo e fiemālie 'o nau toitoi ai, pea na'a ne hanga 'o fakahingoa ai 'a e taulanga ko eni ko e *Port of Refuge* ko e 'uhinga Sea 'oku hoko e taulanga ko eni ko e ū'anga ko e malu'anga ko e hao'anga ki he kau folau tahi he taimi 'oku tō ai e matangi. Sea, Hou'eiki Pule'anga 'oku ou fakatauange ko e Patiseti ko eni ko e unga'anga ia ko e hao'anga ia ko e malu'anga ia 'o e kakai 'o e fonua tautautefito ki he taimi faiangta'a ko eni 'i ai e ngaahi vouti ia Sea na'e fai e fetō'aki ange e fokotu'utu'u kā 'oku ou fakatauange 'e hoko e vouti ko eni Sea ke malu ai e kakai 'o e fonua 'oku 'i ai e himi Sea 'oku fa'a me'a'aki he 'Eiki Palēmia he feme'a'aki He Loto he 'uke'ukea 'aonga ki he hā, ka fonu 'ofa honau 'Otua, hangē ha fonu ha ki'i tāputa, fāngota ai e fonua, pea 'oku ou fakatauange ki he Hou'eiki Pule'anga ke fonu 'ofa pehē homou ngaahi loto fāngota e fonua pea tau inu e melie 'o e fononga'anga ko eni 'i he taimi faingata'a leveleva e fakahoha'a Sea pea mo e talamonū atu ki he Pule'anga he hoko atu e Patiseti ko eni mālō e ma'u faingamālie.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Minisitā Leipa

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na tapu ki he 'Eiki Palēmia tapu atu foki ki he Hou'eiki 'o e Fale. 'Eiki Sea tau fakamālō kotoa pē he fatongia ko eni kuo lava kā ko e kole pē au Sea na'a lava ke lau tu'o taha ai leva mu'a 'a e 'ū lao ko ē 'oku 'osi fakahū mai. 'A ia ko e fika 5 eni kuo 'osi tali, kā ko e 'uluaki ki he ono ke lau tu'o taha ai leva he 'aho ni ka tau kamata atu pē he uike kaha'u 'o feinga'i e 'ū Lao ko ē ke lava ia Sea he 'oku to e 'i ai mo e lao e ni'ihi 'e hū mai pē he uike kaha'u ke lava ke tu'utu'uni ki ai ho Fale 'oku fu'u fiema'u 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Palēmia: Hou'eiki 'oku ou fakatokanga'i pē kole 'oku fai mei he 'Eiki Minisitā pea 'oku kei toe 'etau ngāue 'i he Fale Alea ke fakakakato ki mu'a pea tau hoko atu ki he ngaahi lao fakaangaanga. Me'a mai 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu pea mo e 'Eiki Palēmia, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni, Sea mālō pē mu'a e kei fakalaumālie e Feitu'u na kei ma'u e ngaahi tu'unga .Sea ko e fie tu'u hake 'a e motu'a ni fiefia pē 'i he 'aho ni koe'uhī ko e 'aho lelei eni 'o e feme'a'aki pea 'ikai ko ia pē Sea kā koe'uhī ko e tali 'o e Patiseti ko ia na'e

fokotu'u 'e he Pule'anga pea ko e mo'oni e mo'oni 'i ai pē ngaahi fetō'aki kā ko e 'aho ni kuo tau ikuna.

Sea ko u fakalanga talanoa 'a Vava'u 14 ki he taulanga kae ake ai foki e manatu e motu'a ni he 1616 folau mai ko ē 'a Sūteni mo Lemea 'uluaki fuofua 'ilo 'a Tafahi pea ko e lea ko ē na'e o atū e kakai fai 'enau fetongi...

<007>

Taimi: 1509-1514

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : koloa, ko e lea ko ia na'e fai ko ē mei he mei he kakai na'e ki'i maama ange, ke mou fe'of'o'ofani. Ko e fo'i lea ia na'e kei tuku'aki pē, pea na'e 'i ai pē hono fā'ahinga faka-pālangi, pea toe a'u atu ia ki Niua foki 'oku 'i ai hono faka-Niua, 'Oku kei taku fakatalutalu 'aki ia, ki'i taulanga ko ena 'a Niuafo'ou, ko e *Tin Can Mail*, onгона ma'u pē. Ko ia pē Sea mālō.

Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Sosiale & Kōmiti Ngoue/Toutai Fale Alea

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā, kau lau kakato atu e hisitōlia te ke to e mā. Hou'eiki, tau hoko atu ki he Lipooti 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngoue mo e Toutai. Ko u kole atu ke tau pāloti fakalūkufua pē, pea mo e Lipooti mei he Kōmiti Tu'uma'u mei he Ngaahi Me'a Fakasosiale. Ke tukuatu ki he Pule'angá ke nau fakaotkanga'i 'a e ngaahi fokotu'u mo e ngaahi kaveinga ne tokangaekina 'i he lipooti 'e 2 ko ení. Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti. Kole atu ke tau tali 'a e lipooti 'e 2 ko ení kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Taulangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisita Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto ki ai 'a e toko 22.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali 'a e lipooti 'e 2, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa'anga e Fale Alea

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, tau hoko atu ki he Lipooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi me'a Fakapa'angá, mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'angá, 'a ia na'e fakafoki fakataha ia pea mo e Palani Fakaangaanga Fakata'u 'a e 'Atita Senialé, ki he ta'u 20/21. Kole atu Hou'eiki ke tau tali 'a e Lipooti Fakaangaanga 'a e 'Atita Senialé, mo e Lipooti mei he Kōmiti Pa'angá. Ko ia 'oku loto ke tau tali, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisita Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakaloto fonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, pea mo Tu'i'āfitu. Loto ki ai 'a e toko 23

Loto kotoa e Fale Alea ke paasi Palani Fakaangaanga 'Atita Seniale & Lipooti /2020 Kōmiti Pa'anga

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ki he lipooti 'a e Palani Fakaangaanga 'a e 'Atita Senialé mo e Lipooti mei he Kōmiti Pa'anga kātaki 'o hiki ho nima. Kātaki 'oku mou loto kotoa.

Tohi ke fakalelei tu'utu'uni ngāue Fale Alea ki he pa'anga tokoni vāhenga

Tau hoko atu ki he Fika 5 'etau 'asenitá, 'a ia ko e fakalelei ki he tu'utu'uni ngāue ki he pa'anga tokoni faka-vāhengá. Fekau'aki eni pea mo e vouti fo'ou na'e fokotu'u mai mei he Pule'angá ki he pa'anga tokoni faka-vāhengá. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai 'a e tohi 'oku fakahū 'aki.

Māteni Tapueluelu : Sea, ..

'Eiki Sea : Tongatapu 4.

Kole ke fakatokanga'i ngaahi fokotu'u fekau'aki mo e pa'anga vāhenga 'amui ange

Māteni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea pehē ki he 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Sea na'e 'i ai pē ki'i fakakaukau ke fakalahi 'a e tu'utu'uni ki hení, ka ko hono 'uhingá kuo 'osi tukuange mai eni ia, pea 'oku kaunga tonu eni ia ki he pa'anga na'e toki paasi. Sea, 'oku ou kole au ia ke fakatokanga'i pē 'e 'i ai pē ha fanga ki'i fokotu'u mai 'amui ange, kae tukuange eni ia ke 'alu, telia'a e pa'anga kuo 'osi tali 'e he Fale. Kae tukuange eni ia ke 'alu, kae fakatokanga'i pē ha fanga ki'i fokotu'u mai 'amui ange, ki ha to e fakalelei ki he founga ngāué pē ia Sea, mālō.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fokotu'u tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga Tu'utu'uni Ngāue Fale Alea ki he pa'anga vāhenga

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu pea mo e Seá, tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. 'Eiki Sea, ko e kole atu pē ia ke tukuhifo mu'a ki he Kōmiti Pa'anga 'a e Falé. Ko e tu'utu'uni eni ia ki he fakamole 'a e pa'anga 'a e kakai tukuhau, pea 'oku 'i ai 'ene felāve'i 'ana mo e fiema'u ko ē 'a e Laó ki hono Pule'i e Pa'angá ke nau ki'i vakai'i, kae toki tukumai pē ki he Falé ni ke fakakakato. Mālō Sea.

Pāloti'i tali tuku ki he Kōmiti Pa'anga Ngaahi Tu'utu'uni Ngāue ki he Pa'anga Tokoni Fakavāhenga

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko e fokotu'u eni mei he 'Eiki Minisitā Pa'angá, ke tukuhifo 'a e Fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni ki he Kōmiti Pa'angá, 'i ai ha pou pou?

<008>

Taimi: 1514-1519

'Eiki Sea: ... kole atu ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tukuhifo 'a e fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Ngāue ki he Pa'anga Tokoni Fakavāhengá ki he Kōmiti Pa'angá kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siasia Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosā Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, Nōpele Tu'iha'angana, Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 23.

Fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u ki he Ngaahi Fakataha & Fatongia Fale Alea

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika ono 'etau 'asenitá ko e Fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u 'o e Ngaahi Fakataha mo e Ngaahi Fatongia 'o e Fale Alea 'o Tongá.

Fokotu'u ke tukuhifo ki he Kōmiti Ngaahi Totonu & Kōmiti Pa'anga Fale Alea

'Eiki Minisitā Ako: Fokotu'u atu pē mu'a ke tukuhifo mu'a ia ki he Kōmiti *Privilege* pea mo vakai'i ai pē mo e Kōmiti Pa'angá.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Feitu'ú na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Fokotu'u atu pē Sea ke tukuhifo ko e 'uhinga 'oku fekau'aki pea mo e monū'ia 'o e kau Fakafofongá ke tukuhifo ki he Kōmiti *Privilege* pea toki vakai'i ai ko e 'uhingá pē ko e me'a fakapa'angá pea toki vakai ke paasi ki he Kōmiti Pa'angá. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a fakapa'anga ia he līpooti ko ení. Ko e me'a eni fekau'aki pea mo e malu'i mo'uí.

'Eiki Minisitā Ako: Ko ia Sea. 'Omai pē ki he *Privilege* Sea ke fai ha sio ki ai he ko e fekau'aki mo e ngaahi monū'ia ko eni e kau Fakafofongá. Mālō.

Pāloti'i tali tuku ki he Kōmiti Ngaahi Totonu ngaahi fokotu'utu'u ki he ngaahi fakataha & fatongia Fale Alea

'Eiki Sea: Ko ia. Ko e fokotu'u mei he 'Eiki Minisitā Akó ke tukuhifo ki he Kōmiti Ngaahi Totonú. 'Oku 'i ai ha pou pou? (*Na'e 'i ai e pou pou.*) Kole atu ki he Kalaké tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau tali e fokotu'u mei he 'Eiki Minisitā Akó kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siasia Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu pea mo e 'Eiki Minisitā Ngoue. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki 'Eiki Sea toko 23.

Līpooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he 'Asenitā

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 7 'etau 'asenita ko e Līpooti Fika 1 eni 2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he 'Asenitā. Kole atu ki he Kalaké ke ne lau mai e līpootí.

Kalake Tēpile: Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he 'Asenita.

'Aho 27 Sune, 2020

Ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tongá,

'Oku ou fakahoko atu 'a e Līpooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he 'Asenitā.

'Oku 'oatu ai 'a e ola 'o e ngāue 'a e kōmití 'a ia ko hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi 'aho fakataha 'a e Fale Aleá ki he ta'u 2020.

Faka'apa'apa atu,

.....
Lord Fakafanua

'Eiki Sea, Kōmiti Tu'uma'u ki he 'Asenita.

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke ne lau mai pē peesi fika tolú mo e fā.

Sēmisi Sika: Sea kātaki, na'e 'osi tufā mai eni pea ko u lave'i pē 'oku 'osi me'a kotoa ki ai e Hou'eiki. Ko u fokotu'u atu 'e au ia 'a e fika 7. (*Na'e 'i ai 'a e pou pou.*)

Taimi tēpile ‘a’ahi Fale Alea mo e tohi māhina ngāue Fale Alea

‘Eiki Sea: Hou’eiki mou me’a hifo pē ki he *screen* ko e ‘asenita ngāue ena mo e polokalama ki he toenga e ta’ú. Na’e fakakaukau pea fokotu’u mai ‘e he Kōmiti ‘Asenitá ko e ‘aho 17-28 ‘o ‘Aokosí ‘oku *highlight* lanu mata atu. ‘Oku ‘i ai ‘a e faka’amu ke mou fakahoko homou ngaahi ‘a’ahi faka-Fale Alea ‘i he uike ‘e ua ko iá. Pea ‘oku liliu ‘a e polokalama ngāue ‘a e Fale ni ke hoko atu pē ‘i he ‘uluaki uike ua ‘o Siulaí pea ‘e mālōlō e Falé he uike ‘e ua ‘o toki hoko atu ‘i ‘Aokosi. Pea na’e ‘i ai mo e faka’amu ‘a e Pule’angá ke fakalōloa e ngāue ki he māhina ‘Okatopa ‘o kapau ‘e fiema’u pea ko e māhina ko Nōvema mo Tisemá ‘oku ...

<002>

Taimi: 1519-1524

‘Eiki Sea: ... ‘e mālōlō ai pē ‘a e Fale ia. Mahalo ko e līpooti nounou ia ki he me’a ko eni, ke mou mea’i Hou’eiki.

Māteni Tapueluelu: Sea, fakamolemole pē.

‘Eiki Sea: Tongatapu 4.

Fokotu’u ke fakalōloa ‘a’ahi Fale Alea ke a’u ‘o uike 3

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e feitu’u na ‘Eiki Sea. Kātaki ko e ki’i fehu’i pē ia ke tō mu’a atu pē. Mahalo ko e uike pē eni ‘e 2 ‘oku ‘omai ai ke fai ha ‘A’ahi Faka-Fale Alea, ka ‘oku ‘i ai e fa’a angamaheni ia ‘oku a’u ia ki he uike ‘e 3. Ka a’u ki ha tu’unga ‘e a’u ki ai, ‘e lava ke mau kole mai ‘a e uike hoko. Toki fakahoko mai pē. ‘A ia ko e ‘aho 31 ia ko ē ‘o ‘Akosi ki he ‘aho 3 ‘o Sepitema. ‘E lava pē ke mau toki kole mai kae *circulate* kapau ‘e a’u ki ha tu’unga pehē.

‘Eiki Sea: Ko ia, ko ho’o fokotu’u mai pē ‘e koe ke fakalōloa ‘i he taimi ni.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Eiki Sea, ‘e lava ke u ki’i tokoni atu ai pē.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Eiki Sea ko e, tapu mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki Mēmipa e Fale ni. Sea, ‘oku ‘uhinga e tu’u hake ‘a e motu’a ni ia ko e pou pou pē ki Tongatapu 4. Ko ‘eku ‘uhinga ‘aku Sea, ko mautolu ko eni mei Tokelau Mama’o, ‘e meimei māhina ia ‘e taha. Pea mahalo pē ki tahi he ko e ‘alu e ki Niuatoputapu pea si’i foki mai ki Vava’u ‘o lau peau mei ai pea folau ki Niuafo’ou pea foki mai.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā, tali pē ho’o kole folau, tuku atu ho’o māhina ‘e taha, ka ko e toenga e Hou’eiki ia ‘oku fe’alu’aki pē fononga ia.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Mālō lahi ‘e Sea.

Māteni Tapueluelu: Ko ia Sea, kuo u tui pē Sea ‘e tōfanga ‘a e ni’ihi e kau Fakaafongga he meimeī *issue* tatau pea ‘oku ou fokotu’u atu ai pē ‘e ‘ai mu’a ke uike ‘e 3 ‘a e ‘A’ahi Faka-Fale Alea.

Fokotu’u pea poupu’i ke lele ‘a’ahi Fale Alea mei he ‘aho 17 ‘Akosi – 3 Sepitema

‘Eiki Sea: Hou’eiki, ko e fokotu’u eni ke liliu ‘etau *Calendar*, fakalahi mai ‘a e ‘aho 17 ki he ‘aho 28 ‘o ‘Aokosi ki he ‘aho 3 ‘o Sepitema. ‘Oku ‘i ai ha poupu (poupu). Mālō, kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Līpooti Fika 1/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he ‘Asenita, fakataha mo e fakatonutonu, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Siasia Pohiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu. Loto ki ai e toko 21.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto, kātaki hiki hō nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki, kole atu ke tau mālōlō.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Eiki Sea fakamolemole.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Tau pālōti’i mu’a ‘a e māhina taha ‘a Niua. He ‘oku tau, ko eni ‘oku tau pālōti’i ‘e tautolu e me’a ko ē. Ko e kole atu pē ke tau pālōti’i ‘a e māhina taha ko ē mo kole ki ai fakamolemole, ‘ai ‘o ‘ai homou vaka ke fai mo lele, ke ke me’a ai ‘o fai ho’o ‘a’ahi pea ke me’a mai pea fakasi’isi’i!

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalalotofonua: Sea, tau mālōlō mu’a ā Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki, tau mālōlō.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<003>

Taimi 1515-1520

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, ko ‘etau ‘asenita ‘oku tau a’u ki he fika 8, ngaahi me’a makehe kā kuo tali ‘a e fokotu’u mei he ‘Eiki Minisitā Leipa ke lau ‘uluaki ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga mo e ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu kuo ‘osi tufa atu ke mou me’a ki ai Hou’eiki. Ko e Lao Fakaangaanga te tau kamata ai ko e Lao Fakaangaanga fika 1 ‘o e 2020 ko e Lao

Fakaangaanga eni ki he Ngaahi Vā Fakangāue 2020. Kole ki he atu ki he Kalake ke lau ‘uluaki mai ‘a e Lao Fakangaanga.

Lao Fakaangaanga fika 1/2020 - Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Vā Fakangāue 2020

Kalake Tēpile: Lau ‘Uluaki. Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Vā Fakangaue 2020. Ko ha Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fokotu’u Ha fa’unga fakalao mo e ngāue ‘i Tonga pea mo e ngaahi me’a felāve’i mo ia.

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē: 1. Konga 1: TALATEU. 1. Hingoa Nounou mo e Kamata’anga. ‘E Ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Vā Fakangāue 2020.

Pāloti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 1/2020

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tali hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Vā Fakangāue ....

<005>

Taimi: 1520-1525

‘Eiki Sea: ...2020 kātaki ‘o hiki ho nima

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siasia Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 22.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga kātaki ‘o hiki ho nima

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea

Tu’utu’uni Sea ke tuku Lao Fakaangaanga fika 1/2020 ki he Kōmiti Lao

‘Eiki Sea: Hou’eiki fakatatau ki he Tu’utu’uni Fika 131(2) ko u tuku hifo e Lao Fakaangaanga ko eni ki he Kōmiti Lao. Hou’eiki tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 2/2020 Lao Fakaangaanga eni ki he Ngaahi Koloa Vai, kole atu ki he Kalake ke lau ‘uluaki mai

Lao Fakaangaanga fika 2/2020 - Lao ki he Ngaahi Koloa Vai 2020

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Vai 2020

Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Tu'utu'uni ki hono pule'i, malu'i, mo hono fakatolonga 'o e ngaahi koloa vai 'a e fonua. 'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē kongā 'uluaki ko e Talateu. Kupu 1. Hingoa Nounou 'E ui 'a e lao ni ko e Lao ki he Koloa Vai 2020

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Vai kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Pa'anga, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 22.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto hono lau 'uluaki e lao fakaangaanga kātaki 'o hiki ho nima

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea

[Tukuhifo Lao Fakaangaanga ki he Koloa Vai 2020 ki he Kōmiti 'Ātakai](#)

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni hono lau 'uluaki 'o e Lao Fakaangaanga ko eni, kole atu ke tukuhifo e Lao ko eni ki he Kōmiti 'Ātakai.

Hou'eiki 'oku 'atā pē ke 'i ai ha fokotu'u kapau 'oku 'i ai ha kōmiti kehe 'oku nau fiema'u ke nau ngāue ki he lao fakaangaanga ko eni 'oku tau ngāue ki ai, tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 3/2020 ko e Lao Fakaangaanga eni ki he Me'atokoni kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni 2020.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Pule'i 'a e Ngaahi, Fakatau atu. Hū mai mo e Hū atu 'o e Me'atokoni ki he Ngaahi Taumu'a Fakakomēsiale ke fakapapau'i 'a e Malu mo e Fe'unga ki he Ma'u Me'atokoni 'a e Tangata ke faka'ai'ai 'a e ngaahi ngāue fefakatau'aki 'oku potupotu tataua pea ke tu'utu'uni ki he Ngaahi Me'a Fekau'aki mo ia.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē

Konga 1: Talateu

Kupu 1 Hingoa Nounou

'E ui 'a e lao ni ko e Lao ki he Me'atokoni 2020

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'o e Lao Fika 3/2020 Ko e Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni kātaki 'o hiki ho nima

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo’ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu’ivakanō, Saia Ma’u Piukala ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 21.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ke tali ‘a e lau ‘uluaki ‘a e lao fakaangaanga kātaki ‘o hiki ho nima

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku tali pē Fale ni ‘a e Lao Fakangaanga ki he Me’atokoni hono lau ‘uluaki ko u tukuphifo e lao ko eni Kōmiti Sōsiale mo e Kōmiti Ngoue...

<007>

Taimi: 1520-1525

'Eiki Sea: ...2020 kātaki ‘o hiki ho nima

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Oku loto ki ai ‘a e toko 22.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga kātaki ‘o hiki ho nima

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea

'Eiki Sea: Hou’eiki fakatatau ki he Tu’utu’uni Fika 131(2) ‘oku tukuphifo e lao fakaangaanga ko eni ki he Kōmiti Lao. Hou’eiki tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 2/2020 Lao Fakaangaanga eni ki he Ngaahi Koloa Vai, kole atu ki he Kalake ke lau ‘uluaki mai

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Vai 2020

Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Tu’utu’uni ki hono pule’i, malu’i, mo hono fakatolonga ‘o e ngaahi koloa vai ‘a e fonua.

‘Oku tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē Konga ‘Uluaki Ko e Talateu

Kupu 1. Hingoa Nounou ‘E ui ‘a e lao ni ko e Lao ki he Koloa Vai 2020

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Vai kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Pa'anga, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 22.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto hono lau 'uluaki e lao fakaangaanga kātaki 'o hiki ho nima

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni hono lau 'uluaki 'o e Lao Fakaangaanga ko eni, kole atu ke tukuhifo e lao ko eni ki he Kōmiti 'Ātakai ... Hou'eiki 'oku 'atā pē ke 'i ai ha fokotu'u kapau 'oku 'i ai ha kōmiti kehe 'oku nau fiema'u ke nau ngāue ki he Lao Fakaangaanga ko eni 'oku tau ngāue ki ai.

Lao Fakaangaanga fika 3 – Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni

Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 3/2020 ko e Lao Fakaangaanga eni ki he Me'atokoni kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni 2020.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Pule'i 'a e Ngaahi, Fakatau atu. Hū mai mo e Hū atu 'o e Me'atokoni ki he Ngaahi Taumu'a Fakakomēsiale ke fakapapau'i 'a e Malu mo e Fe'unga ki he Ma'u Me'atokoni 'a e Tangata ke faka'ai'ai 'a e ngaahi ngāue fefakatau'aki 'oku potupotu tatau pea ke tu'utu'uni ki he Ngaahi Me'a Fekau'aki mo ia.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē Konga 1: Talateu . Kupu 1 Hingoa Nounou . 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Me'atokoni 2020

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'o e Lao Fika 3/2020 Ko e Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni kātaki 'o hiki ho nima

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, Saia Ma'u Piukala 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 21.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke tali 'a e lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga kātaki 'o hiki ho nima

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Tukuhifo Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni ki he Kōmiti Sosiale mo e Kōmiti Ngoue

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali pē Fale ni 'a e Lao Fakangaanga ki he Me'atokoni hono lau 'uluaki ko u tukuhifo e lao ko eni Kōmiti Sōsiale mo e Kōmiti Ngoue...

<007>

Taimi: 1525-1530

'Eiki Sea : .. 'Oku to e 'i ai ha me'a Hou'eiki? Mālō Hou'eiki. Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 4/2020 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'angá. Kole atu ki he Kalaké ke lau 'uluaki.

Lao Fakaangaanga fika 4/2020 – Lao Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'angá 2020

Kalake Tēpile : Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'angá 2020. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakatonutonu 'a e Lao ki he Ngāue Fakapule'angá 2002. 'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē: Hingoa Nounou & 'Uhinga'i Lea. Kupu si'i 1. 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'anga 2020.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fika 4./2020 ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'angá kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto ki ai 'a e toko 22 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali 'a e lau 'uluaki 'o e Lao Fakaangaanga kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Tu'utu'uni Sea ke tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 4/2020 ki he Kōmiti Lao

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, ka 'oku totonu ke tukuhifo 'a e Lao Fakaangaanga Fika 4/ 2020 ki he Kōmiti Laó.

Lao Fakaangaanga fika 6/2020 – Lao Fakatonutonu kehekehe ki he fakalelei ‘o e Lao

Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fika 6/2020. Ko e Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonutonu kehekehe ki he fakalelei 'o e Lao/ 2020. Kole atu ki he Kalaké ke lau 'uluaki.

Kalake Tēpile : Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakahoko 'a e ngaahi fakatonutonu kehekehe ki he ngaahi laó, pea ke lau 'a e ngaahi 'aho kamata ngāue'aki 'o e ngaahi lao kehekehe koe'uhi ke 'oua 'e 'i ai ha tāla'a pea mo ha ngaahi taumu'a kehe.

‘OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē: Hingoa Nounou. 'E ui 'a e Laó ni ko e Lao Fakaangaanga Ngaahi fakatonutonu kehekehe ki he Fakalelei 'o e Lao 2020.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fika 6/2020 kātaki 'o hiki hono nima.

Pāloti'i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 6/2020

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto ki ai 'a e toko 21.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki 'o e Lao Fakaangaangá, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, kuo tali 'e he Falé ni 'a e Lao Fakaangaanga Fika 6/2020, 'oku ou tu'utu'uni ke tukuhifo ki he Kōmiti Laó. Mālō Hou'eiki, ko e lava ia 'a e ngāue ki he ngaahi Lao Fakaangaangá, tau hoko atu ki he ngaahi Tu'utu'uni. Ko e Tu'utu'uni Fika 1/20 ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue'aki. Kole atu ki he Kalaké ke lau 'uluaki mai.

Tu'utu'uni Fika 1/20 – Ngaah Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue'aki 2019

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue'aki 2019. Lao ki he Tukahau Ngāue'aki, 2003. 'I hono ngaueaki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 35 'o e Lao ki he Tukahau Ngāue'aki 2003, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e pa'anga hū maí o e tuté e ngaahi tu'utu'uni ko ení. Hingoa Nounou. Kupu si'i 1: 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ni, ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue'aki, 2019.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fika 1/2020 kātaki 'o hiki hono nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki, toko 22.

<008>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Sea: ... mālō Hou'eiki. Tali he Falé ni 'a hono lau 'uluaki e Tu'utu'uni Fika 1/2020. Kātaki pē Hou'eiki 'oku fakatokanga'i hifo 'oku 2019 'a e Tu'utu'uni ia ko ení.

Tu'utu'uni Sea tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga & Kōmiti Lao tu'utu'uni fika 1/2020

Ko ia Hou'eiki ko e fakama'ala'ala atu ko e Tu'utu'uni ko ení 'oku tali foki ia ki he Kapinetí pea toki fakahū mai ke fakapapau'i 'i Falé ni. 'A ia kapau 'e toki tali he Fale ni he ta'u ní 'e liliu leva ia mei he 2019 'o 2020. Pea ko u kole atu Hou'eiki ke tukuhifo eni ki he Kōmiti Pa'angá pea mo e Kōmiti Laó.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko u, tapu mo e Seá, tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipá. Sea ko e kole pē mu'a ke tuku pē ki he Kōmiti Kakatō ko e ngaahi Tu'utu'uni ia felāve'i pē mo e ngaahi hiki ko ē ki he tukuhau mo e 'ū me'a ko iá. 'A ia 'oku 'osi tali ia he Patisetí pea 'oku 'osi fakakau ia he fika ko ení kae 'ohifo pē ki he Kōmiti Kakatō pea toki 'ohake ke vave. Mālō.

'Eiki Sea: Kātaki 'Eiki Minisitā Pa'anga ko 'etau Tohi Tu'utu'uni 'oku toki tukuhifo pē ki he Kōmiti Kakatō hili hono lau tu'o uá. Ko e Kupu Fika 131 Kupu si'i 2 kuo pau ke tukuhifo ki he kōmiti felāve'i tukukehe 'o kapau 'oku 'omai ha tohi mei he Pule'angá ko e Lao fakavavevave eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Sai pē tuku ke lau tu'o ua ka u toki fokotu'u atu.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā kapau te mou fokotu'u mai 'emoutolu kae lau tu'o ua.

Fokotu'u ke lau tu'o ua 'a e Tu'utu'uni fika 1/2020

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fokotu'u atu Sea ke lau tu'o ua.

'Eiki Sea: 'Oku to e 'i ai ha tu'utu'uni kehe te tau fou he founga ko iá 'Eiki Minisitā ke ke fakama'ala'ala mai pē taimí ni.

Fakama'alama'ala mei he Pule'anga fekau'aki mo e Tu'utu'uni fika 1, 5 & 6/2020

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Seá tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. 'Eiki Sea ko e fika 1, fika 5 mo e fika 6 'Eiki Sea. Ko e *Regulation* pē eni ia ko e Ngaahi Tu'utu'uni eni ia 'oku 'osi tali he Kapinetí pea 'oku lolotonga fai e ngāue ke kāsete'i. Mahalo 'e kāsete'i pē ia he uiké ni ka 'oku hangē pē 'oku mea'i he Hou'eiki kāsete'i ia pea fakahoko e Lao ia ka kuo pau pē ke to e fakafoki mai ki he Falé ni. Ka 'oku ngali faingamālie pē taimí ko u pehē 'oku 'uhinga ia e kole atú ke tuku mai ai pē ke alea'i ai pē ke tali he Falé he 'oku toki kamata fakahoko ia he 'aho 1 'o Siulaí. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Koe'uhí ko e fokotu'u ko eni mei he Pule'angá me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'angá. Kole atu ki he Kalaké ke lau tu'o ua 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'akí.

Lau tu'o 2 NGAahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'aki 2019

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'akí 2019. Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003. 'I hono ngaue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 35 'o e Lao ki he Tukupau Ngaue'aki 2003 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Pa'anga Hū Maí mo e Tuté 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko ení.

Kupu 1 Hingoa Nounou Kupu si'i 'uluaki. 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ni ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'akí 2019.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o ua 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngaue'aki kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pōhiva ...

Fokotu'u tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'a e Tu'utu'uni ki he Tukupau Ngāue'aki

Māteni Tapueluelu: Sea. Sea ko e ki'i kole pē mu'a ke kātaki ke tukuhifo mu'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ki he Kōmiti Kakatō ke fai ha feme'a'aki ai. Ko e me'a eni ia kau ki he tukuhau kau ki he kakai Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u mei he Tongatapu 4 ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō. Poupou ? (*Ne 'i ai e poupou.*)

Tu'utu'uni Fika 5/2020 - Tu'utu'uni Fakatonutonu eni ki he Tute Kasitomú

Mālō tau hoko atu ki he Tu'utu'uni Fika 5/2020 'a ia ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu eni ki he Tute Kasitomú. Kole atu ki he Kalaké lau 'uluaki mai.

Kalake Tēpile: Fika 5/2020 Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomú 2019. Lao ki he Tuté 2007. 'I hono ngaue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 3 'o e Lao ki he Tute 2007 'oku fa'u 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Maí mo e Tuté 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí 'a e Tu'utu'uni ko ení. ...

Taimi: 1535-1540

Kalake Tēpile: ... Kupu 1; ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni, ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2019.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono Lau ‘Uluaki ‘a e Tu’utu’uni Fika 5/2020. Kātaki ‘o hiki hō nima.

Kalake Tēpile: Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapuelulu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo’ale Finau, Veivosā Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Minisitā Ngōue, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki, toko 22.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Kole atu ki he Kalake ke Lau tu’o ua.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2019, Lao ki he Tute, 2007.

Kupu 1; ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni, ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu, 2019.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā Pa’anga:

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa. Sea kole atu pē ke tuku ki he Kōmiti Kakato.

‘Eiki Sea: Hou’eiki, ko e fokotu’u mei he Minisitā Pa’anga ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato. ‘Oku ‘i ai ha pou pou (pou pou). Pou pou, tuku hifo eni ki he Kōmiti Kakato. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 6/2020. Tu’utu’uni Fakatonutonu Tukupau ‘Eikisia ki he 2019. Kole atu ki he Kalake ke lau ‘uluaki mai.

Tu’utu’uni Fakatonutonu Fika 6/2020 - Fakatonutonu Tukupau ‘Eikisia 2019

Kalake Tēpile: Fika 6/2020. Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau ‘Ekisia, 2019. Lao ki he Tukupau ‘Ekisia, 2007. ‘I hono ngāue’aki ‘o e Ngaahi Mafai kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tukupau ‘Eikisia, 2007 ‘oku fa’u ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaēkina ‘a e Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e Tu’utu’uni ko eni. Kupu 1 ‘e ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau ‘Ekisia, 2019.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau ‘Ekisia. Kātaki hiki hō nima.

Kalake Tēpile: Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapuelulu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosā Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā Ngaue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, , Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki

Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Minisitā Ngōue. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki, toko 22.

'Eiki Sea: Mālō. Kole latu ki he Kalake ke Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia, 2019. Lao ki he Tukahau 'Ekisia, 2007. Kupu 1; 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia, 2019

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fokotu'u tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Tu'utu'uni fika 6/2020

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa. Sea, kuo u kole atu pē ke tuku pē ki he Kōmiti Kakato.

'Eiki Sea: Hou'eiki, ko e fokotu'u eni mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'oku 'i ai ha poupou (poupou). Tukuhifo e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia, Tu'utu'uni Fika 6 eni 2020 ki he Kōmiti Kakato.

Tu'utu'uni Fika 2/2020 – Tu'utu'uni ki he Polisi Tonga

Mālō Hou'eiki, tau foki ki he Tu'utu'uni, Tu'utu'uni Fika 2/2020. Ngaahi Tu'utu'uni eni ki he Polisi Tonga. Kole atu ki he Kalake ke Lau 'Uluaki.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni ki he Pōlisi Tonga, 2019. Lao ki he Pōlisi Tonga, 2010.

'I hono ngāue'aki 'o e Ngaahi Mafai kuo foaki 'e he Kupu 180 'o e Lao ki he Pōlisi Tonga, 2010. 'Oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaēkina 'a e Pōlisi 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni. Konga 1 – Talateu. Kupu 1- Hingoa Nounou. 'E ngofua ke ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ni ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Pōlisi Tonga, 2019.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fika 2/2020, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapuelulu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, ...

<003>

Taimi 1540-1545

Kalake Tēpile: ...'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 21 'Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki hono lau ‘uluaki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga, kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia ko e tu’utu’uni ke tukuhifo ‘a e Tu’utu’uni ko eni ki he Kōmiti Lao.

Fokotu’u tukuhifo Tu’utuuni Polisi Tonga ki he Kōmiti Kakato

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o: Sea ‘oku ou kole atu tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, kole atu pē ke ki’i tukuhifo pē ki he Kōmiti Kakato ko e ki’i fakakakato pē eni ia ‘a e ngaahi me’a kuo ‘osi tu’utu’uni pē ki ai ‘a e Lao ko ē kau Polisi, kā ko e fakakakato pē eni ia ‘o e me’a ko ia, mo e ngaahi, ‘ikai ke to e fiema’u ia ke to e ‘alu ki he Kōmiti Lao Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā ko e ‘uhinga na’ a ku tali ai ko ē kole mei he ‘Eiki Minisitā Pa’anga he ko e ngaahi Tu’utu’uni kimu’a na’e felāve’i ia mo e patiseti fo’ou, ‘a ia ko e ngaahi Lao pē ‘oku fakamo’oni’i mai ‘e he ‘Eiki Palēmia ‘i ha’ane tohi, ko e Lao Fakavavevave pē Tu’utuuni Fakavavevave ‘e malava ke tau hanga ‘o tukuange ai Tu’utu’uni Ngāue kupu 131 kupu si’i (2).

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o: Ko ia ‘Eiki Sea, ko e kole pē ia ‘i he mafai ko ē Feitu’u na he koe’uhi ke vave ange me’a, ‘oku lolotonga ‘osi fakahoko pē foki ‘a e ngāue ia ko eni ‘i he taimi ni. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ‘oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u mei he ‘Eiki Minisitā ke tukuhifo ki he kōmiti...

Māteni Tapueluelu: ‘Eiki Sea kātaki pē.

‘Eiki Sea: Tongatapu 4.

Pou pou ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na, ‘io ko e pou pou atu pē Sea ki he fokotu’u ‘a e ‘Eiki Minisitā. Ko e Tu’utu’uni ia ko eni ngali ‘oku ki’i matolu ‘a e fakatonga mo e fakapālangi ko e ‘uhinga pē eni ia ki he tu’utu’uni pē foaki mētali ki he Potungāue Polisi pea na’e ‘osi fakahoko eni ‘e he ‘Ene ‘Afio. Ko hono paasi mai pē ‘ona ki heni Sea ke fou ko ē ‘i he founa ngāue, pea ‘oku ou pou pou atu ke tukuhifo pē ki he Kōmiti Kakato. ‘Ikai ke ‘i ai ha fu’u me’a ia ‘e fihī ai, mālō ‘aupito Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakato. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni fika 3/2020. Ko e Ngaahi Tu’utu’uni ‘a e Pule’anga Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea fakamolemole. Ko e angamaheni atu kuo pau ke lau tu’o ua, pea toki ‘i he Mēmipa koe’uhi ko ‘etau tu’utu’uni ia, pea ‘e ‘i he Feitu’u na leva mo ‘emau kau Mēmipa ha fokotu’u hangē ko ia ‘oku hā ‘i hotau lotolotonga ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato. ‘Oku te’eki ke lau tu’o ua ia.

‘Eiki Sea: Ko ia. Na’e tonu foki ke tukuhifo ki ha Komiti Ngāue ‘a e Falé kā na’e kole mai ‘e he ‘Eiki Minisitā ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Io, ‘oku tonu ‘aupito pē ia kapau ‘oku kole atu pea lau tu’o ua, pea fai leva ‘a e tu’utu’uni ko ia ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

‘Eiki Sea: Ko ia, kole atu ki he Kalake ke tau lau tu’o ua. Ko ia ‘oku ...

Kalake Tēpile: Lau tu’o Ua. Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga 2019. Lao ki he Polisi Tonga 2010. ‘I hono Ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 180 ‘o e Lao ki he Polisi Tonga 2010. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokagaekina ‘a e Polisi ‘i he loto ki ai ‘a e Kāpineti ‘i ha Ngaahi Tu’utu’uni ko eni. Konga 1. Talateu. 1. Hingoa Nounou ‘e ngofua ke ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni ko e Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga 2019.

‘Eiki Sea: Me’a mai ha taha.

Fokotu’u ke tukuhifo Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga 2019 ki he Kōmiti Kakato

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea, fokotu’u atu hangē ko e fokotu’u ‘a e ongo fokotu’u kuo fokotu’u pea ‘osi ‘a e fokotu’u ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

‘Eiki Sea: Ko e fokotu’u mei he ‘Eiki Minista Ngoue, ‘i ai ha pou pou. (ne pou pou’i)

‘Eiki Sea: Tukuhifo ki he Kōmiti Kakato. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni fika 3/2020. Kole atu ki he Kalake ke ne lau ‘uluaki mai ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ‘a e Polisi Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia.

Tu’utu’uni fika 3/2020 – Ngaahi Tu’utu’uni Polisi Tonga ki he Ngaahi Metali Fakahoko Fatongia 2019

Kalake Tēpile: Lau ‘uluaki. Ngaahi Tu’utu’uni ‘a e Polisi Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia, 2019. Lao ki he Polisi Tonga. ‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 180 ‘o e Lao ki he Polisi Tonga. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Polisi ‘i he loto ki ai ‘a e Kāpineti ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni:

Konga ‘uluaki talateu. 1. Hingoa Nounou, ‘e ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni ko e Ngaahi Tu’utu’uni ‘a e Polisi Tonga ki he Mētali Fakahoko Fatongia 2019.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e lau ‘uluaki ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ‘a e Polisi Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika...

<005>

Taimi: 1545-1550

Kalake Tēpile: ... Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki 'Eiki Sea ko e toko 22.

'Eiki Sea: Hou'eiki te u tukuhifo eni ki ha Kōmiti pē 'oku loto ha Minisitā ke tau hoko atu ki he Kōmiti Kakato.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kole atu pē Sea ke lau tu'o ua pea ka faingamālie pē ke lau tu'o tolu ai leva ko e ki'i me'a tatau pē mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake lau tu'o ua

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni 'a e Polisi Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia 2019 Lao ki he Polisi Tonga. Konga 'uluaki Talateu. Kupu 'Uluaki (Hingoa Nounou) Te u ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ni ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Polisi Tonga ki he Mētali Fakahoko Fatongia 2019.

'Eiki Sea: Ha'apai 13

Veivosa Taka: Sea tapu mo e Feitu'u na ko u hiki nima 'a'aku ki he tali e lau tu'o ua.

Fokotu'u ke tukuhifo Kōmiti Kakato Tu'utu'uni fika 3/2020

Sēmisi Sika: Ko eni 'oku 'osi fakahoko mai hono lau tu'o ua, fokotu'u atu ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea tapu pē mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Fale ni. 'Oku ou kole atu ki he kau Fakafofonga fēfē mu'a ke tau lau tu'o ...tau pālōti'i ē he ko e me'a pē eni ia me'a pē ia e Minisitā Polisi mālōlō tau tali ia pea tau lau tu'o tolu 'ikai ke u 'ilo 'e au pē ko e hā ha me'a te mou feme'a'aki he ko e me'a pē mei moutolu 'i he taimi na'a mou 'i he Pule'anga ai. Ko e 'omai pē eni ia 'o fakakakato 'a e fatongia kā 'oku ou kole atu pē ke mou laumālie lelei ke hoko atu ā ki'i kongā ia ko eni ko e toenga ia tukuhifo ia ke fai ha feme'a'aki ki ai he tukuhau, ngaahi me'a ia 'oku mahu'inga.

Sēmisi Sika: Sea 'oku 'ikai ke 'uhinga hono 'ohifo 'o'ona ki lalo ko e pehē 'oku 'ikai ke mau loto ki he fo'i Lao ko e founga ngāue pē ia kapu 'oku 'i ai ha me'a ke ki'i fakama'ala'ala hono taimi ia ke fakama'ala'ala pea hoko atu leva

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oku ngalo pē 'ia au ko fē kupu he Tohi Tu'utu'uni 'Eiki Sea 'oku fuoloa foki e mavahe mei he 'api ni kā 'oku 'i ai e kupu 'oku talaatu 'oku me'a atu he Mēmipa ko e hā e 'uhinga lelei 'oku ne me'a ai pehē ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato na'a tau 'osi ngāue mai he founga ko ia.

Poupou tukuhifo Tu'utu'uni fika 3/2020 ki he Kōmiti Kakato

Lord Tu'ivakanō: Sea kole fakamolemole pē tapu pē mo e Feitu'u na mo e ... 'oange mu'a ha faingamālie ki he Minisitā na'e tonu ke fai ha tu'utu'uni he 'oku li'aki e Minisitā 'oku 'ikai ke 'i heni 'oange hano ki'i faingamālie ke me'a mai he Mōnite 'o toki fai ha'ane alea e me'a ko eni, ko ia tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'oku ou fokotu'u atu mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ikai ke mahino ki he motu'a ni ko e hā koā e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele

'Eiki Sea: Te u toki fakamatala atu 'e au 'anai 'Eiki Minisitā mahino kia au, tukuhifo e tu'utu'uni ko eni ki he Kōmiti Kakato. Tau hoko atu 'i he Tu'utu'uni Fika 4/2020 Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua, kau 'Ofisakolo, Tu'utu'uni Fika 4/2020 kole atu ki he Kalake ke lau 'uluaki.

Tu'utu'uni Fika 4/2020

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo 2019. Lao ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo. 'I hono ngāue'aki 'a e mafai kuo foaki 'e he kupu 6(3) 'o e Lao ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo vahe uofulu mā ua poini noa ono 'oku fa'u ai 'e he Komisoni Fili 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni.

Kupu 'uluaki(Hingoa Nounou). 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e ngaahi tu'utu'uni fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo 2019.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'o e Tu'utu'uni Fika 4/2020 kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fonua, Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki ko e toko 22.

Fokotu'u ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 4/2020 ki he Kōmiti Lao

'Eiki Sea: Hou'eiki te u tukuhifo eni ki he Kōmiti Pa'anga pē ko e Kōmiti Lao, Kōmiti Lao...

<007>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: 'Io Sea, tukumai ā ki he Kōmiti Laó, mahalo na'e ki'i toka 'a e Minisitā!

Tu'utu'uni Fika 7/2020/2020 Fanongonongo Sivi Kava Mālohi 'i he Mānava

'Eiki Sea : Ko ia Hou'eiki, tau hoko atu ki he Tu'utu'uni Fika 7/2020 Fanongonongo 'o e Sivi Kava Mālohi 'i he Mānavá ki he Fe'alu'aki 'i he Halá. Tu'utu'uni Fika 7/2020 kole atu ki he Kalaké ke lau 'uluaki mai.

Kalake Tēpile : Fanongonongo sivi 'o e kava mālohi 'i he mānavá ki he fe'alu'aki 'i he halá 2019 – Lao ki he Fe'alu'aki 'i he Hala. 'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 25(e) 'o e Lao ki he Fe'alu'aki 'i he Halá, 'i hono fakatonutonu, 'oku fa'u 'e he Minisitā Polisi 'a e fanongonongo ko ení.

Kupu 1. Hingoa Nounou. 'E ui 'a e fanongonongó ni ko e Fanongonongo Sivi 'o e Kava Mālohi 'i he Mānavá, ki he fe'alu'aki 'i he halá, 2019.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fika 7/2020 kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 21.

Tu'utu'uni Sea tukuhifo Tu'utu'uni fika 7/2020 ki he Kōmiti Lao

'Eiki Sea : Hou'eiki, tukuhifo mo e Tu'utu'uni ko ení ki he Kōmiti Laó.

Kole ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'a e Tu'utu'uni fika 7/2020

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o : Tapu mo e Feitu'ú na Sea, kole atu mu'a pē 'e lava ke lau tu'o 2, 'oku ou tui mahalo ke 'alu hifo pē ia ki he Kōmiti Kakatō, Koe'uhi 'oku 'i ai 'a e 'ū Lao Fakatonutonu ia ki he Fe'alu'aki 'i he Halá, 'oku ha'u ai e fakatonutonu ia ke tau fehoanaki 'etau Lao mo Nu'usila, Fisi mo Ha'amoá 'i he tafa'aki ko eni Sea, Kole ke tukuhifo pe hē kae mei ha'u 'a e tu'utu'uni 'a e Lao ia he kuo pau ke to e liliu kātōa pē ki ai mālō.

'Eiki Sea : Mālō 'Eiki Minisitā. Kole atu ki he Kalaké ke lau tu'o 2 mai 'a e Tu'utu'uni Fika 7/2020.

Kalake Tēpile : Fanongonongo Sivi 'o e Kava Mālohi 'i he Mānavá ki he Fe'alu'aki 'i he Halá 2019 – Lao ki he Fe'alu'aki 'i he Hala. Kupu 1. Hingoa Nounou.

'E ui 'a e fanonngonongó ni ko e fanongonongo sivi 'o e kava mālohi 'i he mānavá, ki he fe'alu'aki 'i he halá, 2019.

'Eiki Sea : Tongatapu 4.

Māteni Tapueluelu : Sea, kole atu ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō.

'Eiki Sea : Fokotu'u ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō, 'i ai ha pou pou? (*ne pou pou*)

Tu'utu'uni fika 8/2020 - Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga

'Eiki Sea : Hou'eiki, tau hoko atu ki he Tu'utu'uni faka'osi 'i he'etau 'asenitá, ko e Tu'utu'uni Fika 8/2020 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga. Kole atu ki he Kalake ke lau 'uluaki.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga, 2019. Lao ki hono Pule'i 'a e a'anga 'a e Pule'angá, 2002. 'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 44 'o e Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá 2002, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā Pa'angá 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1. Hingoa Nounou & 'UHINGA'i Lea. Kupu si'i 1. 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'angá, 2019.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'o e Tu'utu'uní, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mō'ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki, toko 22.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, 'oku ou kole ke lau tu'o 2 lau tu'o 3 ai pē, ko e ki'i fakatonutonu pē eni ia ki he ngaahi fakangatangata ko ē 'o e mahu'inga ko ia 'oku ngāue'aki 'e he *Procurement*, 'a ia ko e hiki pea mei he 1 mano ki he 2 mano pea 'oku 'osi lolotonga ngāue'aki ia, pea 'oku fiema'u ia ke hoko atu he ta'u fakapa'anga hokó.

'Eiki Sea : Lau tu'o 2.

<008>

Taimi: 1555-1600

'Eiki Sea: ... kole atu kihe Kalaké ke lau tu'o ua 'a e Tu'utu'uni Fika 8/2020.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'angá 2019. Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá 2002. Kupu 1 Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea. Kupu si'i

‘uluakí. ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ení ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’anga 2019.

Penisimani Fifita: Fokotu’u atu Sea ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō.

‘Eiki Sea: Fokotu’u mei he Tongatapu 9 ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō. ‘Oku ‘i ai ha pou pou ? Pou pou.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea. Fakamolemole ka u ki’i hao atu pē mu’a.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā Ngoue.

Tokanga ki he Kupu 133 (4) Tohi Tu’utu’uni Ngāue e Fale

‘Eiki Minisitā Ngoue: Tapu pē mo e Fale ‘eiki ni. ‘Eiki Sea fakamalumu atu pē he fakatapu kuo ‘osi hono aofakí. Ko u tangutangutu pē ‘o to e kumi ‘a e ki’i kupu ko ē ‘oku tau ngaue’aki ki he lau tu’o uá pea ko u ma’u ia ‘Eiki Sea. Hā e ‘uhinga ‘oku kole ha ni’ihi he Fale ni ‘i he kupu ‘o e Lao ko ení makatu’unga ai ‘o ‘ene me’a mai ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō. Kapau te mou me’a ki he Kupu 133 si’i fā ‘i he fekau’aki pē mo e lau tu’o ua ‘o e me’a ko ena ‘oku ke me’a ki aí. Kapau ‘e kole ha Mēmipa ke alea’i ha Kupu ‘o e Lao Fakaangaanga hili hono lau tu’o uá ‘e tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakatō. Ko eni ‘oku ‘osi fakaikiiki atu he Minisitā ko e ki’i hiki hake pē me’a e *Procurement* ‘osi. Na’a ‘oku lelei ange ke tau to e ki’i tutuku kae nau me’a atu ki he Lao kae vave ‘etau ngāue. Nau kole mai ko fē kupu ko ē ‘oku nau faka’amu ke tukuhifo ki laló koe’uhí ko e fo’i mata’ifiká. Kae kehe Sea ‘oku fakatokanga’i pē pea ‘oku ‘oatu pē ke tokoni. ‘Oku ‘ikai ko ha fiepoto Sea fai tu’utu’uni pē Feitu’u na ko ‘etau tu’utu’uni pē ia.

‘Eiki Sea: Ke mea’i pē ‘Eiki Minisitā na’e ‘i ai e taimi na’e fakamālohi’i fakamamafa ‘a e me’a ko ení ki he kupu pea na’e tukuhifo e ngaahi Laó pea fakangatangata pē feme’a’aki he Kōmiti Kakatō ‘i he kupu ko eni na’e tukuhifo ‘akí pea na’e liliu mai ‘o ngaue’aki he Fale ni e founa ke tukuhifo ‘aki ha kupu kae kei faka’atā pē ke feme’a’aki e Hou’eiki ki he Lao fakalukufua. Na’e fakangatangata pea hanu e Hou’eiki Mēmipá pea ‘oku faka’atā pea ko eni ‘oku to e hanu pē Hou’eiki Mēmipá ka ko u faka’atā atu pē ke mou tokoni mai ki he tu’utu’uni ke tukuhifo ‘aki ‘a e Tu’utu’uni ko ení. Tongatapu 2 ‘oku ‘i ai ha’o tokoni?

Fakama’ala’ala ki he ‘uhinga e hiki mei he 7500-\$20,000 ki he ngaahi fakatau koloa Pule’anga

Sēmisi Sika: Pou pou atu pē au ki he ‘Eiki Minisitā ke *specify* ‘a e fo’i tefito’i ‘uhinga ‘oku tukuhifo ai ki laló pea ko e ‘uhingá Sea ke fakama’ala’ala ‘a e ‘uhinga ‘oku hiki mei he 7500 ki he 2 mano. Na’e fononga fēfē mai e 2 manó na’a ‘oku totonu ia ke 3 mano pē totonu ia ke 4 mano pē ‘i lalo he 2 manó ko e ‘uhingá ia Sea ko e ‘ai pē ke fakama’ala’ala ‘a e ‘uhinga ‘a e mavahe mei he 7500 ki he 2 mano. Mālō.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa. Sea ko e Lao ko ení ko e taimi ko ē na’e ‘uluaki fatu ai e Lao ko ení na’e ngata pē ‘a e fakangatangata he 3000. ‘A ia ko ‘ene ‘ova pē ko ē he 3000 pea ‘oku ‘osi mea’i pē he Hou’eiki e founa ngāue

ki hono, ki he *process* ko ení. Pea hiki hake mei ai ‘o 7500 hiki mei he 7500 pea tu’u 1 mano. Pea ko e hiki eni mei he 1 mano ki he 2 mano. ‘A ia ko hono fakamā’opo’opó ko e mafai ko ē ki he ngaue’aki e Patisetí ‘oku ‘i he Minisitā ia ‘oku ‘a’ana e potungāué pea mo e *CEO* ki he fakatau. Tatau pē fakataha ha koloa pē ko ha *service*. Kapau ‘oku na fie fakatau mai ha koloa ‘oku ‘i lalo pē he mahu’inga 2 mano pea nau fou pē he founa ngāue angamāheni fai e faka’eke’eke. Ka hulu leva he pa’anga ‘e 2 mano kuo pau leva ke fai e tu’uaki e ngāue ko iá ‘omai mo e ngaahi *quotation* mo e me’a. ‘A ia ko e taukei ia mo e hala fononga ko ē na’e tau fou mai ai taimi ko ē na’e kei si’isi’i ai ‘oku ne ha’iha’i e ngāue ko ē ‘a e kau *CEO*. Lahi e lāungá ‘oku tuai ‘a ia ko e ...

Lord Tu’iha’angana: Fakatonutonu atu ‘e Sea. ‘Osi fokotu’u pea pou pou ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō toki fai mai e fakama’ala’ala ko iá he Kōmiti Kakatō.

Sēmisi Sika: Ko ia. Mālō.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea. Fakatonutonu e ongo Fakafofongá. Mou me’a hifo ki he kupú. ‘E ngofua ki he Mēmipa na’a ne fakahū mai ‘a e Lao Fakaangaangá ke ne to e fakamatala’i ‘a e ngaahi kaveinga ‘o e Lao Fakaangaangá. He ‘ikai ke ngofua ‘i he taimi ko ení ke fai ha fakatonutonu pea alea’i. Tuku ange ki he Minisitā ke ne me’a atu ...

<002>

Taimi: 1600-1605

‘Eiki Minisitā Ngoue: ... ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ia.

‘Eiki Sea: Ko ho’o fakatonutonu ‘Eiki Minisitā. ‘Oku ke to e maumau’i pē ‘e koe e me’a ‘oku ke fakamalanga mai ki ai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko ‘eku fakatonutonu Sea, ki’i taimi hifo pē Sea fakamolemole.

‘Eiki Sea: ‘Oku ke lau’i mai pē ‘e koe Tu’utu’uni ‘oku ne ta’ofi ke ke to e fakatonutonu ai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko e Tohi Tu’utu’uni Sea, kuo pau ke Tu’utu’uni ‘e he Sea ke lau tu’o Ua e Lao Fakaangaanga. ‘E ngōfua, ‘a ia ‘oku fai e lau tu’o ua. ‘E ngōfua ki he Mēmipa na’a ne fakahoko, Minisitā ko eni ke ne fai ha fakama’ala’ala.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā, ko e toki ‘osi eni fakama’ala’ala e ‘Eiki Minisitā, pea kuo ke tuku hake koe ‘o fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ikai, ‘oku fakatonutonu mai ‘e he ongo Mēmipa ia ke ‘oua to e fai ha me’a pehē. ‘Oku ‘ikai ke to e fiema’u ia ke to e fai ha fakatonutonu mo alea, tukuange ‘a e Minisitā ke fai ‘ene me’a.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā, me’a hifo ki lalo he ko koe pē ‘oku ke to e maumau’i ‘a e Kupu ko eni. ‘Oku ke fakatonutonu he taimi hala.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Oku ou fakatonutonu atu au he ongo Mēmipa ko ē.

‘Eiki Sea: Te’eki ke u fanongo au ki ha’ana me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngōue: Sea, na’e ‘ikai ke ke fanongo ki he me’a mai ‘a e Nōpele mei Ha’apai.

‘Eiki Sea: Nōpele Ha’apai, ko ho’o fakatonutonu.

Lord Tu’iha’anga: Sea, fakatonutonu, laumālie lelei pē. Ko e tu’utu’uni ko ē ‘oku lolotonga fakahoko pē ia. Pea tuku hifo fakalelei pē ia he uike kaha’u ‘o tau feme’a’aki ai pea fakama’ala’ala mai pē he Minisitā ia pea tali ‘o hake ki he Feitu’u na, ko ia pē. Ko e vivili mai ke pālōti tu’o ua mo tolu, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano maumau hono fakama’ala’ala mai. Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, ke u ki’i tokoni atu pē Sea. Fakafoki atu ‘eku fokotu’u ‘aku. Tuku pē ia ki he Kōmiti Kakato he kuo lōloa e ‘aho. Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Ngōue: Sea, kuo u kole fakamolemole atu ki he Feitu’u na, ko e Tohi Tu’utu’uni pē na’u lau atu. Ka kuo u fakafoki atu au Sea, ka tau hoko atu tautolu he ‘oku ‘i he Feitu’u na pē ia.

‘Eiki Sea: Ko e fakatonutonu ‘oku ngōfua, ko e fakatonutonu ‘i he ngaahi founa ngāue. Ko e *procedural issue* pē te mou lava ‘o fakatonutonu mai ki ai. ‘Oku ha mahino he Tohi Tu’utu’uni ia, ‘oku ‘ikai ngōfua ke fai ha tīpeiti. ‘A ia ko e tīpeiti, ka me’a mai ha taha pea mou tu’u hake ‘o fakatonutonu ‘ene me’a. ‘Oku ou tali pē ‘e au e fakatonutonu faka-*procedural* pē ko e ‘ū me’a ki he founa ngāue ka ‘oku tapu ke tau fakatonutonu ‘i ha me’a ‘a ha taha. Pea ‘oku hā mahino pē he Tohi tu’utu’uni ‘oku ngōfua ki he Mēmipa ‘oku ne fakahū mai ‘a e Lao Fakaangaanga ke fai ha’ane fakamatala pea ko e toki ‘osi eni e fakamatala ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Ko e hiki hake e *threshold* ‘i he *procurement*, ko e hiki mei he 2000 ki he fiha pē ko e hiki mei he nima kilu ki he taha miliona, ko e ha fua e ‘ū me’a ‘oku ‘i loto ‘i he Lao. Ka ko ‘ene ‘osi pē fakamatala ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ko ‘ene ‘osi ia. Fakafofonga Tongatapu 2, na’e ‘i ai ho’o fokotu’u ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato.

Semisi Sika: Ko ia Sea, he ku ‘ikai ko e ua mano, ‘oku ‘ikai ko e *threshold* e fitu afe nimangeau pē ki he ua mano. ‘Oku ‘i ai mo e fakatonutonu Fika 11 ia, ko e hiki mei he 1 miliona ki he 5 miliona. Ko e fiema’u pē ia Sea, ko e fakatefīto pē ke to e fakama’ala’ala pē ke mahino ange ‘i he Kōmiti Kakato pea toki fai e pālōti ‘o ‘oatu mo e pou pou. Mālō.

Pou pou tukuhifo Tu’utu’uni fika 8/2020 ki he Kōmiti Kakato

‘Eiki Sea: Hou’eiki, ko e fokotu’u eni ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato. ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u ‘a Tongatapu 2 (pou pou). Pou pou, tuku hifo ki he Kōmiti Kakato.

Mālō Hou’eiki, ko e ngata ia ‘etau ‘Asenita ngāue. Kuo u vakai ki he ‘etau taimi ‘oku to e ‘etau miniti ‘e 40. Kole atu ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato.

Māteni Tapueluelu: ‘Eiki Sea, kuo fuolua e ‘osi e taimi ia ‘aki e haafe houa, meimei haafe houa.

‘Eiki Sea: Kuo ‘osi e 4:00 ia. Kātaki Hou’eiki, fu’u lahi pē ngāue. Mou me’a hake ke tau kelesi. Tolo e Fale ki he 10 he Mōnite.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku 'a e Fale Alea 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua)

<003>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga